

Załącznik do uchwały Nr XXXIV/601/13
Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego
z dnia 20 maja 2013 r.

Samorząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego

**PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-POMORSKIEGO
NA LATA 2013-2016**

Toruń 2013 r.

Autorzy opracowania

W skład Zespołu zadaniowego ds. przygotowania „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2013-2016”, powołanego Uchwałą nr 28/878/12 Zarządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 17 lipca 2012 r., wchodzi:

- 1) Jerzy Janczarski - dyrektor Departamentu Kultury i Dziedzictwa Narodowego - przewodniczący Zespołu zadaniowego;
- 2) Monika Butowska - kierownik Biura Dziedzictwa Narodowego w Departamencie Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- 3) Lech Narębski - główny specjalista ds. zabytków w Biurze Dziedzictwa Narodowego w Departamencie Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- 4) Marek Rubnikowicz - dr nauk humanistycznych w zakresie archeologii, ekspert prowadzący;
- 5) Hanna Łopatyńska - polonistka, etnograf;
- 6) Agnieszka Kostrzewa - muzykolog;
- 7) Izabela Kurowska - architekt krajobrazu;
- 8) Piotr Dąbrowski - specjalista w dziedzinie Ochrony Dóbr Kultury;
- 9) Romualda Uziembło - archeolog.

Spis treści

1. Wstęp	5
2. Prawne uwarunkowania ochrony zabytków	6
2.1. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	6
2.2. Narzędzia i uwarunkowania ochrony dziedzictwa niematerialnego	8
2.3. Zadania Samorządu Województwa wynikające z ustaw	10
3. Uwarunkowania wynikające z krajowych dokumentów strategicznych i programowych	11
3.1. Ochrona zabytków w strategiach i programach europejskich	11
3.2. Ochrona zabytków w krajowych dokumentach strategicznych i programach.	13
4. Uwarunkowania wynikające z wojewódzkich dokumentów strategicznych, planistycznych i programowych	16
4.1. Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego na lata 2007-2020	16
4.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego	17
4.3. Regionalny Program Operacyjny Województwa Kujawsko-Pomorskiego 2007-2013	18
4.4. Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Kujawsko-Pomorskiego	20
5. Zasoby dziedzictwa kulturowego	21
5.1. Charakterystyka środowiska kulturowego województwa kujawsko-pomorskiego – zasoby materialne	21
5.1.1. Obiekty sakralne	23
5.1.2. Zespoły miejskie	34
5.1.3. Zamki	38
5.1.4. Architektura rezydencjonalna	41
5.1.5. Zieleń zabytkowa	44
5.1.6. Infrastruktura wojskowa	45
5.1.7. Architektura drewniana	45
5.1.8. Zabytki archeologiczne	46
5.1.9. Zabytki ruchome	50
5.2. Charakterystyka środowiska kulturowego województwa kujawsko-pomorskiego – dziedzictwo niematerialne	51
5.2.1. Kultura ludowa	51
5.2.2. Wartości niematerialne związane z wydarzeniami historycznymi.	56
5.3. Krajobraz kulturowy	57
6. Analiza zmian zaistniałych w okresie obowiązywania pierwszej edycji programu na lata 2009-2012	64
6.1. Rejestr zabytków	64
6.1.1. Obiekty nieruchome wprowadzone do rejestru zabytków	65
6.1.2. Obiekty nieruchome wykreślone z rejestru zabytków	71
6.1.3. Obiekty ruchome wprowadzone do rejestru zabytków	74
6.1.4. Wnioski	74
6.2. Ewidencja zabytków	76
6.3. Parki kulturowe	78
6.4. Pomniki historii	81
6.5. Powiatowe i gminne programy opieki nad zabytkami	82

6.5.1. Powiatowe programy opieki nad zabytkami	82
6.5.2. Gminne programy opieki nad zabytkami	82
6.5.3. Wnioski	84
7. Ocena efektów realizacji programu 2009-2012	85
8. Analiza i charakterystyka potencjalnych działań w zakresie ochrony dóbr kultury	94
8.1 Działania w obszarze ustawowym ochrony dziedzictwa materialnego (bez archeologii)	94
8.1.1. Pomniki historii	94
8.1.2. Parki kulturowe	95
8.1.3. Rejestr i ewidencja zabytków	97
8.2. Ochrona dziedzictwa archeologicznego	97
8.3 Ochrona dziedzictwa niematerialnego	99
9. Cele, kierunki i działania programu	100
10. Monitoring realizacji programu	105
11. Mechanizmy finansowe programu	107
11.1. Środki zagraniczne, głównie z funduszy europejskich	108
11.2. Środki finansowe z budżetu państwa	113
11.3. Środki własne jednostek samorządu terytorialnego	118
12. Materiały źródłowe	121
13. Zestawienie tabel, wykresów i rysunków zamieszczonych w tekście	122
13.1. Tabele	122
13.2. Wykresy	123
13.3. Rysunki	123

1. Wstęp

Zasób dziedzictwa kulturowego województwa kujawsko-pomorskiego jest jednym z podstawowych wyznaczników jego tożsamości. Krajobraz kulturowy, kształtowany przez kolejne pokolenia, tworzy w obecnej formie jeden z najciekawszych i jednocześnie unikatowych wyróżników. W efekcie wielowiekowej działalności cywilizacyjnej doszło do wytworzenia niepowtarzalnej w swym wymiarze historycznym przestrzeni. Bogactwo architektury czy też unikatowych zespołów zabudowy wymaga jednak podejmowania działań, które w procesie konserwatorskim w maksymalnym stopniu zachowają walor autentyzmu. Aby prawidłowo prowadzone działania w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami były skuteczne, powinny mieć one charakter, w którym – na bazie obowiązujących uregulowań prawno-organizacyjnych – realizowana będzie kompleksowa opieka nad zabytkami.

Opracowana edycja „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2013-2016” jest dokumentem, w którym przedstawione zostały cele i kierunki działania w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego na obszarze województwa kujawsko-pomorskiego.

Doświadczenia zdobyte podczas realizacji zakończonej edycji programu na lata 2009-2012 posłużyły do wprowadzenia korekt i modyfikacji, które winny zwiększyć zakres praktycznych działań oraz usprawnić zarządzanie dziedzictwem kulturowym województwa. Skoncentrowano się obecnie nie tylko na prezentacji historycznych uwarunkowań i zróżnicowaniu kulturowym obszaru województwa kujawsko-pomorskiego; poza kontynuacją działań, związanych z ochroną materialnego dziedzictwa kulturowego dla potomnych, znaczną część uwagi skierowano na dziedzictwo niematerialne. Postępująca unifikacja kulturowa społeczeństwa zaciera funkcjonujące wielowiekowe tradycje, zwyczaje i obyczaje, których występowanie świadczy nie tylko o poczuciu więzi społeczności regionalnej. Nade wszystko stanowią one o odrębności kulturowej i tożsamości regionalnej.

Pielęgnacja dziedzictwa kulturowego ma charakter ciągły. Aby była w maksymalnym stopniu efektywna, winna uwzględniać bogactwo i różnorodność pozostałości kulturowych, a wszelkie działania związane z procesem odnowy charakteryzować spójnością. Ideą przyświecającą założeniom programu jest nakreślenie kierunku działań i priorytetów w zakresie opieki nad zabytkami na najbliższe cztery lata.

2. Prawne uwarunkowania ochrony zabytków

2.1. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. Nr 162 z 17 września 2003, poz. 1568 z późniejszymi zmianami) to podstawowa regulacja prawna dotycząca ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego.

Zgodnie z art. 6.1 ustawy, ochronie i opiece podlegają bez względu na stan zachowania:

- ✓ zabytki nieruchome (nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową),
- ✓ zabytki ruchome (rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową),
- ✓ zabytki archeologiczne (zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów, albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem).

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

W rozdziale 2 ustawy, w art. 7, wymienia się następujące formy ochrony zabytków:

- ✓ wpis do rejestru zabytków

Do rejestru zabytków wpisuje się zabytki ruchome, nieruchome, archeologiczne, otoczenie zabytku, nazwę geograficzną, historyczną lub tradycyjną, układ urbanistyczny, ruralistyczny lub historyczny zespołu budowlanego (tzw. obszarowy wpis do rejestru zabytków). Rejestr zabytków, dla zabytków znajdujących się na terenie województwa, prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Wpisu do rejestru zabytków dokonuje wojewódzki konserwator zabytków. Wszelkie prace prowadzone

przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków wymagają właściwych uzgodnień i pozwoleń konserwatorskich, wynikających z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

✓ uznanie za pomnik historii

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy, wpisany do rejestru, lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice.

Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może przedstawić Komitetowi Dziedzictwa Światowego wniosek o wpis pomnika historii na „Listę dziedzictwa światowego” w celu objęcia tego pomnika ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjętej w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. (Dz. U. z 1976 r. nr 32, poz. 190 i 191).

✓ utworzenie parku kulturowego

Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

✓ ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 18.1).

W celu stworzenia warunków niezbędnych do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, ustawa nakazuje również tworzenie na okres czterech lat programów opieki nad zabytkami na szczeblu krajowym (art. 84, 85), wojewódzkim, powiatowym i gminnym (art. 87.1). Programy takie przyjmowane są odpowiednio przez Radę Ministrów (art. 86), sejmik województwa, radę powiatu i radę gminy (art. 87.3). Podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy jest ewidencja zabytków (art. 21).

Co dwa lata sporządzane są odpowiednio przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (art. 86.2), zarząd województwa, powiatu i wójta (burmistrza, prezydenta miasta) (art. 87.5) sprawozdania z realizacji zadań wynikających z programów ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Są one odpowiednio przedstawiane Radzie Ministrów (art. 86.2), sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy (art. 87.5).

Sprawozdanie z realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami jest przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 87.6).

2.2. Narzędzia i uwarunkowania ochrony dziedzictwa niematerialnego

Podstawą do zdefiniowania terminu „dziedzictwo niematerialne” jest konwencja UNESCO, której tekst został przyjęty na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r.

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z dnia 17 października 2003 roku, ratyfikowana została przez Prezydenta RP dnia 8 lutego 2011 roku. (Polska złożyła dokument ratyfikacyjny w Sekretariacie UNESCO w Paryżu w dniu 16 maja 2011 roku. Trzy miesiące później Konwencja weszła w życie w Polsce).

Według niej dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki.

Cechą dziedzictwa niematerialnego jest jego ciągłość, będąca skutkiem przekazu międzypokoleniowego. Zjawiska kulturowe do niego zaliczane są ustawicznie odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości.

Dziedzictwo niematerialne w rozumieniu Konwencji UNESCO obejmuje:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe,
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne,
- wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata,
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Oprócz zjawisk wymienionych w konwencji UNESCO, do dziedzictwa niematerialnego zalicza się m.in. także:

- miejsca związane z wydarzeniami ważnymi w skali lokalnej, regionalnej i ogólnokrajowej, takimi jak bitwy, zjazdy, pobyty monarchów,
- miejsca związane z wybitnymi postaciami historycznymi,
- nazwy historyczne – tradycyjne nazwy miejscowe: miast, wsi, dzielnic, ulic, placów, cmentarzy, parków, ogrodów, mostów, fabryk, itp.,
- dzieła muzyki, literatury, filozofii itp., powstałe w danej miejscowości, stworzone przez żyjącego tu twórcę lub przebywającego w niej przez jakiś czas, jeżeli jest to wystarczająco potwierdzone w źródłach,
- wierzenia oraz miejsca związane z kultem świętych i objawieniami,
- uroczystości i ceremonie o charakterze świeckim, powtarzające się cyklicznie i mające znaczenie dla tożsamości kulturowej lokalnej społeczności,
- elementy semiotyczne – znaki będące symbolami konkretnych miejscowości (np. Mysia Wieża jako symbol Kruszwicy, tężnie jako symbol Ciechocinka).

2.3. Zadania Samorządu Województwa wynikające z ustaw

Samorząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego prowadzi działania z zakresu ochrony zabytków jako jednostka samorządu terytorialnego, realizując zadania, wynikające z zapisów ustawowych.

Ponadto Samorząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego sprawuje opiekę nad zabytkami, będąc ich właścicielem.

Tabela 1. Wykaz obowiązujących ustaw

ustawa o samorządzie województwa¹	
Art.11 ust.1 pkt. 1 pkt. 4	Samorząd województwa określa strategię rozwoju województwa, uwzględniając w szczególności następujące cele: - ...rozwój i kształtowanie świadomości... kulturowej mieszkańców, a także pielęgnowanie i rozwijanie tożsamości lokalnej; - zachowanie wartości środowiska kulturowego... przy uwzględnieniu potrzeb przyszłych pokoleń.
Art.11 ust.2 pkt. 7	Samorząd województwa prowadzi politykę rozwoju województwa, na którą składa się wspieranie rozwoju kultury oraz sprawowanie opieki nad dziedzictwem kulturowym i jego racjonalne wykorzystywanie.
Art.14 ust.1 pkt. 3	Samorząd województwa wykonuje zadania o charakterze wojewódzkim, określone ustawami, w szczególności w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami²	
Art.5	Opieka nad zabytkiem, sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza, polega w szczególności na zapewnieniu warunków: 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku; 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.
Art.18 ust. 1	Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji ...strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw...
Art.71 ust. 2	Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny... posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.
Art.81 ust. 1	W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru może być udzielona przez organ stanowiący... samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.
Art.87 ust. 1	Zarząd województwa... sporządza na okres 4 lat... wojewódzki program opieki nad zabytkami.
Art.87 ust. 5	Z realizacji programów zarząd województwa... sporządza co 2 lata sprawozdanie...
Art.87 ust. 6	Sprawozdanie z realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami jest przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym³	
Art.3 ust.3	Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej w województwie, w tym uchwalanie planu zagospodarowania przestrzennego województwa, należy do zadań samorządu województwa.
Art.39 ust.3 pkt. 2	W planie zagospodarowania przestrzennego województwa uwzględnia się ustalenia strategii rozwoju województwa oraz określa się w szczególności system obszarów chronionych, w tym obszary... krajobrazu kulturowego,... dziedzictwa kulturowego i zabytków...
Art.39 ust.4	W planie zagospodarowania przestrzennego województwa uwzględnia się ustalenia koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju...
Art.47 ust.2 pkt.2	Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju określa uwarunkowania, cele i kierunki zrównoważonego rozwoju kraju oraz działania niezbędne do jego osiągnięcia, a w szczególności wymagania z zakresu ochrony środowiska i zabytków, z uwzględnieniem obszarów podlegających ochronie.

¹ Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa Dz. U. z 1998 r. Nr 91 poz. 576 z późniejszymi zmianami

² Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Dz. U. z 2003 r. Nr 162 poz. 1568 z późniejszymi zmianami

³ Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym Dz. U. z 2003 r. Nr 80 poz. 717 z późniejszymi zmianami

3. Uwarunkowania wynikające z krajowych dokumentów strategicznych i programowych

3.1. *Ochrona zabytków w strategiach i programach europejskich*

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami w programowaniu celów strategicznych dla utrzymania tożsamości regionów europejskich jest niezwykle istotnym czynnikiem kreowania polityki Unii Europejskiej, w której zachowanie autentyczności kulturowego poszczególnych członków wspólnoty europejskiej jest jednym z ważnych elementów rozwojowych. W ramach tego nurtu prowadzone są liczne działania programowe, w tym wspierające finansowo, skierowane na odnowę zabytków i rewitalizację obszarów zabytkowych o ukształtowanym, lecz w wyniku niewłaściwego użytkowania przekształconym krajobrazie kulturowym. W działaniach tych celem podstawowym jest przywrócenie im dawnej świetności, jednak celem dalekosiężnym i jednocześnie głównym jest stworzenie nowych jakości. Zabytki powinny być nie tylko chronione, lecz nade wszystko twórczo wykorzystywane i szeroko upowszechniane, wspierając przy tym możliwości innowacyjne i kreatywne w społeczeństwie.

Polska jest sygnatariuszem licznych umów międzynarodowych, w których ochrona dziedzictwa kulturowego ma wiodące znaczenie dla funkcjonujących wielu rozwiązań prawno-organizacyjnych i standardów postępowania na różnych poziomach ochrony, opieki i zarządzania materialnymi i niematerialnymi pozostałościami w procesie historycznie ukształtowanej działalności kulturowej społeczności. Część z tych dokumentów ma także zasadniczy wpływ na poziom regionalny.

Dziedzictwo kulturowe regionu winno być ważnym katalizatorem kreatywności i innowacyjności społecznej, zawartej między innymi w **Strategii Lizbońskiej**, w której już w 2000 roku nakreślono cele i sposoby realizacji. Jak ważnym dla wspólnoty europejskiej jest fakt zachowania tożsamości regionów, opartej między innymi na ochronie materialnego dziedzictwa kulturowego, świadczyć mogą także treści zawarte w **Konwencji Ramowej Rady Europy w Sprawie Znaczenia Dziedzictwa Kulturowego dla Społeczeństwa z Faro 2005 roku**. Obecna wersja konwencji, jako element traktatu z Lizbony, zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, weszła w życie w **dniu 1 grudnia 2009 roku**. Realizuje ona praktycznie postanowienia, zawarte w wyjściowym dokumencie strategii lizboń-

skiej i treściach zawartych w dyrektywach i dokumentach realizacyjnych Komisji Europejskiej. Działania te nakładają się i są spójne z innymi, wcześniej już wypracowanymi dokumentami. Dla przykładu dziedzictwo architektoniczne chronione jest nie tylko prawem poszczególnych krajów, ale także zapisami zawartymi w **Europejskiej Konwencji o Ochronie Dziedzictwa Architektonicznego**, którą podpisano w dniu 3 października 1985 roku w Grenadzie. W ramach ochrony dziedzictwa archeologicznego nadal wiodącą jest pochodząca z 16 stycznia 1992 roku **Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego, podpisana w La Valetta**. Natomiast niezwykle istotną, a niestety dość często pomijaną w działaniach, związanych z ochroną zabytków, jest pochodząca z 20 października 2000 roku, podpisana we Florencji **Europejska Konwencja Krajobrazowa**. Niezmiernie ważnym elementem, dopełniającym kompleksowe postrzeganie ochrony tożsamości kulturowej regionów, było wypracowanie i wprowadzenie w życie przez UNESCO **Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego**. Jej przyjęcie przez Konferencję Generalną nastąpiło 17 października 2003 roku w Paryżu. Drugim dokumentem, wprowadzonym w ostatnich latach przez UNESCO, jest uchwalona także w Paryżu 20 października 2005 roku **Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego**. Mając na uwadze rolę i znaczenie dziedzictwa kulturowego w Europie, obowiązują liczne, także istotne dla ochrony dziedzictwa kulturowego strategie i konwencje, których znaczenie w przypadku proponowanego programu ma charakter drugorzędny. Dlatego też pominięto ich omawianie.

3.2. Ochrona zabytków w krajowych dokumentach strategicznych i programach

W Polsce, w ramach wieloaspektowej polityki rządu, przyjęte zostały liczne strategie i programy, w których zawarte są elementy dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Bez wątpienia dokumentem kluczowym, w którym określona jest polityka państwa polskiego, winien być **Krajowy Program Opieki nad Zabytkami**. Konieczność opracowania programu wynika z art.84 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Nakłada on na ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego obowiązek stworzenia, przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków, Krajowego Programu Opieki nad Zabytkami i warunków nie-

zbędnych do jego realizacji. Na podstawie artykułu 85.ust.1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w krajowym programie „[...] określa się w szczególności, cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opiece nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań, a także harmonogram ich realizacji”.

Zgodnie z ust.2 tego artykułu: „Krajowy program opracowuje się na okres 4 lat”. Na podstawie art.86.ust 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami: „Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami uchwała Rada Ministrów na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego”.

Obecnie na etapie finalizacji znajduje się opracowanie Krajowego programu na lata 2013-2016. Ten niezmiernie ważny dla polityki ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego, a także krajobrazu kulturowego dokument, winien zawierać treści i założenia oraz sposoby realizacji wojewódzkich programów opieki nad zabytkami. Program ten, po zatwierdzeniu przez Radę Ministrów, w połączeniu z nakreśloną przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego linią programową, stanie się *de facto* kluczowym dokumentem, wyznaczającym kierunki i priorytety w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego na najbliższe cztery lata.

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami, jako ważny element tożsamości kulturowej, zawiera się także w licznych strategiach sektorowych i programach krajowych. **Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013**, określająca podstawowe założenia polityki państwa w zakresie kultury, w tym m.in w dziedzinie związanej z ochroną dziedzictwa narodowego, przyjęta została przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 roku. Rozwinięciem tego dokumentu było przyjęcie w 2005 roku uzupełnienia, wydłużającego horyzont czasowy spójny z innymi dokumentami, przyjmowanymi przez Radę Ministrów. Była nim **Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2020**, w której zawarte zostały wskazówki i zalecenia do realizacji w zakresie polityki kulturalnej poprzez m.in. aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo oraz zintensyfikowanie działań edukacyjnych i organizacyjnych, podnoszących świadomość społeczną w sferze ochrony i zachowania materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Dokument, na podstawie którego Narodowa Strategia Kultury wdrażana jest w życie, to **Narodowy Program Kultury „ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”**. Założone cele w tym programie to uznanie sfery dziedzictwa kulturowego za podstawę rozwoju i upowszechniania kultury, a także za potencjał służący wzro-

stowi konkurencyjności regionów, inwestorów i turystów. Poprzez poprawę stanu zabytków oraz podniesienie świadomości społecznej w zakresie ochrony dziedzictwa osiągnięty zostanie cel dalekosiężny, jakim bez wątpienia będzie znaczący wzrost świadomości regionalnej społeczności lokalnych, a także wzmocnienie konkurencyjności regionalnej, która bezpośrednio przekłada się na aktywizację gospodarczą. W przyjętych priorytetach i działaniach zawarte zostały niezmiernie cenne inicjatywy, kreujące wartości kulturowe tożsame dla regionów i społeczności lokalnych, w tym między innymi przywracanie zanikających elementów kultury ludowej w różnych jej segmentach, m.in. przez realizację programu „ochrona ginących zawodów”, czy też podejmowanie działań szkoleniowych z zarządzania dziedzictwem.

W zakresie przestrzeni i planistyki dokumentem wiodącym na najbliższe lata jest bez wątpienia **Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010-2020. Regiony, miasta, obszary wiejskie**. Dokument ten przyjęty został przez Radę Ministrów dnia 13 lipca 2010 roku i został wdrożony do realizacji.

Najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym, dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju, jest **Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030** (*Uchwała nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011r. Monitor Polski poz. 252*). W dokumencie tym zakłada się rozwój bogactwa polskich regionów – miast i obszarów wiejskich – w oparciu o wykorzystanie wewnętrznych potencjałów polskiej przestrzeni – ich dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, potencjału gospodarczego, innowacyjnego oraz naukowego. W Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju określono cel strategiczny polityki przestrzennego zagospodarowania kraju jako: „Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych – konkurencyjności, zwiększania zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie”, który wraz z sześcioma celami operacyjnymi ma służyć osiągnięciu wizji przestrzennego zagospodarowania Polski. Osiągnięcie celu strategicznego musi się odbywać z zachowaniem spójności przyrodniczo-kulturowej, służącej realizacji konstytucyjnej zasady zrównoważonego rozwoju. Operacyjny cel czwarty zapisany został jako „Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski”. Działania wskazane do realizacji tego celu skoncentrują się na objęciu ochroną prawną najcenniejszych pod względem przyrodniczym i kulturowym krajobrazów naturalnych

i historycznych, w tym układów urbanistycznych i ruralistycznych oraz stanowisk archeologicznych. Trwający w Polsce wieloletni proces merytorycznego określenia stanu wartości i zakresu niezbywalnego zabezpieczenia różnorodności dziedzictwa kulturowego powinien skutkować powstaniem list – krajowej i regionalnej – krajobrazów i obiektów o unikatowych wartościach, przyrodniczych, historycznych, archeologicznych, szczególnie o cechach symbolu, będących podstawą identyfikacji przestrzeni oraz promocji Polski i jej regionów. Uspołecznienie procesów planistycznych będzie wspomagać integrację zarządzania krajobrazem kulturowym, odziedziczonym i związanym ze współczesnymi stosunkami społeczno-gospodarczymi, z zarządzaniem obiektami ochrony obszarowej, ochroną wartości symbolicznych mogących być podstawą potencjału rozwoju regionów, takich jak sylweta miasta i obiektu zabytkowego, obiektów istotnych dla dziedzictwa kulturowego społeczności lokalnych. Ochroną i działaniami promocyjnymi zostanie objęty także dorobek współczesnej architektury i urbanistyki.

4. Uwarunkowania wynikające z wojewódzkich dokumentów strategicznych, planistycznych i programowych

4.1. Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego na lata 2007-2020

W okresie realizacji prac nad „Programem Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2013-2016” obowiązującym dokumentem strategicznym województwa była „Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego na lata 2007-2020”, uchwalona Uchwałą Nr XLI/586/05 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 12 grudnia 2005 roku. Dokument ten nie uległ zmianie w okresie obowiązywania dotychczasowego programu, a więc zapisy, dotyczące środowiska kulturowego, są obowiązujące.

Założenia dotyczące ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego zawarte zostały w Priorytetowym obszarze działań strategicznych 2. *Unowocześnienie struktury funkcjonalno-przestrzennej regionu*. Realizacja tych założeń odbywać się będzie poprzez Działanie 2.5. *Promocja dziedzictwa kulturowego*:

➤ 2.5.1 *Zachowanie dziedzictwa kulturowego*

Zachowanie bogatego dziedzictwa kulturowego regionu w jak najlepszym stanie i z zamiarem jego wielokierunkowego użytkowania wymaga zróżnicowanych ze względu na bogactwo form działań konserwatorskich (remontowych, rekonstrukcyjnych i innych). Jednym z takich działań, umożliwiającym właściwą ochronę i jednocześnie udostępnienie licznych obiektów dziedzictwa kulturowego, jest ich multimedialna prezentacja przy wykorzystaniu technik informatycznych (digitalizacji). Za ich pośrednictwem liczne, unikalne eksponaty zbiorów muzealnych i bibliotecznych mogą być bezpośrednio dostępne w celach informacyjno-edukacyjnych, promocyjnych i innych.

➤ 2.5.2 *Adaptacja dziedzictwa kulturowego do współczesnych potrzeb społecznych*

Dziedzictwo kulturowe, w szczególności zaś obiekty zabytkowej architektury, przeznaczone w przeszłości do określonego użytkowania, winny być adaptowane do spełniania nowych funkcji. Mogą one służyć dla ekspozycji obiektów, być wykorzystywane jako pomieszczenia prezentacji twórczości artystycznej, dla aktywności re-

kreacyjnej, w tym nawiązującej do tradycji historycznej, itp. Tego rodzaju adaptacje przybliżą te obiekty ludziom współczesnym, ożywią je oraz fragmenty osiedli, w których się znajdują, mogą stać się źródłem dochodów, które będzie można przeznaczyć na przykład na ich należyte utrzymanie.

Dnia 28 listopada 2011 r. Sejmik Województwa Kujawsko-Pomorskiego podjął Uchwałę Nr XV/248/11, dotyczącą przystąpienia do opracowania strategii rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego. Dnia 30 maja 2012 r. zostały zatwierdzone przez Zarząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego „Założenia strategii rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do roku 2020”. W opracowaniu tym określa się cel główny, przewidziany do realizacji w ramach przygotowywanej strategii rozwoju, a brzmi on: „osiągnięcie wysokiej jakości życia mieszkańców i konkurencyjności regionu w oparciu o aktywność społeczną przy optymalnym wykorzystaniu istniejących zasobów”. Dla realizacji celu głównego wskazuje się priorytetowe obszary działań strategicznych, wśród których znajduje się obszar, nazwany „nowoczesna gospodarka i rozwój zasobów ludzkich”. Jedną z dziedzin, którą proponuje się włączyć do tego obszaru działań strategicznych, jest środowisko kulturowe.

4.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego

W okresie realizacji prac nad „Programem Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2013-2016” obowiązującym dokumentem planistycznym województwa był „Plan zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego”, uchwalony przez Sejmik Województwa Kujawsko-Pomorskiego Uchwałą Nr XI/135/03 z dnia 26 czerwca 2003 r. Dokument ten nie uległ zmianie w okresie obowiązywania dotychczasowego programu, a więc zapisy w nim zawarte, dotyczące środowiska kulturowego, są nadal obowiązujące.

Nadrzędnym celem zagospodarowania województwa kujawsko-pomorskiego jest „zbudowanie struktur funkcjonalno-przestrzennych podnoszących konkurencyjność regionu i jakość życia mieszkańców”.

Zróżnicowana problematyka zagospodarowania przestrzennego województwa podlega szczególnym warunkom; aby zachować dziedzictwo kulturowe, należy przestrzegać następujących zasad:

- zachowanie dziedzictwa kulturowego w stanie umożliwiającym jego przetrwanie dla przyszłych pokoleń,
- harmonijne kształtowanie krajobrazu kulturowego,
- dbałość o integralność zabytkowych struktur urbanistycznych i ruralistycznych.

Kierunki zagospodarowania przestrzennego zostały określone w planie województwa w układzie sfer:

- sfera osadnicza – podstawowe kierunki działań związane z rozwojem i kształtowaniem sieci osadniczej zakładają wzmocnienie jej potencjału, podniesienie jakości życia mieszkańców, wykorzystanie walorów turystycznych oraz ochronę dziedzictwa kulturowego,
- sfera środowiska przyrodniczego i kulturowego – aby zachować dziedzictwo kulturowe województwa dla potrzeb przyszłych pokoleń konieczne jest kontynuowanie działań w zakresie ochrony walorów krajobrazu kulturowego.

Dnia 23 kwietnia 2007 r. Sejmik Województwa Kujawsko-Pomorskiego podjął Uchwałę Nr VII/91/07, dotyczącą przystąpienia do sporządzenia zmiany Planu zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego. Prace nad planem są aktualnie realizowane.

4.3. Regionalny Program Operacyjny Województwa Kujawsko-Pomorskiego 2007-2013

Regionalny Program Operacyjny Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2007-2013 przyjęty został Uchwałą nr 70/892/07 Zarządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 23 października 2007 r. Dokument ten jest podstawowym instrumentem realizacji celów Strategii rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego na lata 2007-2020.

Celem strategicznym Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2007-2013 jest poprawa konkurencyjności województwa oraz spójności społeczno-gospodarczej i przestrzennej jego obszaru.

Realizacja polityki ochrony i wykorzystania zasobów kulturowych odbywać się będzie poprzez działania w ramach osi priorytetowych:

- *Oś priorytetowa 3. Rozwój infrastruktury społecznej*

Jednym z celów osi priorytetowej jest ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego. W ramach osi priorytetowej wspierane są inwestycje ukierunkowane na poprawę sta-

nu technicznego obiektów i zespołów zabytkowych, ich przystosowanie do świadczenia nowych funkcji, na przykład aktywności kulturalnej.

Dla wzmocnienia pozycji kulturalnej regionu wspierane będą inwestycje rozwoju infrastruktury kultury o znaczeniu regionalnym, zwiększające potencjał kreacji oferty kulturalnej, będącej znakiem rozpoznawczym województwa kujawsko-pomorskiego, elementem jego wizerunku.

➤ *Oś priorytetowa 6. Wsparcie rozwoju turystyki*

Celem osi priorytetowej jest wzrost znaczenia turystyki jako czynnika rozwoju społeczno-gospodarczego województwa poprzez lepsze wykorzystanie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. W ramach osi priorytetowej wspierane będą przedsięwzięcia ukierunkowane na efektywniejsze wykorzystanie zasobów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego.

➤ *Oś priorytetowa 7. Wsparcie przemian w miastach i obszarach wymagających ochrony*

Celem osi priorytetowej jest ożywienie gospodarcze i społeczne oraz odnowa infrastrukturalna i architektoniczno-urbanistyczna zdegradowanych części miast, terenów i obiektów przemysłowych i powojkowych.

W ramach osi priorytetowej zakłada się wspieranie działań rewitalizacji terenów i obszarów z często występującymi cennymi obiektami zabytkowej architektury, będącej dziedzictwem kulturowym, ukierunkowanych na poprawę warunków codziennego życia mieszkańców, skutkujących ich aktywizacją społeczno-gospodarczą, przy jednoczesnym zachowaniu bądź przywróceniu wartości kulturowych i historycznych tych terenów.

Rozpoczął się proces przygotowywania dokumentów strategicznych, związanych z programowaniem przyszłej perspektywy finansowej. Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, jako koordynator zadania, przygotowało i przekazało do pozostałych resortów oraz samorządów wojewódzkich dokument „Programowanie perspektywy finansowej 2014-2020 - uwarunkowania strategiczne”. Materiał ten będzie stanowić podstawę do dyskusji podczas roboczych spotkań, poświęconych zakresowi wsparcia finansowanego ze środków UE na lata 2014-2020 w poszczególnych obszarach tematycznych. Nie przesądzając konkretnych kwot, przygotowany przez MRR dokument zawiera propozycje sposobu podziału środków na jedenaście celów tematycznych <http://www.mojregion.eu/>.

4.4. Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Kujawsko-Pomorskiego

Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Kujawsko-Pomorskiego została przyjęta przez Sejmik Województwa Kujawsko-Pomorskiego Uchwałą Nr XXV/303/04 z dnia 31 sierpnia 2004 r.

Celem nadrzędnym Strategii Rozwoju Turystyki Województwa Kujawsko-Pomorskiego jest podniesienie konkurencyjności i atrakcyjności turystycznej województwa. Jednym z celów strategicznych jest zwiększenie ruchu turystycznego; został on rozpisany na kilka celów operacyjnych, w tym:

- dbałość o zasoby środowiska kulturowego i przyrodniczego – cel ten zostanie osiągnięty poprzez realizację przypisanych zadań, w tym renowację zasobów dziedzictwa kulturowego o szczególnym znaczeniu dla turystyki,
- rozwój produktu turystycznego województwa – cel ten zostanie osiągnięty poprzez realizację przypisanych zadań, w tym wzmacnianie funkcji kulturalnej miast oraz wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla zwiększenia ruchu krajoznawczego.

5. Zasoby dziedzictwa kulturowego

5.1. Charakterystyka środowiska kulturowego województwa kujawsko-pomorskiego – zasoby materialne

Od zarania państwowości polskiej tereny wchodzące w skład dzisiejszego województwa kujawsko-pomorskiego, oddzielone naturalnymi granicami przestrzennymi, wykazywały ciążenie ku różnym ośrodkom stołecznym, co bezpośrednio przekładało się na przepływ nie tylko dóbr materialnych, ale również idei, tendencji artystycznych, koncepcji religijnych, które pozostawiały trwałe odbicie w tkance materialnej. Przetwała ona do czasów obecnych jako wysoce zróżnicowany zbiór obiektów o wartości artystycznej i historycznej.

Integracja ziem obecnego województwa w ramach jednego organizmu państwowego trwała od zarania Polski Piastowskiej, osiągając przed śmiercią Bolesława Krzywoustego stan krótkotrwałego scalenia.

Rozbicie dzielnicowe, głównie na terenie Kujaw, przebiegało bardzo intensywnie, zmierzając do coraz to większego rozdrobnienia ziem, czego ubocznym skutkiem stawał się efemeryczny wzrost rangi poszczególnych ośrodków, które ze statusu prowincjonalnego przeobrażały się w siedziby książęce. Tendencje polityczne odwróciły dotychczasowe kierunki oddziaływania nurtów kulturowych. Dawne centrum kulturotwórcze okresu romanizmu, silnie związane z Wielkopolską, słabło. Tereny ziemi chełmińskiej, stanowiące do tej pory odległe rubieże Mazowsza, pod wpływem przemian ustrojowych, związanych z wykształceniem się państwa zakonnego, stały się pośrednikiem w imporcie zachodnioeuropejskich tendencji kulturowych i artystycznych, promieniujących na obszary ościenne.

Sytuacja po II pokoju toruńskim, mimo związania pod władzą królewską, nie wpłynęła na unifikację kulturową poszczególnych obszarów, które w obecnych czasach wchodzą w skład województwa kujawsko-pomorskiego. Tereny dawnego państwa zakonnego z Toruniem, Chełmnem, Malborkiem, Gdańskiem i Elblągiem wcielone zostały jako Prusy Królewskie do Korony. Pozostałe zaś wyodrębniono jako Prusy Zakonne, stanowiące lenno polskie. Z Wielkopolską, poprzez województwo kaliskie, związane zostały powiaty: nakielski, obejmujący Krajnę, kcyński, z Pałukami

oraz Żninem, gnieźnieński, w skład którego wchodziło Mogilno z przyległymi terenami. Kujawy, nawiązując do okresu dzielnicowego, dzieliły się na województwa: inowrocławskie, z powiatami bydgoskim i inowrocławskim, oraz brzesko-kujawskie, z powiatami brzeskim, kowalskim, kruszwickim, przedeckim i radziejowskim. Ziemia dobrzyńska formalnie podlegała województwu inowrocławskiemu, jednak faktycznie stanowiła osobną jednostkę administracyjną z odrębnym sejmikiem szlacheckim, zbierającym się w Lipnie. Dzieliła się na powiaty: dobrzyński, lipnowski i rypiński. Dodatkowo na mozaikę wpływów, wynikających z podziałów administracyjnych, nakładała się siatka podziałów własnościowych: posiadłości królewskich, dóbr kościelnych, patrymoniów miejskich, własności szlacheckiej.

Okres zaborów pogłębił podziały ziem obecnego województwa, tworząc jednak nowe granice oddziaływań. Na mocy postanowień kongresu wiedeńskiego tereny dzisiejszego województwa kujawsko-pomorskiego podzielone zostały między dwa państwa zaborcze – Rosję, jako część Królestwa Polskiego, oraz Prusy.

Obszar pruski rozdysponowano między dwie regencje: kwidzyńską – z powiatami: kwidzyńskim, toruńskim, chełmińskim, chojnickim, lubawskim, grudziądzkim, człuchowskim, świeckim, brodnickim, sztumskim, suskim, złotowskim i wałeckim, i bydgoską – z powiatami: bydgoskim, wyrzyskim, chodzieskim, czarnkowskim, szubińskim, mogileńskim, wągrowieckim, gnieźnieńskim i inowrocławskim. Regencja bydgoska weszła w skład Księstwa Poznańskiego, zaś kwidzyńska w skład prowincji Prusy Zachodnie.

Tereny włączone do Królestwa Polskiego rozdzielono pomiędzy dwa województwa: ziemia dobrzyńska z powiatem lipnowskim oraz miastami – Bobrowniki, Dobrzyń, Dobrzyń nad Wisłą, Rypin i Skępe znalazła się w granicach województwa płockiego, zaś Kujawy Brzeskie – z powiatem włocławskim i miastami – Brześć, Kowal, Nieszawa, Radziejów, Przedecz – weszły w skład województwa mazowieckiego ze stolicą w Warszawie.

Na mocy kończącego I wojnę światową traktatu wersalskiego do Polski powrócił prawie cały obszar dawnej Wielkopolski, Kujawy, ziemia chełmińska i dobrzyńska oraz część Pomorza Gdańskiego. W styczniu 1920 r. przystąpiono do ustalania nowego podziału administracyjnego kraju, nad którym prace zakończyły się dopiero w 1925 r. Ziemie obecnego województwa znalazły się w granicach trzech jednostek terytorialnych – w województwie pomorskim ze stolicą w Toruniu, województwie poznańskim i województwie warszawskim.

Po raz pierwszy scalenie obszarów obecnego województwa kujawsko-pomorskiego w ramach samodzielnej jednostki administracyjnej nastąpiło na skutek reformy administracyjnej, która weszła w życie 1 kwietnia 1938 roku.

Podsumowując konsekwencje przemian przynależności terytorialnych i ich wpływ na zasoby kulturowe, zauważyć można ciążenie poszczególnych rejonów ku innym ośrodkom centralnym: Kujaw południowo-zachodnich ku Wielkopolsce, Kujaw wschodnich, w niektórych okresach wraz z ziemią dobrzyńską, ku Mazowszu, ziemi chełmińskiej i Kujaw północnych ku Pomorzu. Istotną rolę w procesie różnicowania odegrało pośrednictwo Torunia w przenoszeniu elementów kulturowych pobraża Bałtyku, znacznie wykraczającego poza bogactwo i zróżnicowanie kulturowe Hanzy.

Dzieląc zasoby województwa na poszczególne kategorie, wymienić można szereg obiektów, które w unikatowy sposób stanowią świadectwo idei czasu i miejsca, w którym powstały, pełniąc rolę przekaźników wartości artystycznych i duchowych, a także elementów wplecionych w ciąg procesów historycznych.

5.1.1. OBIEKTY SAKRALNE

Jednym z najistotniejszych czynników kształtujących procesy kulturotwórcze, wpływających na kreowanie i przemiany form artystycznych, ale również aktywnie uczestniczących w przemianach politycznych i społecznych, są idee religijne, wyrażające się materialnie poprzez sztukę sakralną. W kategorii tej na szczególną uwagę zasługują:

OBIEKTY ROMAŃSKIE:

Inowrocław (gm. loco)

- kościół p.w. Najświętszej Marii Panny, z przełomu XII/XIII w. w Inowrocławiu

Kałdus (gm. Chełmno)

- relikty bazyliki romańskiej, pocz. XI w.

Kościelec Kujawski (gm. Pakość)

- kościół św. Małgorzaty w Kościelcu Kujawskim z przełomu XII/XIII w.

Kościelna Wieś (gm. Osięciny)

- kościół św. Wawrzyńca w Kościelnej Wsi datowany na 2 połowę XII w.

Kruszwica (gm. loco)

- kolegiata św. Piotra i Pawła w Kruszwicy, z 2 ćwierci XII w.

Mogilno (gm. loco)

- zespół klasztorny benedyktynów wraz z kościołem p.w. św. Jana Ewangelisty w Mogilnie, datowane na 2 poł. XI w.

Strzelno (gm. loco)

- kościół norbertanek, p.w. Świętej Trójcy z XII/XIII w. oraz rotunda p.w. św. Prokopa z 1 poł. XII w.

Rys. 1 Zestawienie obiektów romańskich z terenu województwa kujawsko-pomorskiego.

OBIEKTY GOTYCKIE

gm. Aleksandrów Kujawski

Grabie

- kościół par. p.w. św. Wacława, poł. XIV w., 2 poł. XVI w.

gm. Bobrowo

Bobrowo

- kościół par. p.w. św. Jakuba Apostoła, XIII/XIV w.

Budzawy

- kościół par. p.w. św. Andrzeja Apostoła, XIV w.

Kruszyny

- kościół par. p.w. św. Mikołaja Biskupa, 1 poł. XIV w.

Nieżywiec

- kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, 1 poł. XIV w.

gm. Brodnica

Brodnica

- kościół par. p.w. św. Katarzyny, ul. Farna, 1285 r.- XIV w.

Cielęta

- kościół par. p.w. św. Mikołaja, 1 poł. XIV w.

Gorczenica

- kościół par. p.w. Podwyższenia Krzyża Św., pocz. XIV w.

Szczuka

- kościół par. p.w. śś. Fabiana i Sebastiana, 1 poł. XIV w.

gm. Bydgoszcz

- kościół par. p.w. śś. Marcina i Mikołaja, 1466-1502 r.

- kościół bernardyński p.w. św. Jerzego, obecnie garnizonowy p.w. NMP Królowej Pokoju, poł. XVI w.

gm. Chełmno

- kościół farny p.w. Wniebowzięcia NMP, I. 1290-1331,

- kościół fil. p.w. Świętego Ducha, XIII/XIV w.

- zespół klasztorny benedyktynek, z kościołem p.w. śś. Janów Chrzciciela i Ewangelisty, 2 poł. XIII-XIII/XIV w.

- poddominikański kościół śś. Piotra i Pawła w Chełmnie, 4 ćw. XIII-4 ćw. XIV w.

- kościół franciszkanów, p.w. śś. Jakuba i Mikołaja, XIII/XIV w.

- kaplica św. Marcina, ob. kościół fil., XIV w.

gm. Chełmża**Dźwierzno**

- kościół p.w. Wniebowzięcia NMP, ok. 1300 r., XVIII w., 1864 r.

Grzywna

- kościół par. p.w. św. Katarzyny, XIII/XIV w.

Chełmża

- Katedra p.w. Św. Trójcy w Chełmży, 1251r.- II ćw. XIV w.

- kościół par. p.w. św. Mikołaja, XIII-XV w.

Kiełbasin

- kościół par. p.w. Narodzenia NMP, XIV w.

Nawra

- kościół par. p.w. św. Katarzyny, XIV w.

gm. Ciechocin**Ciechocin**

- kościół par. p.w. św. Małgorzaty, XIV w.

gm. Czernikowo**Czernikowo**

- kościół par. p.w. św. Bartłomieja, XIII/XIV w.

gm. Dąbrowa Chełmińska**Ostromecko**

- kościół par. p.w. św. Mikołaja, 2 poł. XV w.

gm. Dębowa Łąka**Dębowa Łąka**

- kościół par. p.w. śś. Piotra i Pawła, XIV w.

Kurkocin

- kościół par. p.w. św. Bartłomieja, XIV w.

Łobdowo

- kościół par. p.w. św. Małgorzaty 1 poł. XIV w.

Niedźwiedź

- kościół p.w. św. Jerzego, XIII-XIV w.

Wielkie Radowiska

- kościół par. p.w. św. Jakuba, XIV w.

gm. Dobrzyń nad Wisłą**Dobrzyń nad Wisłą**

- kościół par. p.w. św. Mikołaja, XV/XVI w.

gm. Gniewkowo**Gniewkowo**

- kościół par. p.w. śś. Mikołaja i Konstancji, XIV w.

gm. Golub-Dobrzyń**Golub-Dobrzyń**

- kościół par. p.w. św. Katarzyny, w Golubiu, XIII-XIV w.

Ostrowite

- kościół par. p.w. św. Marii Magdaleny, poł. XV w., k. XVI w.
- Wrocki**
- kościół par. p.w. św. Marcina, XIII/XIV w.
- gm. Grudziądz**
- kościół farny p.w. św. Mikołaja, 1 poł. XIV, XV w.
- gm. Gruta**
- Dąbrówka Królewska**
- kościół par. p.w. św. Jakuba, XIV w.
- Gruta**
- kościół p.w. Wniebowzięcia NMP, XIV w.
- Okonin**
- kościół par. p.w. śś. Kosmy i Damiana, 1 poł. XIV w.
- gm. Inowrocław**
- kościół par. p.w. św. Mikołaja, XV/XVI w.
- gm. Izbica Kujawska**
- kościół p.w. Wniebowzięcia NMP, XV w.
- gm. Jabłonowo Pomorskie**
- Lembarg**
- kościół par. p.w. śś. Piotra i Pawła, 1 poł. XIV w.
- gm. Janikowo**
- Trląg**
- kościół par. p.w. św. Mikołaja, XV/XVI w.
- gm. Kijewo Królewskie**
- Kijewo Królewskie**
- kościół par. p.w. św. Wawrzyńca, XIV w.
- Trzebcz Szlachecki**
- kościół par. p.w. Wniebowzięcia NMP, XIV w.
- gm. Koronowo**
- Koronowo**
- kościół klasztorny cystersów, ob. par. p.w. Wniebowzięcia NMP, XIV w.
- gm. Kowalewo Pomorskie**
- Chełmonie**
- kościół par. p.w. św. Bartłomieja, pocz. XIV w.
- Kowalewo Pomorskie**
- kościół par. p.w. św. Mikołaja, XIV/XV w.
- Pluskowęsy**
- kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, XIV w.
- gm. Kruszwica**
- Ostrowo nad Gopłem**
- kościół par. p.w. św. Mateusza, XIV w.
- gm. Książki**
- Łopatki**
- kościół par. p.w. św. Marii Magdaleny, 2 ćw. XIV w.
- gm. Lipno**
- kościół par. p.w. Najświętszej Marii Panny, 2 poł. XIV w.
- gm. Lisewo**
- Lisewo**
- kościół par. p.w. Podwyższenia Krzyża, k. XIII-XVI w.
- gm. Lubicz**
- Grębocin**
- kościół par., później ewangelicki, ob. muzeum, XIV w.
- Gronowo**
- kościół par. p.w. św. Mikołaja, XIV w.
- gm. Lubraniec**
- Zgłowiączka**
- kościół par. p.w. Narodzenia NMP, XV w.
- gm. Łasin**
- Łasin**
- kościół p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej, k. XIII-XIV w.

Szczepanki

- kościół par. p.w. św. Wawrzyńca, XIV w.

Szynwałd

- kościół par. p.w. Narodzenia NMP, 1 poł. XIV, k. XVI w.

gm. Łubianka**Bierzgłowo**

- kościół par. p.w. Wniebowzięcia NMP, XIV w.

gm. Łysomice**Gostkowo**

- kościół p.w. Wniebowzięcia NMP, XIII/XIV w.

Papowo Toruńskie

- kościół par. p.w. św. Mikołaja, XIII/XIV w.

Świerczynki (gm. Łysomice)

- kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, 1 poł. XIV, XVI w.

gm. Mogilno**Gębice**

- kościół par. p.w. św. Mateusza, XV/XVI w.

Kwieciszewo

- kościół par. p.w. św. Marii Magdaleny, XV/XVI w.

Mogilno

- kościół par. p.w. św. Jakuba, XV-XVI w.

gm. Nieszawa**Nieszawa**

- kościół par. p.w. św. Jadwigi, XV w.

gm. Nowe**Nowe**

- kościół par. p.w. św. Mateusza, 1366, XV w.

- kościół franciszkanów, ob. fil. p.w. św. Maksymiliana Kolbe, 1311-1350 r.

- kaplica p.w. św. Jerzego, poł. XIV w.

gm. Osiek**Osiek**

- kościół par. p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, XIV/XV w.

Strzygi

- kościół par. p.w. św. Stanisława Biskupa, XIV w.

gm. Papowo Biskupie**Papowo Biskupie**

- kościół par. p.w. św. Mikołaja, ok. 1300 r.

gm. Piotrków Kujawski

- kościół par. p.w. św. Jakuba, XVI w.

gm. Płużnica**Błędowo**

- kościół par. p.w. św. Michała Archanioła, pocz. XIV w.

Nowa Wieś Królewska

- kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, XIII/XIV w.

Płużnica

- kościół p.w. św. Małgorzaty, k. XIV w.

gm. Radomin**Płonno**

- kościół par. p.w. św. Jakuba, 1 poł. XIV w.

Radomin

- kościół par. p.w. św. Mikołaja, XIV w.

gm. Radziejów**Radziejów**

- kościół par. p.w. Wniebowzięcia MB, poł. XIV, XVI w.

- kościół franciszkański p.w. Znalezienia Krzyża, k. XIV w.

gm. Radzyń Chełmiński**Radzyń Chełmiński**

- kościół par. p.w. św. Anny, 1 poł. XIV w., XV/XVI w.

- kaplica cmentarna p.w. św. Jerzego, ul. Jagiellońska, poł. XIV,

gm. Rogóżno**Gubiny**

- kościół fil. p.w. Podwyższenia Krzyża św., 1 poł. XIV w.

Rogóżno

- kościół par. p.w. św. Wojciecha, pocz. XIV w.

gm. Stolno**Sarnowo**

- kościół par. p.w. św. Marcina, XIV w.

Wabcz

- kościół par. p.w. św. Bartłomieja, pocz. XIV w.

gm. Szubin**Szubin**

- kościół par. p.w. św. Marcina, XIV w.

gm. Świecie**Świecie**

- kościół par. p.w. św. Stanisława Biskupa i MB Częstochowskiej, XV-XVII w.

gm. Świecie nad Osą**Linowo**

- kościół par. p.w. św. Michała Archanioła, XVI w.

gm. Unisław**Grzybno**

- kościół par. p.w. św. Michała Archanioła, XIII/XIV w.

Unisław

- kościół par. p.w. św. Bartłomieja, XIII w.

gm. Wąbrzeźno**Orzechowo**

- kościół par. p.w. św. Marii Magdaleny, XIII w., 1685 r.

Ryńsk

- kościół par. p.w. św. Wawrzyńca, pocz. XIV w.

Zieleń

- kościół par. p.w. śś. Piotra i Pawła, XIV, XV w.

gm. Wąpielsk**Radziki Duże**

- kościół par. p.w. św. Katarzyny, 2 poł. XIV w.

gm. Włocławek

- katedra p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny we Włocławku, 1340-1526 r.

- kościół par. p.w. św. Jana, ul. św. Jana, XVI/XVII w.

- kościół p.w. św. Witalisa, XIV w.

gm. Toruń

- dawny kościół farny obecnie katedra p.w. ŚŚ. Jana Chrzyciela i Jana Ewangelisty w Toruniu II poł. XIII-XV w.

- kościół klasztorny franciszkanów, ob. par. p.w. Wniebowzięcia NMP, 2 poł. XIII, XIV w.

- kościół par. p.w. św. Jakuba, pocz. XIV w.

- (Kaszczorek) kościół par. p.w. Świętego Krzyża, XIV w.

gm. Zławieś Wielka**Czarnowo**

- kościół par. p.w. św. Marcina, XIII/XIV w.

gm. Zbiczno**Żmijewo**

- kościół par. p.w. św. Jakuba, ok. 1330, 1935 r.

gm. Żnin**Cerekwica**

- kościół par. p.w. św. Mikołaja, k. XV w.

Żnin

- kościół par. p.w. św. Marcina, XIII-XV w.

- kościół par. p.w. św. Floriana, ul. św. Floriana, XIV/XV-XX w.

OBIEKTY NOWOŻYTNE (wybór)**gm. Aleksandrów Kujawski****Służewo**

- kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, 1560 r.

gm. Brodnica

- zespół klasztorny reformatów: kościół reformatów p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, 1751-1761 r., klasztor XVIII w.

gm. Bydgoszcz

- kościół klasztorny klarysek, ob. par. p.w. MB Wniebowziętej XVI/XVII w.

gm. Grudziądz

- zespół klasztorny benedyktynek: kościół, ob. par. p.w. Świętego Ducha, pierwotnie gotycki – XIII w., gruntownie przebudowany w XVII w., klasztor, pałac opatek;

- kościół klasztorny jezuitów p.w. św. Franciszka Ksawerego, 1648 r.

- kolegium jezuickie, 1647-1684 r.

- kościół klasztorny reformatów p.w. Świętego Krzyża, 1750-1751 r.

gm. Kamień Krajeński

- kościół par. p.w. śś. Apostołów Piotra i Pawła, 1720-1726, 1865 r.

Zamarte

- zespół klasztorny bernardynów: kościół, ob. par. p.w. Nawiedzenia NMP, 1746-1779 r.

gm. Kcynia

- kościół par. p.w. św. Michała Archanioła, 1631 r.

- zespół klasztorny karmelitów: kościół p.w. MB Wniebowziętej, klasztor, krużganek, tzw. Kalwaria - 2 poł. XVIII w.

gm. Kikół**Trutowo**

- zespół klasztorny karmelitów: kościół p.w. św. Anny - 1725-1738 r., klasztor - po 1740 r.

gm. Koronowo**Koronowo**

- kościół fil. p.w. św. Andrzeja, k. XIV, XVI w.

Łąsko

- kościół p.w. św. Anny, 1765-1772 r., dzwonnica, poł. XIX w.

Wtelno

- kościół par. p.w. św. Michała Archanioła, 1785 r.

Byszewo

- kościół par. p.w. Świętej Trójcy, 1663 r.

gm. Kowal**Kowal**

- kościół par. p.w. św. Urszuli, k. XIV, 1604-1608 r.

gm. Książki**Osieczek**

- kościół par. p.w. św. Katarzyny, 1618 r., XIX/XX w.

gm. Lipno**Karnkowo**

- kościół par. p.w. św. Jadwigi, 1584-1603 r.

gm. Lubiewo**Bysławek**

- kościół benedyktyński, ob. par. p.w. św. Wawrzyńca, z aneksem klasztornym, 1602 r.

gm. Łabiszyn

- kościół klasztorny reformatów, ob. par. p.w. św. Mikołaja, 2 poł. XVIII w.

gm. Nieszawa

- zespół klasztorny franciszkanów: kościół p.w. Znalezienia Krzyża, klasztor, XVIII-XIX w.

gm. Pakość

- zespół klasztorny reformatów: kościół, ob. par. p.w. św. Bonawentury, 1637 r., klasztor, 1631-1680 r.

- zespół Kalwarii - 25 kaplic XVII-XIX w.

gm. Płużnica**Mgowo**

- kaplica dworska p.w. św. Barbary, 1734 r.

gm. Pruszcz**Topolno**

- kościół klasztorny paulinów, ob. par. p.w. Nawiedzenia NMP, 1681 r.

gm. Raciążek**Raciążek**

- kościół par. p.w. Wszystkich Świętych, 1597-1612 r.

gm. Radzyń Chełmiński**Rywałd**

- zespół klasztorny kapucynów: kościół, ob. par. p.w. św. Sebastiana, 1689-1734 r., klasztor – 1748 r.,

gm. Rypin**Sadłowo**

- kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, 1752-56 r., proj. Józef Limocki;

gm. Sadki

- kościół par. p.w. św. Wojciecha, XVIII w.

gm. Sępólno Krajeńskie**Wałdowo**

- kościół par. p.w. św. Mateusza, 1621 r.

gm. Skępe**Skępe-Wymyślin**

- zespół klasztorny bernardynów: kościół p.w. Zwiastowania NMP, klasztor, krużganki odpustowe 1498 - 1 poł. XVIII w.

gm. Sośno**Wąwelno**

- kościół par. p.w. św. Marii Magdaleny, 1758-1767 r.

gm. Strzelno**Markowice**

- zespół klasztorny karmelitów trzewiczkowych: kościół p.w. Nawiedzenia NMP, k. XVII-XVIII w., klasztor, 1767 r.

gm. Świecie

- zespół klasztorny bernardynów: kościół, ob. p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, klasztor – poł. XVII w.

gm. Toruń

- zespół klasztorny reformatów na Podgórzu: kościół, ob. par. p.w. śś. Apostołów Piotra i Pawła, 1644; klasztor, ob. plebania, poł. XVII, XVIII w.;

- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. akademicki p.w. Świętego Ducha, 1756 r., proj. Efraima Schroegera;

- kolegium jezuickie, ob. szkoła, 1691-1702 r.

gm. Więcbork**Runowo Krajeńskie**

- kościół par. p.w. Świętej Trójcy, 1606 r.

Więcbork

- kościół par. p.w. śś. Szymona i Judy, 1772-1778 r.

gm. Włocławek

- zespół klasztorny franciszkanów: kościół p.w. Wszystkich Świętych, klasztor, XVII w.

gm. Zbójno**Działyń**

- kościół par. p.w. Świętej Trójcy, 1600 r.

Obory

- zespół klasztorny karmelitów: kościół, ob. par. p.w. Nawiedzenia NMP, 1627-1649 r., klasztor, 1741-53 r.

OBIEKTY HISTORYZUJĄCE (wybór)**gm. Barcin**

- kościół par. p.w. św. Jakuba Większego, 1901-03 r., proj. K. Przyłuski

gm. Bukowiec

- kościół ewangelicki, ob. par. rzym.-kat. p.w. Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski, k. XIX w.

gm. Bydgoszcz

- kościół par. p.w. św. Najświętszego Serca Pana Jezusa, 1910-12 r., proj. F. O. Hossfeld
- kościół par. p.w. Świętej Trójcy, 1910-1912 r., R. Sławski
- kościół ewangelicki, ob. par. rzym.-kat. p.w. św. Andrzeja Boboli, 1901-1903 r., proj. H. Seeling
- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. par. p.w. śś. Piotra i Pawła, 1872-1876 r., proj. F. Adler
- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. par. p.w. św. Wojciecha, 1912-13 r.
- kościół ewangelicko-augsburski p.w. Zbawiciela, 1896-97 r., proj. H. Seeling

gm. Ciechocinek

- kościół par. p.w. śś. Apostołów Piotra i Pawła, 1873-1884 r., proj. E. Cichocki

gm. Drzycim

- kościół par. p.w. Matki Boskiej Pocieszenia, 1863-65 r.

gm. Fabianki**Chełmica Duża**

- kościół par. p.w. św. Jakuba, 1906-1917 r., proj. Stefan Szyller

Gm. Gostycyn**Wielki Mędromierz**

- kościół par. p.w. św. Stanisława bpa, 1839 r., 1910 r.

gm. Grudziądz

- Kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. par. p.w. Niepokalanego Serca NMP, 1896-1899 r., proj. A. Menken

gm. Izbica kujawska

- kościół ewangelicki, 1907-1909 r.

Błenna

- kościół par. p.w. św. Małgorzaty, 1861-1877 r.

gm. Inowrocław

- kościół par. p.w. Zwiastowania NMP, 1900 r.

gm. Jabłonowo Pomorskie**Jabłonowo Pomorskie**

- kościół par. p.w. św. Wojciecha, 1860-1864 r., proj. A. Stüler

gm. Jeżewo**Jeżewo**

- kościół par. p.w. Trójcy Świętej, na zrębie XV w. gruntownie przebudowany w 1824 r.

gm. Kowalewo Pomorskie**Wielka Łąka**

- kościół par. p.w. śś. Katarzyny i Małgorzaty, l. 1861 - 1863 (z reliktnami kościoła gotyckiego XIII/XIV w.), proj. A. Stüler lub J. E. Jacobsthal

gm. Lipno

- kościół ewangelicki, 1868 r.

gm. Nakło nad Notecią

- kościół p.w. św. Wawrzyńca, 1844-1847r., 1925 r., proj. R. Sławski
- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. par. p.w. św. Stanisława biskupa, 1886-87 r.

Potulice

- kaplica grobowa rodziny Potulickich, ob. kościół par. p.w. Zwiastowania NMP, 1862 r., proj. L. Marconi

gm. Skrwilno

- kościół par. p.w. św. Anny, 1888-1894 r., proj. L. Gosławski

gm. Szczutowo**Gójsk**

- kościół par. p.w. św. Michała, 1903-1906 r., proj. Stefan Szyller

gm. Szubin

- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. par., p.w. św. Andrzeja Boboli, 1904 r.

gm. Świedziebnia

- kościół par. p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego, 1876-1879 r.

gm. Świeci

- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. p.w. św. Andrzeja Boboli, 1892-1894, pocz. XX w.

gm. Świekatowo

- kościół par. p.w. św. Marcina Biskupa, 1909, 1948 r.

gm. Toruń

- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. par. garnizonowy, p.w. św. Katarzyny, 1894-1897 r.

- kościół ewangelicki p.w. Świętej Trójcy, 1818-1824 r., proj. pracownia K. F. Schinkla.
- kościół ewangelicki p.w. św. Jerzego, ob. rzym.-kat. par. p.w. MB Zwycięskiej, 1905-1907 r., proj. A. Schneidereit
- kościół ewangelicki p.w. św. Szczepana, 1902-04 r., proj. R. Gans

gm. Złotniki Kujawskie**Tuczno**

- kościół par. p.w. śś. Piotra i Pawła, 1890 r.,

gm. Żnin

- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. par. p.w. NMP Królowej Polski, 1909 r.

OBIEKTY Z OKRESU 20-LECIA MIĘDZYWOJENNEGO (wybór)**gm. Bydgoszcz**

- kościół par. p.w. św. Wincentego à Paulo, 1929-1935 r., proj. A. Ballenstaedt

gm. Inowrocław

- kościół par. p.w. św. Józefa Oblubieńca, 1936-1939 r., proj. S. Cybichowski

gm. Koronowo**Wierzchucin Królewski**

- kościół par. p.w. śś. Apostołów Piotra i Pawła, 1929-30 r

gm. Nowa Wieś Wielka**Brzoza**

- kościół par. p.w. Najświętszej Marii Panny Królowej Polski, 1924 r., 1934-38 r., proj. S. Cybichowski

gm. Solec Kujawski

- kościół par. p.w. św. Stanisława Biskupa, 1911, 1929-31 r.

gm. Toruń

- kościół par. p.w. Chrystusa Króla, 1929-1930 r., proj. K. Ulatowski

gm. Tuchola

- kościół p.w. Bożego Ciała, 1935-1939 r.

gm. Włocławek

- kościół par. p.w. św. Stanisława, 1927 r., proj. A. Buraczewski

OBIEKTY DREWNIANE I SZACHULCOWE: (wybór)**gm. Bartniczka****Grażawy**

- kościół par. p.w. św. Marcina, drewn., 1752 r.

gm. Chrostkowo**Chrostkowo**

- kościół par. p.w. św. Barbary, drewn., 1709 r.

gm. Dąbrowa Biskupia**Pieranie**

- kościół par. p.w. św. Mikołaja, drewn., 1718-1738 r.

gm. Dobrze**Krzywosądz**

- kościół par. p.w. Wniebowzięcia NMP, drewn., 1863 r.

gm. Dobrcz**Włóki**

- kościół par. p.w. św. Marii Magdaleny, drewn., XVII w.

gm. Gąsawa**Gąsawa**

- kościół par. p.w. św. Mikołaja, drewn., 1674 r.

gm. Jeziora Wielkie**Siedlimowo**

- kościół par. p.w. św. Michała Archanioła, drewn., 1786 r.

gm. Kamień Krajeński**Duża Cerkwica**

- zespół kościoła fil. p.w. św. Wojciecha, szach., 1833 r.

gm. Mogilno**Wylatowo**

- kościół par. p.w. śś. Piotra i Pawła, drewn., 1761 r.

gm. Osielsko**Żołędowo**

- kościół par. p.w. Świętego Krzyża, drewn., 1715 r.

gm. Rogóźno**Szembruk**

- kościół par. p.w. św. Bartłomieja, drewn., XVIII, XIX/XX w.

gm. Rojewo**Liszkowo**

- kościół par. p.w. św. Anny, drewn., pocz. XVIII w.

gm. Sośno**Wielowicz**

- kościół par. p.w. św. Jakuba, szach., 1747 r.

gm. Uniław**Kokocko**

- zbór ewangelicki, ob. kościół rzym.-kat. fil. p.w. Niepokalanego Serca NMP, szach., 1829 r.

gm. Topólka**Orle**

- kościół par. p.w. św. Doroty, drewn., 1775 r.

gm. Waganiec**Przypust**

- kościół fil. p.w. śś. Stanisława i Marii Magdaleny, drewn., XVIII w.

gm. Wąbrzeźno**Jarantowice**

- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. fil. p.w. św. Maksymiliana Kolbe, drewn., 1785 r.

gm. Wielgie**Czarne**

- kościół p.w. św. Michała, drewn., 1793 r.

gm. Więcbork**Sypniewo**

- kościół par. p.w. św. Katarzyny, 1781 r.

gm. Zakrzewo**Zakrzewo**

- kościół par. p.w. św. Józefa, drewn., 1745 r.

gm. Żnin**Brzyskorzystew**

- kościół par. p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej, szach., 1826 r.

CERKWIE**Aleksandrów Kujawski**

- dawna plebania, ob. kaplica św. Aleksandra Newskiego, 1893 r.

Bydgoszcz

- spichrz, ob. cerkiew prawosławna p.w. św. Mikołaja, szach., ul. Nowy Rynek 5, 3 ćw. XIX w.

Ciechocinek

- cerkiew polowa, drewn., 1894 r.

Toruń

- zbór staroluterański, ob. cerkiew prawosławna, ul. Podgórna 69, szach. drewn., 1886 r.

SYNAGOGI**Barcin**

- synagoga, ob. przedszkole, k. XIX w.

Bydgoszcz-Fordon

- synagoga, 3 ćw. XVIII w.

Gniewkowo

- synagoga, 1880 r.

Grudziądz

- synagoga w Żydowskim Zakładzie dla Sierot, fundacji K. Lachmana, 1873 r.

Izbica Kujawska

- synagoga, poł. XIX w.

Koronowo

- synagoga, od 1938 Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, 1858 r.

Lipno

- stara synagoga, 2 poł. XIX w.
- nowa synagoga pocz. XX w.

Lubraniec

- synagoga, k. XVIII w.

Radzyń Chełmiński

- synagoga, ob. dom mieszkalny, ul. Podgrodzie 7, k. XIX w.

5.1.2. ZESPOŁY MIEJSKIE

Dynamiczny rozwój ekonomiczny, obejmujący w pierwszym okresie głównie Kujawy, a następnie tereny ziemi chełmińskiej i pozostałych obszarów, włączanych do państwa zakonnego, wpłynął na liczne lokacje miast. Proces ten był kontynuowany, choć już nie tak intensywnie, w okresie nowożytnym. Spośród wielu ośrodków do dnia dzisiejszego przetrwała grupa, zachowująca oryginalny układ, pierwotny z czytelnymi nawarstwieniami, pochodzącymi z czasów późniejszych. W zbiorze tym znajdują się m.in.:

Brodnica

- dzielnica Starego Miasta, XIII w.

Brześć Kujawski

- dzielnica Stare Miasto, XIII-XIV w.

Bydgoszcz

- dzielnica Starego Miasta z Wyspą Młyńską XIV, XIX w.

Chełmno

- dzielnica staromiejska, lata 1232-1233

Golub-Dobrzyń

- stare miasto w Golubiu, XIV w.

Grudziądz

- dzielnica staromiejska XIII/XIV, XVII w.

Koronowo

- dzielnica Starego Miasta, 2 poł. XIV w.

Kruszwica

- dzielnica Starego Miasta XIV w.

Łabiszyn

- dzielnica Starego Miasta, XIII w.

Nieszawa

- historyczne założenie urbanistyczne miasta, 1460 r.

Nowe

- dzielnica Starego Miasta, poł. XIV w.

Pakość

- dzielnica Starego Miasta, 2 poł. XIV w.

Radziejów

- historyczne założenie urbanistyczne miasta, 1298 r.

Rypin

- historyczne założenie urbanistyczne miasta, poł. XIV w.

Toruń

- Stare i Nowe Miasto, 1233, 1264 r.

Tuchola

- dzielnica Starego Miasta, XIII w.

Włocławek

- dzielnica Starego Miasta, XIII-XIX w.

Rys. 2 Zestawienie układów urbanistycznych z terenu województwa kujawsko-pomorskiego, wpisanych do rejestru zabytków

Bezcennymi dobrami województwa są obiekty związane z infrastrukturą miast, a wśród nich:

RATUSZE

Brodnica

- wieża ratusza, XIV/XV w.

Brześć Kujawski

- ratusz, 1824 r.

Bydgoszcz

- ratusz, ob. hotel „Ratuszowy”, 1830-1833, 1880, 1908 r.

Chełmno

- ratusz, 1567-1597 r.

Gniewkowo

- ratusz, 1908 r.

Koronowo

- ratusz, 2 poł. XIX w.

Łasin

- ratusz, ob. UM, 1898-1900 r., ok. 1920 r.

Nieszawa

- ratusz, XVIII/XIX w.

Pakość

- ratusz, 1908 r.

Świecie

- ratusz, ob. Pałac Ślubów, 1870-1879 r.

Toruń

- ratusz staromiejski, XIII w., 1391-1399, 1861 r.

Żnin

- wieża ratusza, XV w.

MURY MIEJSKIE I URZĄDZENIA OBRONNE

Brodnica

- mury obronne, pocz. XIII - k. XIV w.

- Brama Kamienna (Chełmińska), ok. 1310-1330, 1370 r.

- Wieża Mazurska, ul. Mostowa/Kościuszki, ok. 1370, 2 poł. XIX w.

Brześć Kujawski

- pozostałości obwodu murów miejskich z 1 połowy XIV w., częściowo zniszczone w 1655 r.

Bydgoszcz

- pozostałości murów miejskich, XV w.

Chełmno

- mury miejskie, 2 poł. XIII do k. XIV w.

- prochownia

- wieża przy klasztorze cysterek

- wieża przy kościele dominikańskim

- wieża okrągła

- wieża za szpitalem św. Ducha;

- brama Grudziądzka

Golub

- pozostałości murów miejskich, XIV/XV w.

Grudziądz

- Brama Wodna, ul. Spichrzowa, pocz. XIV, XVII, XX w.

- wieżyczka wodna przy Trynce, XIV w.

- mury obronne, XIV w., 1482-1487 r.

Inowrocław

- pozostałości murów miejskich mur., XIV w., znacznie zniszczone XIX w.

Kamień Krajeński

- mury miejskie, XIV w.

Kowalewo-Pomorskie

- mury miejskie, XIV w.

Nowe

- mury obronne, 2 poł. XIV w.

Rypin

- pozostałości murów miejskich, z XIV w.

Świecie

- mury miejskie z 6 basztami i fragmentem Bramy Chełmińskiej, 1375-1392 r.

Toruń

- mury miejskie

- krzywa wieża

- baszta „Żuraw”, k. XIII, XVI, XVII w., 1823 r.

- baszta „Monstrancja”

- baszta, ul. Podmurna 26

- wieża obronna, ul. Podmurna 30, 2 poł. XIII w., 1880 r.

- wieża obronna, ob. dom mieszkalny, ul. Podmurna 60, k. XIII w., 1911 r.

- baszta „Koci Łeb” z murem, XVI w., 1703 r.

- Brama Klasztorna, 1 poł. XIV w.

- Brama Mostowa, XV w.
- Brama Żeglarska, 1 poł. XIV, XIX w.

Tuchola

- pozostałości murów miejskich XIV w., częściowo rozebrane po 1781 r.

Żnin

- małe fragmenty murów z XIV w.

SPICHLERZE**Brodnica**

- spichrz, ob. Muzeum Regionalne, 1604 r.
- spichrz, ul. Wodna 3, 1 poł. XVII w.

Bydgoszcz

- spichrz, ul. Grodzka 7, 1794-1797 r.
- spichrz, ul. Grodzka 9, szach., 1793 r.
- spichrz, ul. Grodzka 11, szach., 1794-1800 r.
- spichrz, ul. Mennica 1, szach., 1835 r.
- spichrz, ul. Mennica 1/1, 1861 r.
- spichrz, ul. Mennica 1/2, szach., 1789-1799 r.
- spichrz, ul. Pod Blankami 6, pocz. XIX w.
- spichrz ul. Stary Port 13, szach., 1830-1840 r.
- spichrz, ul. Zaulek 22, 2 poł. XIX w.
- spichrz, ob. cerkiew prawosławna p.w. św. Mikołaja, szach., 3 ćw. XIX w.

Chełmno

- spichrz, ul. Podmurna 7, szach, 1 poł. XIX w.

Grudziądz

- spichrz, ob. muzeum, ul. Spichrzowa 9, 1341, 1659 r.
- spichrz, ob. muzeum, ul. Spichrzowa 11, 1341, 1659 r.
- spichrz, ob. muzeum, ul. Spichrzowa 13, 1341 r., k. XVII w.
- spichrz, ob. muzeum, ul. Spichrzowa 15, 1341 r., k. XVII w.
- spichrz, ob. muzeum, ul. Spichrzowa 17, XVII w.
- spichrz, ob. dom, ul. Spichrzowa 21, (XV) k. XIX w.
- spichrz, ob. dom, ul. Spichrzowa 23, (XV) k. XIX w.
- spichrz, ob. dom, ul. Spichrzowa 25, XVIII w., 1885 r.
- spichrz, ob. dom, ul. Spichrzowa 31, (XV) XIX/XX w.
- spichrz, ul. Spichrzowa 33, 2 poł. XVII, pocz. XX w.
- spichrz, ul. Spichrzowa 35, 2 poł. XVII w., 1900 r.
- spichrz, ob. dom, ul. Spichrzowa 37, (XIX), 2 poł. XVII w., 1896 r.
- spichrz, ul. Spichrzowa 43, 3 ćw. XVII w.
- spichrz, ul. Spichrzowa 45, 3 ćw. XVII w.
- spichrz, ul. Spichrzowa 47, XVI w., 1771 r.
- spichrz, ul. Spichrzowa 49, k. XIV w., 1909-1910 r.
- spichrz, ul. Spichrzowa 51, XVII/XVIII w., 1922 r.
- spichrz, ul. Spichrzowa 53, XVI/XVII, k. XVIII w., 1928 r.
- spichrz (bryła i elewacja), ul. Spichrzowa 59, 3 ćw. XIX w.

Kowal

- spichrz, ul. Piłsudskiego 28, 1882 r.

Łasin

- spichrz, ul. Studzienna 1, XIX/XX w.

Nakło nad Notecią

- spichrz, pl. Konopnickiej 6, szach., 2 poł. XIX w.
- spichrz, ul. Pocztowa 13, szach., 2 poł. XIX w.
- spichrz, ul. Pocztowa 14, szach., 2 poł. XIX w.

Toruń

- spichrz, ul. Browarna 10, 1 poł. XVII, XIX, XX w.
- spichrz, ul. Chełmińska 5, 1756, 1892 r.
- spichrz, ul. Ciasna 4, XV-XVII w.
- spichrz, ul. Ciasna 6, XV, 2 poł. XVII w.
- spichrz, ul. Ciasna 7, ok. 1300 r., XVII w., 1905 r.
- spichrz, ul. Ciasna 8, XV, XVII w.

- spichrz, ul. Franciszkańska 11, 1 poł. XVIII w.
- spichrz, ul. Łazienna 3, XIII/XIV w., 1861 r.
- spichrz „Dom Eskenów” („Czerwony Spichrz”), k. XIV w., 1590, 1844 r.
- spichrz „Szwedzki”, ul. Mostowa 1, 1719 r.
- spichrz, ul. Mostowa 2, (XV), XVII, XIX-XX w.
- spichrz, ul. Piekary 4, poł. XIV w.
- spichrz, ul. Podmurna 3, XVI w.
- spichrz, ul. Podmurna 5, XVI, XVIII w.
- spichrz, ul. Podmurna 7, XVII/XVIII w.
- spichrz, ul. Podmurna 11, 1 poł. XVI, XVIII w.
- spichrz, ul. Podmurna 13, 1 poł. XVII w.
- dwa spichlerze ul. Rabiańska 3, 1 poł. XVIII w.
- spichrz, ul. Rabiańska 9, 1863-1867 r.
- spichrz, ul. Rabiańska 19, XV, XIX w.
- spichrz, ul. Rabiańska 21, ok. 1350 r., XIX w.
- spichrz, ul. Rabiańska 21a, ok. 1350 r., XIX w.
- spichrz, ul. Rabiańska 22a, pocz. XVI w.
- spichrz, ul. Rabiańska 23, 1 poł. XVII w.
- spichrz, ul. Wielkie Garbary 10, XIII, 2 poł. XVII w.

Włocławek

- spichrz, ul. Bulwary Piłsudskiego 6, 1848 r.
- spichrz, ul. Bulwary Piłsudskiego 9, 1842 r.
- spichrz, ul. Bulwary Piłsudskiego 18, ok. 1900 r.
- „czarny spichrz”, ul. Wyszyńskiego 12, drewn., 1 poł. XIX w.
- spichrz, ul. Zamcza 10, 1839-1844 r.

5.1.3. ZAMKI

Na terenie województwa przetrwał pokaźny zasób zamków gotyckich, eksponowanych głównie w postaci trwałej ruiny (oprócz dobrze zachowanych zamków w Bierzgłowie i Golubiu). Dominują zamki krzyżackie, wśród których szczególnie cennym jest zamek w Radzynie Chełmińskim.

ZAMKI KRZYŻACKIE

gm. Bobrowniki

Bobrowniki

- ruiny zamku, około 1398 r.

gm. Brodnica

Brodnica

- ruiny zamku, 1 połowa. XIV w.

gm. Golub-Dobrzyń

Golub

- zamek XIV w., przebudowany w XVI w.

gm. Grudziądz

Grudziądz

- relikty zamku, XIII w.

gm. Gruta

Pokrzywno

- ruiny zamku XIII/XIV w.

gm. Koronowo

Nowy Jasiniec

- ruiny zamku, koniec XIII w., przebudowany i rozbudowany na początku i w końcu XIV w.

gm. Kowalewo Pomorskie

Kowalewo Pomorskie

- ruiny zamku, XIV w.

gm. Lisewo

Lipienek

- ruiny zamku, XIII/XIV w.

gm. Łubianka**Zamek Bierzgowski**

- zamek z XIII-XIV w., intensywnie przebudowywany w XIX w.

gm. Nowe**Nowe**

- ruiny zamku, około połowy XIV w.

gm. Papowo Biskupie**Papowo Biskupie**

- ruiny zamku, XIV w.

gm. Radzyń Chełmiński**Radzyń Chełmiński**

- ruiny zamku, 2 połowa XIII w.

gm. Rogóźno**Rogóźno**

- ruiny zamku z dobrze zachowanymi obiektami przedzamcza, XIII/XIV w.

gm. Świecie**Świecie**

- ruiny zamku, wzniesiony w latach 1302-1350 r.

gm. Toruń**Toruń**

- ruiny zamku, XIII-XIV w.

gm. Tuchola**Tuchola**

- relikty zamku w gotyckich piwnicach w Domu Kultury, fragmenty ścian w piwnicach Starostwa Powiatowego oraz pobliskim budynku mieszkalnym, I połowa XIV w.

gm. Wielka Nieszawka**Mała Nieszawka**

- archeologiczne relikty zamku XIII/XIV w.

ZAMKI KRÓLEWSKIE I KSIAŻĘCE**gm. Brześć Kujawski****Brześć Kujawski**

- relikty zamku, wybudowany przed 1343 r., rozbudowany przez Kazimierza Wielkiego około połowy XIV w.

gm. Kruszwica**Kruszwica**

- zachowana wieża obserwacyjno-obronna, 2 połowa XIV w., fundacja Kazimierza Wielkiego

gm. Lubicz**Złotoria**

- relikty zamku, koniec XIV w., wzniesiony z inicjatywy Kazimierza Wielkiego przez Kaźka Słupskiego

gm. Nakło nad Notecią**Nakło nad Notecią**

- ruiny zamku po 1357 r., fundacja Kazimierza Wielkiego

gm. Pakość**Pakość**

- fragmenty w strukturze zabudowań klasztoru poreformackiego; budowany od 1259 r. z inicjatywy Kazimierza I księcia kujawskiego

gm. Toruń**Dybów** (obecnie m. Toruń)

ruiny zamku (1422-1425), wzniesiony przez Władysława Jagiełłę

ZAMKI BISKUPIE**gm. Raciążek****Raciążek**

-ruiny zamku biskupów włocławskich, 1335 r.

gm. Chełmno

Starogród

- archeologiczne relikty zamku biskupów chełmińskich (pierwotnie krzyżackiego) koniec XIII w.

gm. Wąbrzeźno**Wąbrzeźno**

- relikty zamku biskupów chełmińskich, 1 połowa XIV w.

gm. Włocławek**Włocławek**

- zamek biskupów włocławskich, około połowy XIV w., relikty zachowane w budynku pałacu biskupiego

ZAMKI RYCERSKIE**gm. Mroczka****Orle**

- ruiny zamku rodziny Orzelskich, XV w.

gm. Wąpielsk**Radziki Duże**

- ruiny zamku rodziny Radzikowskich, XV w.

gm. Rypin**Sadłowo**

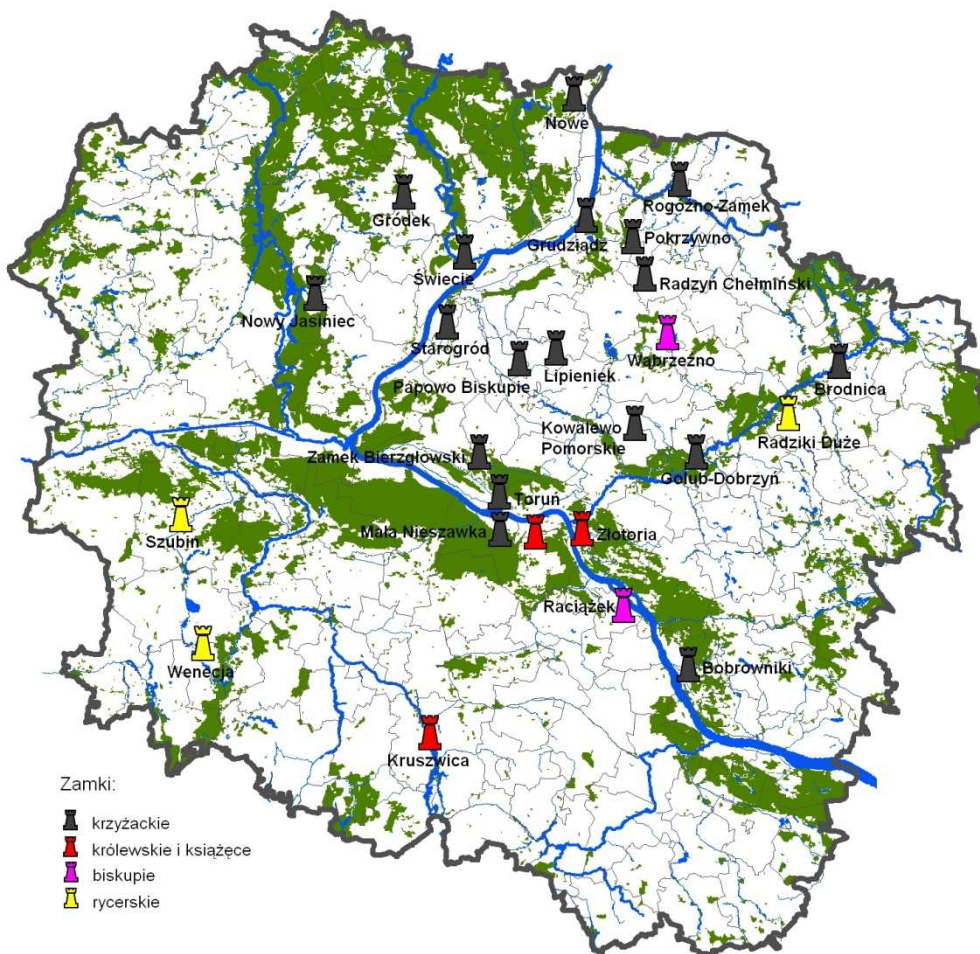
- ruiny zamku Anny, żony Zbigniewa z Brzezia, XIV w.

gm. Szubin**Szubin**

- ruiny zamku Sędziwoja Pałuki, 2 połowa XIV w.

gm. Gąsawa**Wenecja**

- ruiny zamku Mikołaja z Chomiąży, ok. 1390 r.

Rys. 3 Zestawienie i podział zamków z terenu województwa kujawsko-pomorskiego.

5.1.4. ARCHITEKTURA REZYDENCJONALNA

Województwo kujawsko-pomorskie posiada bogaty zasób architektury rezydencjonalnej, która najobficiej reprezentowana jest przez obiekty powstałe od końca XVIII w. do 1 dekady XX w. Obiekty przynależne do tej kategorii ulegały wielokrotnym przekształceniom, tracąc niejednokrotnie swą pierwotną bryłę, rzut, a także cechy stylowe. Znacząca ilość jest w złym lub nawet katastrofalnym stanie technicznym. Spośród najbardziej interesujących, wyróżniających się bądź to walorami artystycznymi, bądź związkami z wybitnymi postaciami historycznymi, na szczególną uwagę zasługują:

Dwory obronne

gm. Fabianki

Szpetal Górny

- dwór obronny, później lamus, XVI/XVII, XVIII-XIX w.

gm. Gruta

Boguszewo

- dwór obronny (ruina), 1602 r., XIX w.

gm. Kcynia

Grocholin

- dwór obronny, pocz. XVII w., 1863 r., 1 poł. XIX w.

gm. Kęsowo

Żalno

- dwór obronny, ok. 1570 r.- pocz. XVII, pocz. XIX w.

gm. Lubień Kujawski

Lubień Kujawski

- dwór obronny, XIV-XVII w.

Barok

gm. Drzycim

Gródek

- dwór, drewn., 1756-1765, 1960 r.

gm. Jabłonowo Pomorskie

Nowa Wieś Szlachecka

- dwór rodziny Czapskich, 2 poł. XVII, 2 ćw. XVIII, I poł. XIX w.

gm. Zławieś Wielka

Przysiek

- pałac rodziny Neumann, 1739 r., 3 ćw.- k. XIX w.

Rokoko

gm. Dąbrowa Chełmińska

Ostromecko

- pałac rodziny Mostowskich, ok. 1730 r.

Klasycyzm

gm. Chełmża

Nawra

- pałac Kruszyńskich, proj. Hilary Szpilowski, 1798-1803, 1804-1805 r.

gm. Janikowo

Głogówek

- pałac, XVIII/XIX w., 1924 r.;

Kołuda Mała

- pałac Działowskich, ok. poł. XIX w., 1900 r.

gm. Kcynia

Chwaliszewo

- pałac rodziny Grudzińskich, 1 poł. XIX w., 1912 r.

gm. Kikół**Kikół**

- pałac rodziny Zboińskich, proj. Hilary Szpilowski (?), ok. 1790 r., XIX-XX w.

gm. Kruszwica**Głębokie**

- pałac rodziny Twardowskich, 2 poł. XIX, 1913 r.

Polanowice

- pałac rodziny Gierke, 4 ćw. XIX w., 1910 r.

gm. Lipno**Dyblin**

- pałac rodziny Paprockich, 1 poł. XIX w.

gm. Lubraniec**Lubraniec**

- pałac Słubickich, proj. Hilary Szpilowski, 1827 r.

gm. Łabiszyn**Lubostroń**

- pałac Skórzewskich, proj. Stanisław Zawadzki, 1795-1800 r.

gm. Rogowo**Grochowiska Szlacheckie**

- pałac rodziny Korytowskich, 1780, 1912 r.

gm. Sadki**Samostrzel**

- pałac Bnińskich, proj. Karol Fryderyk Schinkel, Franciszek Schweten, 1825, 1880 r.

gm. Skrwilno**Okalewo**

- pałac, proj. Hilary Szpilowski, pocz. XIX w.

gm. Wapielsk**Długie**

- pałac rodziny Cisowskich, 2 ćw. XIX w.

Neogotyki**gm. Brześć Kujawski****Wieniec**

- pałac rodziny Miączyńskich, 2 ćw. XIX w., l. 70. XIX w.

gm. Gniewkowo**Kawęczyn**

- pałac rodziny Schencek, 1910-1914 r.

gm. Gruta**Melno**

- pałac rodziny Bielerów, 1855 r.

gm. Jabłonowo Pomorskie**Jabłonowo Pomorskie**

- pałac rodziny Narzymskich, proj. Fryderyk August Stüler, l. 1854-1859 r.

gm. Janowiec Wielkopolski**Kołodrąb**

- pałac rodziny Seuffleben, 1870-1880 r.

gm. Kamień Krajeński**Radzim**

- zespół dworski, 1867: dwór, park

gm. Koronowo**Huta**

- dwór, 1845 r.

gm. Kowalewo Pomorskie**Piątkowo**

- pałac rodziny Sulerzyckich, proj. Aleksander Gall, 1850-1852 r.

gm. Pakość**Jankowo**

- pałac rodziny Strussberg, proj. Pracownia K.F. Schinkla, 1880, 1900 r.

gm. Papowo Biskupie**Jeleniec**

- pałac rodziny Bischoff, 3. ćw. XIX w.

Neorenesans i neobarok**gm. Aleksandrów Kujawski****Aleksandrów Kujawski**

- pałac rodziny Trojanowskich, 1900 r.

gm. Boniewo**Osiecz Wielki**

- pałac rodziny Bnińskich, poł. XIX, pocz. XX w.

gm. Brześć Kujawski**Brzezie**

- pałac Kronenbergów, proj. Artur Goebel, 1873 r.

Falborz

- pałac rodziny Przyłubskich, ok. 1870, 1920 r.

Wieniec

- pałac Kronenbergów, proj. Artur Goebel, 1873 r.

gm. Brzuze**Ugoszcz**

- pałac rodziny Borzewskich, lata 60. XIX w.

gm. Chełmża**Pluskowęsy**

- pałac rodziny Kalkstein, proj. Stanisław Hebanowski, 2. poł XIX w.

gm. Dąbrowa Chełmińska**Ostromecko**

- pałac, proj. Karol Fryderyk Schinkel, 1849 r., lat 90. XIX w.

gm. Dębowa Łąka**Dębowa Łąka**

- pałac, poł. XIX w.

Niedźwiedź

- pałac rodziny Kucharskich i Mieczkowskich, poł. XIX w.

gm. Drzycim**Jastrzębie**

- zespół pałacowy rodziny von Detmering, pocz. XX: pałac, 1910-11 r., park, zabudowania gospodarcze;

gm. Gniewkowo**Wierzbiczany**

- pałac rodziny Schlichting, proj. Fryderyk August Stüler, 1845-1846 r.

gm. Inowrocław**Orłowo**

- pałac, proj. Martin Grophius, Heimo Schmiede, 1872 r.

gm. Kcynia**Rozpętek**

- pałac rodziny Mayer, proj. W. Stabrowski, 1870 r.

gm. Kijewo Królewskie**Bajerze**

- pałac rodziny Antal, k. XIX w.

gm. Koronowo**Gosieradz**

- dwór Leona Wyczółkowskiego, proj. L. Wyczółkowski i Kazimierz Szulistański, 1931-1934 r.

gm. Kruszwica**Kobylniki**

- pałac rodziny Möllendorf, 1900 r.

gm. Łasin**Szynwałd**

- pałac rodziny Roemer, poł. XIX w.

gm. Łysomice**Turzno**

- pałac, proj. Henryk Marconi, ok. poł. XIX w. pocz. XX w., 1913 r.

gm. Pruszcz**Gołuszyce**

- pałac, 1910 r.

gm. Radomin**Szafarnia**

- pałac rodziny Dziewanowskich i Karwat, 3 ćw. XIX w.

gm. Sępólno Krajeńskie**Komierowo**

- pałac rodziny Komierowskich, proj. Adam Ciborowski, k. XIX w., 1924-1929 r.

gm. Sicienko**Kruszyn**

- pałac, 1882 r.

gm. Świecie n/Osą**Lisnowo**

- pałac rodziny Petersonów, k. XVII w., przekształcony ok. poł. XIX w.

gm. Wąbrzeźno**Orłowo**

- pałac rodziny Ślaskich, 1855 r.

Wałycz

- pałac Jeżewskich, Zboińskich, Działowskich, XIX w., pocz. XX w., 1979 r.

gm. Wielgie**Zaduszniki**

- pałac rodziny Dunin-Wąsowiczów, z 3 ćw. XIX w.

gm. Więcbork**Sypniewo**

- pałac rodziny Wilckens, proj. Karol Fryderyk Schinkel, 1835 r., poł. XIX w.

Runowo Krajeńskie

- ruiny pałacu rodziny Orzelskich i Bethmann-Hollweg, 1595 r., 1860 r.

gm. Zbójno**Zbójno**

- pałac Sumińskich, proj. Henryk Marconi, 1833, 1850-1860 r.

gm. Żnin**Cerkwica**

- pałac rodziny Rogalińskich, proj. Wiktor Stabrowski, 1876 r.

5.1.5. ZIELEŃ ZABYTKOWA

Zespoły zieleni zabytkowej towarzyszą większości pałaców i dworów; do największych i najbardziej interesujących zaliczyć można parki w: Brzeziu, Dębowej Łące, Głuchowie, Grubnie, Jabłonowie Zamku, Kikole, Kobylnikach, Komierowie, Lubostro-
niu, Mielnie, Nawrze, Niedźwiedziu, Ostromecku, Pluskowęsach (gm. Chełmża), Ru-
lewie, Runowie Krajeńskim, Samostrzelu, Turznie, Wydrznie. Równie interesujące są
parki miejskie, m.in. w: Ciechocinku – Zdrojowy, Tężniowy, Sosnowy, Partery Hellwi-
ga, Park Zdrojowy w Inowrocławiu, parki – Miejski, „Tysiąclecia”, „Prezydentówka”
w Toruniu, Park Miejski we Włocławku, Park Miejski i „Góra Zamkowa” w Grudzią-
dzu, park na Wzgórzu Dąbrowskiego i Wzgórzu Wolności oraz Stary Kanał w Byd-
goszczy, chełmińskie Stare i Nowe Planty, otulina zespołu staromiejskiego w Toru-
niu, toruński i bydgoski ogród botaniczny.

5.1.6. INFRASTRUKTURA WOJSKOWA

Obiekty zabytkowe dawnej sztuki wojennej reprezentowane są na terenie województwa przez zespoły twierdz:

- fortyfikacje rdzenia i pierścień zewnętrzny Twierdzy Toruń, wznoszone w okresie od 1824 r. do 1914 r.;
- Twierdza Grudziądz złożona z Cytadeli (1776-1778), pierścienia wewnętrznego (1889-1907) i linii zewnętrznej (przed 1914 r.);
- Twierdza Chełmno wznoszona w latach 1900-1914

oraz zespoły koszar, z których najcenniejsze zachowały się w :

Aleksandrowie Kujawskim (1899-1904), Brodnicy (4 ćwierć XIX w.), Bydgoszczy (II połowa XIX w), Chełmnie (koniec XVIII w. i XIX/XX w.), Grupie (koniec XIX w.), Grudziądzu (koniec XVIII w.-pocz. XX w.), Inowrocławiu (1906-1918), Nakle n/Notecią (1 połowa-koniec XIX w.), Nowym Dworze (3 ćwierć XIX w.), Świeciu (2 połowa XIX w.), Toruniu (1 połowa XIX-początek XX w.), Włocławku (około 1920 r.).

5.1.7. ARCHITEKTURA DREWNIANA

Unikatowy zespół zabudowy stanowią obiekty drewniane, głównie mieszkalne, stanowiące relikw osadnictwa menonickiego. Osadnictwo menonickie w istotny sposób zmieniło strukturę agrarną terenów wzdłuż obszarów zalewowych Wisły. Już przed 1565 r. ta nowa forma osadnictwa i gospodarki rolnej wypełniła obszary Niziny Sartowicko-Nowskiej, okolice Nowego, Grudziądza, Chełmna i Świecia, docierając pod Bydgoszcz, Solec Kujawski, Toruń i Włocławek. Do połowy XVII w. tzw. Olędrzy zasiedlili znaczne nizinne obszary doliny Wisły. Proces ten został zahamowany po wojnach szwedzkich, a kontynuowany od 1 połowy XVIII w.

Obiekty związane z Olędrami datują się na koniec XVIII w., 1 połowę oraz koniec XIX w. Najciekawsze z nich zachowały się w: Chrystkowie, Czapelkach, Czarzu, Dębówcu, Dragaczu, Fletnowie, Głogówku Królewskim, Kosowie, Łęgnowie, Makowiskach, Mąstawach, Michalu, Niedźwiedziu, Nowem, Osieku, Otorowie, Pastwiskach, Przyłubiu, Przechówku, Sartowicach, Sosnowce, Stronnie, Strzelcach Dolnych, Topolinku, Trzęsaczu, Trylu, Wiąskich Piaskach, Wielkim Komorsku, Wielkim Lubieniu, Wielkim Stwolnie, Zajączkowie.

Z menonickich obiektów religijnych zachowały się kaplice w: Małej Nieszawce oraz relikw zabudowy w Mąstawach. Osadnictwo menonickie wzdłuż Wisły datuje się

na połowę i na koniec XVII w. oraz początek XVIII w. Oprócz architektury drewnianej w dużym stopniu zachowany jest do dnia dzisiejszego krajobraz przyrodniczy, drzewostan, układ pól z rowami odwadniającymi i wałami przeciwpowodziowymi. Jest on szczególnie widoczny od okolic Solca Kujawskiego po tereny Nowego, w północnej części województwa.

Unikatowym zespołem zabudowy drewnianej wraz z zachowanym układem ruralistycznym jest wieś Krąg, gm. Śliwice, położona malowniczo w Borach Tucholskich, na przesmyku pomiędzy jeziorami Ślepym a Długim.

5.1.8. ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE

Archeologiczny zabytek nieruchomy jest powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów. Często jego forma przestrzenna stanowi istotny element terenu, a wraz z otaczającym środowiskiem świadczy o tożsamości lokalnej danego krajobrazu, jego unikatowości w różnych aspektach rozpatrywania – od regionalnych do ponadnarodowych.

Na terenie województwa kujawsko-pomorskiego zewidencjonowano 52 168 stanowisk archeologicznych i śladów osadnictwa (objętych ewidencją AZP i poza ewidencją). Informacje uzyskano na podstawie badań archiwalnych, badań Archeologicznego Zdjęcia Polski oraz nowych odkryć.

Obecnie prowadzone są prace weryfikacyjne na wybranych obszarach AZP. W okresie 2010-2011 weryfikacją objęto osiem obszarów. Nowe odkrycia ujawniane są podczas różnego rodzaju inwestycji, prowadzonych w rejonach objętych strefą ochrony archeologicznej (strefa „W” ochrony archeologicznej wprowadzana do studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego poszczególnych jednostek administracji) lub na terenach z niej zwolnionych (ustawowy obowiązek wstrzymania prac w momencie odkrycia archeologicznego przez inwestora i powiadomienie właściwych służb konserwatorskich). Do rozpoczęcia wszelkich prac archeologicznych wymagane są decyzje WKZ, zezwalające na ich prowadzenie. I tak w 2009 r. wydano 451 zezwoleń, w 2010 r. – 384, a w 2011 r. – 364.

W **rejestrze zabytków** znajduje się sto siedemdziesiąt zabytków archeologicznych (stan na 31 grudnia 2011 r.). Należą do nich zarówno pojedyncze obiekty, jak i zespoły obiektów. Do obiektów pojedynczych zaliczono: kurhany, grodziska, gródki stożkowate, osady, cmentarzyska i relikty architektury. Zespoły obiektów wpisanych

do rejestru zabytków to zespoły grodziska z osadą/osadami podgrodzowymi, grodziska z osadą podgrodzową i cmentarzyskiem. W okresie 2009-2011 do rejestru zabytków wpisano dwa nieruchome zabytki archeologiczne:

- Dębieniec, gm. Radzyń Chełmiński – grodzisko wczesnośredniowieczne (2010);
- Gąski, gm. Gniewkowo – stanowisko archeologiczne nr 21 – dwa kurhany z pochówkami od epoki neolitu po okres wpływów rzymskich epoki żelaza (2010).

W tym samym czasie utworzono decyzjami gmin dwa **parki kulturowe**:

- „Kościół p.w. Św. Oswalda” w Płonkowie, gm. Rojewo – relikty dwóch kościołów z zachowanymi kryptami i grobami oraz przykościelny cmentarz z XVI do XIX w. (2009);
- „Park Kulturowy Sarnowo”, gm. Lubraniec – zespół grobowców neolitycznych wraz z przyrodniczą otuliną (2010).

Na liście **pomników historii** od 1994 roku znajduje się rezerwat archeologiczny w Biskupinie, gm. Gąsawa (osada obronna kultury łużyckiej). Wraz z dwiema przyległymi osadami (również kultury łużyckiej) oraz otoczeniem rezerwatu archeologicznego (wpisane do rejestru zabytków kolejno w 1995 i 2006 roku) tworzą kompleks, podlegający ochronie.

Zasoby kultury materialnej, stanowiące element krajobrazu kulturowego województwa kujawsko-pomorskiego, są bardzo duże i różnorodne. Na obraz kultury materialnej, w jej części archeologicznej, składają się zabytki, pochodzące z różnych okresów historycznych, od epoki kamienia po wiek XX. Znajdują się tu zabytki związane z zabudową mieszkalną otwartą i obronną, zabudową i infrastrukturą miejską, techniką czy funeralne.

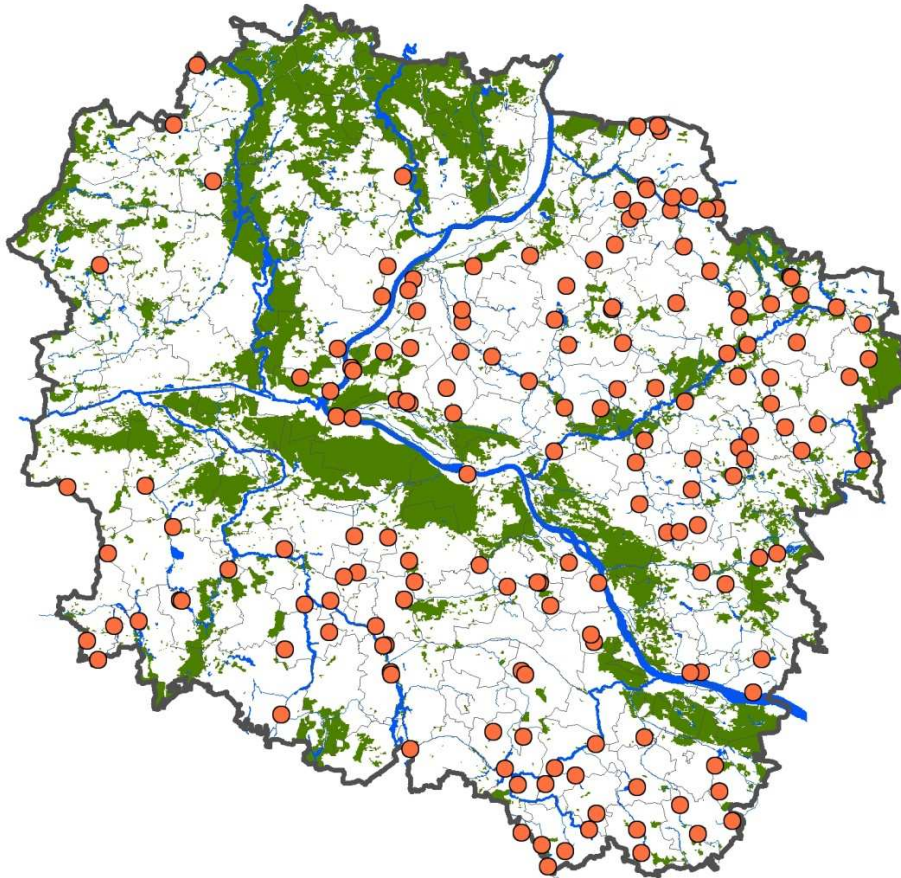
Na terenie województwa kujawsko-pomorskiego znanych jest około stu dwięćdziesięciu stanowisk obronnych, tj. osad obronnych, grodzisk, gródków stożkowatych czy reliktywów dworów obronnych i zamków. Stanowią najliczniejszą grupę nieruchomych zabytków archeologicznych, wpisanych do rejestru województwa. Osadnictwo obronne, związane z kulturą łużycką, reprezentują osady, obecnie płaskie, pierwotnie otoczone wałami w Biskupinie (gm. Gąsawa), Sobiejuchach (gm. Żnin), Izdebnie (gm. Rogowo), Czarnowie/Kamieńcu (gm. Zławieś Wielka), Boguszewie (gm. Gruta), Grodnie (gm. Chełmża). Biskupin, jako zespół osadniczy i rezerwat archeologiczny, jest najstarszym w Polsce zabytkiem archeologicznym, uznanym za pomnik historii.

Kolejną grupę stanowisk archeologicznych, posiadających własną, oryginalnie zaprojektowaną do potrzeb, głównie obronnych, formę przestrzenną, lub wpisującą się w formy otoczenia, wykorzystując jego naturalne walory obronne, tworzą wczesnośredniowieczne grodziska czy zespoły grodzisk z osadami podgrodowymi, takie jak Pawłówek (gm. Sicienki), Kruszwica (stan. 2), Chełmża – Archidiakonka, Nawra (gm. Chełmża), Grażawy (gm. Bartniczka), Gronowo (gm. Lubicz), Kałdus (gm. Chełmno), Więcbork (gm. Więcbork), Mietlica (gm. Kruszwica), Starogród (gm. Chełmno).

Na terenie naszego województwa licznie występują także tzw. gródki stożkowate, czyli pozostałości pojedynczych założeń obronnych z okresu średniowiecza [wieże, stołpy czy strażnice] – Chalno, Głuszynek (gm. Topólka), Choceń (gm. Choceń), Dziankówek (gm. Lubień Kujawski), Gębice (gm. Mogilno), Grodno (gm. Baruchowo), Płowęż (gm. Jabłonowo Pomorskie), Przeczno (gm. Łubianka), Skłudzewo (gm. Zławieś Wielka), Słoszewy (gm. Bobrowo).

W kujawsko-pomorskiem napotkać można również niewyróżniające się w terenie, lecz nie mniej cenne dla historii naszego regionu, relikty. Często kryją się w zarośniętych pagórkach, sprawiających wrażenie naturalnych wyniosłości terenu. W ich wnętrzach znajdują się np. takie zabytki jak pozostałości zamku krzyżackiego w Małej Nieszawce (gm. Wielka Nieszawka), strażnicy krzyżackiej w Gródku (gm. Drzycim), ale również relikty dworów obronnych datowanych od XIV do XVII w. w Brzeźnie, Świętem (gm. Konecko), Dębińcu (gm. Włocławek), Osieczu Wielkim (gm. Boniewo).

Otwarta zabudowa mieszkalna typu obozowisko czy osada nie pozostawiły w terenie wyraźnych form. Na terenie województwa zaewidencjonowano około 25 000 takich obiektów lub ich ślady. W rejestrze zabytków spotykamy obozowisko w Mszanie (gm. Brodnica) z epoki mezolitu czy osady pradziejowe w Opatowicach (gm. Radziejów), Nogacie (gm. Łasin), Szarleju (gm. Kruszwica), Marcinkowie (gm. Inowrocław).

Rys. 4 Zestawienie najistotniejszych stanowisk archeologicznych z terenu województwa kujawsko-pomorskiego

Odkrycia w miastach, sięgające obecnie ponad 1500 stanowisk archeologicznych, świadczą o bogatej historii osadnictwa Bydgoszczy, Torunia, Grudziądz, Włocławka, Kruszwicy czy Inowrocławia. Pozostałości architektury minionych wieków eksponowane są poprzez włączanie ich do nowo powstających obiektów lub ukazywane w postaci zarysu na powierzchni.

Nieruchomym zabytkiem archeologicznym z dziedziny techniki są w województwie kopalnie głębinowe węgla brunatnego w Pile (gm. Gostycyn) z okresu XIX/XX wiek, unikatowy w Polsce północnej zespół przemysłowy.

O szacunku dla zmarłych świadczą grobowce megalityczne, cmentarzyska kurhanowe, pojedyncze kurhany (z terenu całego województwa znanych jest ponad 70 lokalizacji) czy cmentarzyska płaskie (ponad 1300 stanowisk). W krajobrazie wyróżniają się neolityczne grobowce kujawskie w Wietrzychowicach i Gaju (gm. Izbica Kujawska), Sarnowie (gm. Lubraniec), Kierzkowie (gm. Żnin), Złotowie (gm. Barcin) czy kurhany w Małych Radowiskach (gm. Wąbrzeźno), Sielcu (gm. Żnin), Gąskach

(gm. Gniewkowo). Historia kurhanów z Gąsek (gm. Gniewkowo), rozpoczynająca się w epoce neolitu, trwa do okresu wpływów rzymskich epoki żelaza.

Niewidoczne są natomiast pozostałości neolitycznego cmentarzyska w Wiecanowie (gm. Mogilno), wczesnośredniowiecznego w Pniu (gm. Dąbrowa Chełmińska), czy relikty kościołów św. Oswalda z kryptami i pozostałości cmentarza przykościelnego w Płonkowie (gm. Rojewo), datowane na okres XVI-XIX w.

5.1.9. ZABYTKI RUCHOME

Na podstawie danych, uzyskanych z Urzędu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zbiór rejestrowych zabytków ruchomych podzielić można na następujące kategorie:

- wyposażenie świątyń,
- wyposażenie obiektów świeckich (w tym stropy, freski, detal architektoniczny),
- pomniki oraz nagrobki,
- zabytki techniki,
- kolekcje prywatne.

Na terenie województwa kujawsko-pomorskiego najcenniejszy zbiór, zarówno pod względem artystycznym, jak i ilościowym, obiektów zabytkowych stanowi przede wszystkim wyposażenie świątyń: Torunia, Chełmna, Chełmży i Włocławka. Wśród zabytków świeckich dominują obiekty (głównie stropy) z kamienic toruńskich. Szczególną grupę stanowią zabytki techniki. Są to najczęściej pojazdy mechaniczne, pozostające własnością osób prywatnych, jak i instytucji, np. eksponaty z Muzeum Kolei Wąskotorowej z Wenecji.

Ze względu na przepisy ustawy z 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (Dz.U. Nr 112, poz. 1198 z późn. zm.), a także ze względu na kodeks etyczny, nie publikuje się szczegółowych danych na temat zabytków ruchomych.

Według danych NiD na dzień 30 czerwca 2012 roku uzupełnionych na podstawie rejestru K-P WKZ na dzień 31 grudnia 2012 stan ilościowy zabytków ruchomych kształtuje się następująco:

Tabela 2. Zestawienie ilościowe obiektów ruchomych wpisanych do rejestru zabytków z terenu województwa kujawsko-pomorskiego

Liczba wydanych decyzji o wpisie do rejestru (zab. ruchome i zab. techniki)	Liczba obiektów	Wyposażenie świątyń	Kolekcje	Inne
367	8 213	7 727	75	411

5.2. Charakterystyka środowiska kulturowego województwa kujawsko-pomorskiego – dziedzictwo niematerialne

Województwo kujawsko-pomorskie jest bardzo zróżnicowane pod względem etnograficznym. Tworzy je siedem regionów: Bory Tucholskie, Kociewie, ziemia chełmińska, ziemia dobrzyńska, Kujawy, Pałuki i Krajna. Na różnorodność kulturową tych ziem wpływała również – w przeszłości – obecność przedstawicieli innych grup etnicznych: Niemców, Żydów i Olędrów, a także regiony sąsiednie: Wielkopolska, Mazowsze i Kaszuby. To wszystko powoduje, że krajobraz kulturowy województwa jest niejednorodny i urozmaicony. Stanowi to niewątpliwie zaletę, tym bardziej, że ciągle żywe jest poczucie tożsamości regionalnej mieszkańców poszczególnych regionów. Jest ono podtrzymywane przez przekaz rodzinny, a także instytucje kultury, szkoły i organizacje społeczne, takie jak Lokalne Grupy Działania i Koła Gospodyń Wiejskich.

Tradycyjna kultura, która w potocznym odbiorze jest identyfikowana z kulturą wsi, funkcjonuje w formie autentycznej lub stylizowanej i artystycznie opracowanej np. przez zespoły folklorystyczne. Nośnikami jej niematerialnych wartości są m. in. kultywowane w społecznościach lokalnych zwyczaje, dziedzictwo językowe i kulinarne.

5.2.1 KULTURA LUDOWA

W regionach etnograficznych woj. kujawsko-pomorskiego niektóre przejawy różnorodnego, tradycyjnego dziedzictwa niematerialnego zanikły całkowicie lub występują wyłącznie w formie scenicznej, np. kujawskie zwyczaje zielonoświątkowe oraz sypanie wzorów z piasku. Inne, dawniej kultywowane w wielu miejscach, współcześnie pojawiają się sporadycznie i na ograniczonym terenie, np. kolędowanie „gwiazdorów” we wsi Sucha w Borach Tucholskich i przywoływki w Szymborzu na Kujawach. Jeszcze inne funkcjonują spontanicznie i, co ciekawe, w ostatnich latach obserwuje się wzrost ich popularności – tak jest w przypadku zapustnego „chodzenia z kozą” na Kujawach lub korzystania ze starych, regionalnych receptur kulinarnych.

W województwie pracuje wielu twórców ludowych, łączących w swych pracach tematy i formy tradycyjne z własnymi inspiracjami. Specjalizują się oni w następujących dziedzinach: rzeźba – 40 osób, malarstwo (w tym także na szkłe) – 6, haft – 130, koronka – 35, malowanie na fajansie – 16, zdobnictwo – 8, sypanie piaskiem-1. Nieliczni rzemieślnicy, którzy posługują się dawnymi umiejętnościami, to kowale – 4

osoby, garncarz – 1, plecionkarze – 5 (dane uwzględniają twórców zrzeszonych w Stowarzyszeniu Twórców Ludowych). W ostatnich latach zauważa się wzrost zainteresowania charakterystycznymi dla naszych regionów, niestylizowanymi formami tańca, śpiewu i muzykowania. Odbywa się to dzięki działalności nieformalnych grup, skupiających głównie młode osoby, i ogólnoeuropejskiej tendencji „powrotu do korzeni”.

I. Obrzędy świąteczne i tradycyjne zwyczaje

1. Zwyczaje zapustne – „chodzenie z kozą” (Kujawy)

„Chodzenie z kozą” to zwyczaj praktykowany do dziś na Kujawach, dawniej także na Pałukach, a związany z końcem karnawału, czyli z zapustami. W te dni spotkać można na kujawskich drogach barwne korowody przebierańców z maskarami zwierzęcymi. Wśród nich najważniejsza była i jest *koza* (stąd nazwa zwyczaju: „chodzenie z kozą”). W pochodzie idą również inne postaci, np.: *niedźwiedź*, *koń* i *bocian*, a także *śmierć*, *diabeł*, *kominiarz*, *młoda para*. Zwyczaj ten, o przedchrześcijańskiej genezie, związany był z magią wegetacyjną i płodnościową. Niegdyś wierzono, że wędrowni kołodziejowie spowodują szybkie nadejście wiosny. Pomimo tego, że współcześnie dominują w nim elementy ludyczne i dbałość o wizualną atrakcyjność, zachował on swoją dawną formę zarówno w strojach, jak i samym przebiegu. Mężczyźni uczestniczący w obrzędzie odwiedzają domy, składają życzenia, używając do tego sformalizowanych, tradycyjnych zwrotów. W niektórych miejscach, np. Szymborzu (dzielnica Inowrocławia) lub Wichrowicach zwyczaj jest nieprzerwanie kontynuowany od kilkudziesięciu lat. Praktykowany jest w wielu wsiach, m.in. w Plebance, Zbrachlinie, Przybranowie, Osiecinach, Wagańcu. O wartości tych zachowań świadczy fakt, że jest to działalność spontaniczna, jej inicjatorami są sami mieszkańcy wsi, którzy wiedzę o nim czerpią m.in. z przekazu międzypokoleniowego.

2. Zwyczaje wielkanocne – „przywoływki” (Kujawy, Pałuki)

„Przywoływki” to zwyczaj związany z obchodami Świąt Wielkanocnych na Kujawach, dawniej również na Pałukach. „Wywoływanki” czy też „wołanki” (bo w ten sposób również określa się ten zwyczaj) polegają na rymowanym „wywołaniu” wszystkich pańien na wydaniu w danej miejscowości wraz z imionami ich chłopaków. Robią to miejscowi kawalerowie w Niedzielę Wielkanocną na podstawie wcześniej przygotowanej listy dziewcząt. Młodzieńcy, zainteresowani daną dziewczyną, zgłaszają jej imię, składając przy tym stosowny datek. Od właściwego prowadzenia się panny oraz hojności chłopaka zależy to, w jaki sposób dziewczynę przywołają: czy

życzliwie i pochlebnie, czy złośliwie. Następnym etapem jest bowiem przygotowanie rymowanych tekstów, opisujących wady i zalety dziewcząt, a w końcu – ich wygłoszenie w niedzielny wieczór. Właściwy finał „przywoływek” stanowi jednak poniedziałkowy dyngus: jeśli pannę „wywołano” dobrze, to i dyngus ma przebieg łagodny. Dziewczęta „wywołane” paskudnie, są bez litości polewane wodą. Niegdyś każda panna ze wsi musiała zostać uwzględniona w czasie „przywoływek”. Pełniły one rolę wychowawczą i matrymonialną przy okazji, będąc reliktem magii płodnościowej. Zwyczaj ten praktykowany jest obecnie w jednej z dzielnic Inowrocławia – w Szymborzu. Tam też – już od lat 30. XIX wieku – działa Klub Kawalerów, kultywujący tę tradycję.

3. Zwyczaje bożonarodzeniowe – kolędowanie „gwiazdorów” (Bory Tucholskie)

Obchody bożonarodzeniowych kolędników, zwanych „gwiazdorami”, dawniej były popularne na terenie Borów Tucholskich, Kociewia i ziemi chełmińskiej. Współcześnie zwyczaj ten corocznie praktykowany jest we wsi Sucha i jej okolicy (Bory Tucholskie), gdzie kolędują dwie grupy przebierańców w strojach m.in., *konia*, *kozy*, *diabła*, *policjanta*, *Żyda* oraz *Świętego Mikołaja*. Pierwotnie zwyczaj ten spełniał funkcje magiczne, wierzono, że przybycie kolędników zapewni domownikom zdrowie, szczęście, płodność. Dawniej kolędowano od początku adwentu, współcześnie grupy odwiedzają domy tylko w Wigilię Bożego Narodzenia. Zwyczaj uczestniczenia w obchodach kolędniczych jest często przekazywany z pokolenia na pokolenie. Skład grupy z Suchoj, w której obok tradycyjnych maszkar występuje popkulturowy wizerunek Świętego Mikołaja, jest ciekawym przykładem trwania obrzędu pomimo zacierania w świadomości jego uczestników pierwotnego sensu zwyczaju oraz łączenia starych wątków kulturowych z nowymi.

4. Sypanie wzorów z piasku (Kujawy)

Sypanie wzorów z piasku praktykowane było na Kujawach przed ważnymi świętami kościelnymi. Wzory wysypywano w izbach na glinianych podłogach i na podwórkach. O ich dawnej genezie świadczą występujące archaiczne motywy „drzewka życia” oraz symbolika solarna. We wzorach występowały też motywy geometryczne i roślinne, często zaczerpnięte z haftu kujawskiego. Wzbogacano je okazjonalnymi napisami. Zwyczaj żywy był do lat 50. XX wieku m.in. we wsiach: Świątkowice, Łągiewniki, Boniewo, Kruszyn, Gołaszewo. Ta ulotna sztuka współcześnie podtrzymywana jest dzięki działalności instytucji, zajmujących się popularyzacją dawnych zwyczajów.

II. Przekazy ustne i język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego

1. Zjawiska z zakresu folkloru słownego (ze szczególnym uwzględnieniem epiki fantastycznej)

W regionach etnograficznych, wchodzących obecnie w skład województwa kujawsko-pomorskiego, jeszcze w latach 50. i 60. XX wieku żywe były formy tradycyjnego folkloru słownego. Przekazywane wówczas z pokolenia na pokolenie anegdoty, przysłowia, legendy, podania, gawędy oraz bajki pod względem wykorzystywanych motywów i wątków sięgały często do tradycji dziewiętnastowiecznej. Na szczególną uwagę zasługują żyjący wówczas kujawscy bajarze, np. Józef Zimecki oraz Aldona i Feliks Paczkowscy, dzięki którym do dzisiejszych czasów przetrwały liczne przykłady bajki kujawskiej w formie anegdot, nowel, opowieści wierzeniowych, bajek magicznych. Można w nich odnaleźć nie tylko wątki powszechne w bajce ogólnopolskiej, ale i wyjątkowe, głęboko zakorzenione w tradycji regionu, np. związane z lokalną demonologią ludową lub miejscową obyczajowością. Druga połowa XX wieku przyniosła selekcję tradycyjnych gatunków folkloru słownego, spośród których jedne zanikły całkowicie, inne uległy adaptacji do nowych czasów. Niektóre z gatunków są ratowane od zapomnienia przez lokalne instytucje kultury (np. „Przegląd kapel i gawędziarzy ludowych” w ramach imprezy „Jesień na Pałukach”, organizowanej przez Żniński Dom Kultury).

2. Relikty gwary kujawskiej we współczesnym języku

Język wraz z jego odmianami regionalnymi stanowi najistotniejszy nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Z uwagi na dynamiczne zmiany kulturowe język szybko się zmienia – coraz więcej w nim nowych wyrażen lepiej dostosowanych do komunikacji we współczesnym świecie, pierwotnie w gwarze niewystępujących. Nowoczesne media sprzyjają unifikacji językowej i zacieraniu różnic regionalnych, tak leksykalnych, jak i fonetycznych, fonologicznych (np. intonacyjnych, prozodycznych). Z tego powodu należy o tych różnicach przypominać – zwłaszcza młodszymi użytkownikom języka.

Gwara kujawska należy do dialektu wielkopolskiego. Nie jest ona jednolita – widoczne są w niej silne wpływy gwar wielkopolskich i mazowieckich, przede wszystkim w rejonach granicznych – zachodnim i południowym. Językowo Kujawy dzielą się na dwie części: wschodnią i zachodnią, które są nieco odmienne, zwłaszcza w zakresie wymowy. Różnice językowe wynikają z różnej historii tych ziem (wcześniejsze osadnictwo na Kujawach zachodnich; granice zaborowe, które utrwaliły pewną hete-

rogeniczność językową obu podregionów). Niemniej jednak można wyznaczyć pewien zespół cech – głównie fonetycznych i leksykalnych – typowych dla właściwej gwary kujawskiej (np. brak mazurzenia, czy udźwięczniająca fonetyka międzywyrazowa). Najbardziej rozpoznawalną własnością języka mieszkańców Kujaw jest specyficzna, niespotykana w żadnym innym regionie, intonacja.

III. Tradycyjne umiejętności

1. Zjawiska z zakresu folkloru tanecznego i muzycznego: kujawiak, przyśpiewki kujawiakowe, tempo rubato

Kujawy to największy region województwa kujawsko-pomorskiego, o wyrazistym muzycznie charakterze. Stanowi on jakby pomost, łączący cechy wielkopolskie i mazowieckie, przy zachowaniu znacznej odrębności stylu. Polega on na kształtowaniu melodyki przez melodie taneczne (nawet w gatunkach śpiewanych), na dominacji *przyśpiewek* wśród gatunków wokalnych folkloru, przewadze tańców o rytmice mazurkowej, wreszcie – na praktykowaniu (coraz rzadziej już) – charakterystycznego dla muzyki polskiej, wręcz utożsamianego z polskością w muzyce, *tempo rubato*. Można rzec, że cechy muzyki kujawskiej składają się na kwintesencję muzyki polskiej. Mimo tak ważnej roli w kształtowaniu się idiomu polskości, tradycja wiejska, w tym tradycje muzyczne na Kujawach, wyraźnie zanikają. Współcześnie już tylko nieliczni starsi mieszkańcy regionu zachowują pamięć o dawniejszym repertuarze. Dzięki temu jednak, że wciąż czują potrzebę tańczenia i muzykowania na kujawską modłę, odtwarzają – na ogół już w wersji scenicznej – dawne tańce i pieśni na czele z *kujawiakami*.

Chodzone, wolne oraz szybsze *kujawiaki*, a także *marsze* i *polki* są najważniejszymi tańcami Kujaw, ale to właśnie *kujawiaki* nadają charakterystyczny rys całej muzyce regionu. Jeszcze za czasów Kolberga *kujawiaki* razem z *mazurkami* i *oberekami* tworzyły całe cykle. Obecnie zespoły folklorystyczne próbują wracać do tej tradycji. Ciekawymi i specyficznymi elementami folkloru muzycznego oraz tanecznego, chętnie obecnie przywoływanymi z przeszłości, są zabawy ruchowe: *dyna* i *czapnik*.

Kujawy należą do tych regionów, gdzie tradycyjny taniec i muzyka są nierozdzielnie ze sobą związane – ruchy tancerzy modelują muzyczny przebieg tańca, wpływając na sposób gry kapeli; stąd szczególna rola tańców i zabaw ruchowych w folklorze kujawskim. Podczas zabaw tanecznych, wesel ważną rolę spełniają *przyśpiewki*, łącząc się w całe cykle (kiedy kilka osób odpowiada sobie, *przyśpiewując*), bądź też występując pojedynczo. Przyśpiewki to, ze względu na uniwersalną tematy-

kę, najliczniejszy gatunek folkloru śpiewanego. Istotną cechą przyśpiewek, szczególnie nasiloną na Kujawach, jest sposób ich wykonania, tzw. tempo rubato. Polega ono na dość swobodnym traktowaniu rytmiki, z częstym wydłużaniem jednej wartości rytmicznej kosztem innych, ale przy zachowanym metrum utworu. Mimo stosowania tej praktyki w całej centralnej Polsce, Kujawy należy uznać za region dominujący.

2. Praktyka muzyczna, budownictwo instrumentów muzycznych

Podstawowy skład tradycyjnej kapeli ludowej wszystkich regionów województwa kujawsko-pomorskiego jest taki sam – skrzypce i basy. Zestaw ten uzupełniają odpowiednio: drugie skrzypce, klarnet i bęben. Na obszarze Borów Tucholskich pojawiają się również diabelskie skrzypce w funkcji perkusyjnej. Mimo prostoty tego składu obecnie już mało kto – poza zespołami folklorystycznymi – używa tradycyjnych instrumentów. Trudno nie tylko o nie, ale nawet o harmonie polskie, które w czasach międzywojennych intensywnie wypierały inne instrumenty, mogąc z powodzeniem zastąpić całą kapelę. Współcześnie taką rolę spełniają niejednokrotnie akordeony i syntezatory.

W konsekwencji zmian kulturowych instrumentarze, budujący skrzypce lub basy, nie są aktywni na omawianym terenie, a muzycy kupują zazwyczaj instrumenty pochodzenia fabrycznego. Jednak na podstawie zbiorów muzealnych oraz wywiadów można wnioskować, że do lat 50. XX wieku w kapelach używano nie tylko instrumentów z dwudziestolecia międzywojennego lub jeszcze z XIX wieku, lecz także wytwarzanych współcześnie przez działających wówczas wiejskich i małomiasteczkowych wytwórców instrumentów. Dzisiejsi muzycy ze starszego pokolenia, czynni w zespołach folklorystycznych, częstokroć mogą wskazać osoby, które na takich instrumentach grały. Ich pamięć o instrumentalnej praktyce muzycznej w danej wsi oraz o sposobach budowania instrumentów jest ważnym składnikiem wiedzy o dawnych umiejętnościach.

5.2.2. WARTOŚCI NIEMATERIALNE ZWIĄZANE Z WYDARZENIAMI HISTORYCZNYMI

Ważnym elementem dziedzictwa kulturowego województwa, stanowiącym o historii regionu, są miejsca związane z walkami rozgrywanymi na tym terenie. Nie zawsze czytelne we współczesnym krajobrazie, mają dzisiaj znaczenie symboliczne. Walki toczono były zarówno w okresach: średniowiecza z Krzyżakami, wojny polsko-szwedzkiej, insurekcji kościuszkowskiej, powstania styczniowego, powstania wielkopolskiego, jak i wojen z 1920 i 1939 roku. Są to w układzie chronologicznym bitwy

pod: Kowalem (lipiec 1327 r.), Płowcami, gm. Radziejów (27 września 1331 r.), Gniewkowem (1375 r.), Koronowem (10 października 1410 r.), Tucholą (5 listopada 1410 r.), Górnem (12 lutego 1629 r.), Kcynią (1 czerwca 1656 r.), Maławami (obecnie dzielnica Inowrocławia – 13 lipca 1666 r.), Bydgoszczą (2 października 1794 r.), Krzywosądem, gm. Dobrze (19 lutego 1863 r.), Nową Wsią, gm. Piotrków Kujawski (21 lutego 1863 r.), Kcynią-Szubinem-Inowrocławiem (1918 r.), Włocławkiem (14-19 sierpnia 1920 r.), Brodnicą (18 sierpnia 1920 r.), Świątkowem (2 września 1939 r.), Mėnem, gm. Gruta (3 września 1939 r.) i Bukowcem (3 września 1939 r.). Cyklicznie organizowane są inscenizacje bitew pod Płowcami, gm. Radziejów, i Koronowem.

Na terenie województwa znajduje się szereg miejsc, związanych z istotnymi wydarzeniami historycznymi, jak na przykład: Brześć Kujawski – liczne epizody w stosunkach polsko-krzyżackich, toruńska Kępa Bazarowa – miejsce podpisania I pokoju toruńskiego, fara bydgoska – miejsce zawarcia traktatów welawsko-bydgoskich itd.

Odrębną wartośc stanowią miejsca związane z postaciami historycznymi, spośród których wymienić moŹna chociaŹby: Kowal – miejsce narodzin Kazimierza Wielkiego, Włocławek – rodzinne miasto Tadeusza Reichsteina, laureata Nagrody Nobla w dziedzinie medycyny, Szafarnia i Kłóbk – związane z postacią Fryderyka Chopina, Nieszawa – miejsce urodzenia Stanisława Noakowskiego, Gościeradz – z dworkiem Leona Wyczółkowskiego, Lipno – rodzinne miasto Poli Negri itd.

5.3. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy powstaje w wyniku wielowiekowego oddziaływania ludzi na środowisko przyrodnicze, przechowując świadectwo działalności jego mieszkańców. Jest zatem odzwierciedleniem toŹsamości danego regionu. Województwo kujawsko-pomorskie połoŹone jest na obszarze o bardzo zróżnicowanej i urozmaiconej rzeźbie terenu, z bogactwem lasów i zasobów wodnych. Znajduje się ono na pograniczu pięciu makroregionów fizycznogeograficznych: Pojezierza Południowopomorskiego, Pojezierza Wielkopolskiego, Pojezierza Chełmińskiego-Dobrzyńskiego, Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej i Doliny Dolnej Wisły¹, które dzielą się na liczne mniejsze mezoregiony. Pojawienie się pierwszych osadników na obszarze województwa dało początek nawarstwieniom, które – gromadzone przez różne okresy historyczne – stworzyły dzisiejszy krajobraz kulturowy województwa. Składają się na niego następujące

¹ Makro- i mezoregiony omówione na podstawie: J. Kondracki, *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa 1967.

regiony etnograficzne: ziemia chełmińska, ziemia dobrzyńska, Kujawy, Pałuki, Krajna, Bory Tucholskie i Kociewie.

Należą do nich następujące regiony etnograficzne:

ZIEMIA CHEŁMIŃSKA

– region etnograficzny ziemia chełmińska obejmuje mezoregion Pojezierze Chełmińskie i część mezoregionu Pojezierze Brodnickie o urozmaiconej rzeźbie terenu z wzniesieniami morenowymi nieprzekraczającymi 150 m n.p.m., z rynnami jezior brodnickich i licznymi wodami otwartymi, z niewielką liczbą lasów zajmujących największe przestrzenie we wschodniej części obszaru, ze znacznymi obszarami pól uprawnych i bogatą siecią osadniczą. Jest to przestrzeń historycznie ukształtowana z bogactwem dziedzictwa kulturowego ośrodków miejskich, lokowanych w XIII w. – Chełmno, Chełmża, Brodnica, Kowalewo Pomorskie, Radzyń Chełmiński, Wąbrzeźno, z:

- obiektami bądź zespołami obiektów będących przykładami architektury gotyckiej, najliczniej reprezentowanej przez zabudowę sakralną,
- budownictwem obronnym zamków, w głównej mierze krzyżackich, oraz zespołem fortyfikacji wokół Chełmna i umocnieniami fortyfikacyjnymi z okresu II wojny światowej,
- założeniami pałacowo- i dworsko-parkowymi,
- miejscowościami o zachowanych układach ruralistycznych i zabudowie o wartościach kulturowych.

Obszar ten cechuje duża różnorodność biologiczna naturalnych fitocenozy i komponowanych układów zieleni;

- ziemia chełmińska obejmuje fragmenty makroregionów Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej i Doliny Dolnej Wisły, rozległych form wklęsłych o zmiennej szerokości, stromych zboczach o wysokości względnej dochodzącej do kilkudziesięciu metrów, niekiedy pociętych wąwozami, w przeważającej większości z lasami łągowymi na tarasie zalewowej i zbiorowiskami łąkowo-stepowymi na nasłonecznionych zboczach doliny oraz z wydmami porośniętymi borami sosnowymi. Jest to przestrzeń historycznie ukształtowana z bogactwem dziedzictwa kulturowego ośrodków miejskich lokowanych w XIII w. – Grudziądz i Toruń, których panoramy można podziwiać od strony Wisły, z miejscowościami o zachowanych układach ruralistycznych i zabudowie o wartościach kulturowych, z charakterystycznym zagospodarowaniem terenów zalewowych przez osadników olęderskich,

z przykładami architektury obronnej twierdz Grudziądz i Toruń, i zamków lokowanych w dolinie rzeki Wisły;

- ziemia chełmińska obejmuje część mezoregionu Dolina Drwęcy z bogactwem dziedzictwa kulturowego ośrodków miejskich lokowanych w jej zasięgu – Golub i Brodnica. Obszar ten jest w niewielkim stopniu przekształcony przez działalność antropogeniczną, przez co w znacznej mierze zachował swój naturalny charakter.

ZIEMIA DOBRZYŃSKA

– region etnograficzny ziemia dobrzyńska obejmuje mezoregion Pojezierze Dobrzyńskie o wysokościach nieprzekraczających 150 m n.p.m., o urozmaiconej rzeźbie terenu z charakterystycznymi rzadkimi w Polsce drumlinami, formami najliczniej występującymi w okolicy Zbójna i niewielką liczbą wód otwartych. Jest to kraina o rolniczym charakterze i średniej gęstości osadnictwa. Obszar historycznie ukształtowany z dziedzictwem kulturowym ośrodków miejskich – Rypin, Skępe, Lipno, Górzno, z:

- bogatą siecią architektury sakralnej, wśród której wyróżniają się zespoły klasztorne, - licznymi założeniami pałacowo- i dworsko-parkowymi,
- miejscowościami o zachowanych układach ruralistycznych i zabudowie o wartościach kulturowych,
- licznymi obiektami architektury drewnianej licznie reprezentowanej przez zabudowę sakralną.

Obszar ten cechuje duża różnorodność biologiczna naturalnych fitocenzoz i komponowanych układów zieleni;

– region etnograficzny ziemia dobrzyńska obejmuje część makroregionu Pradolina Toruńsko-Eberswaldzka, rozległej formy wklęsłej o zmiennej szerokości, stromych zboczach i o znacznych deniwelacjach, w przeważającej większości z lasami łągowymi na tarasie zalewowej i zbiorowiskami łąkowo-stepowymi na nasłonecznionych zboczach doliny oraz z wydmami porośniętymi borami sosnowymi. Jest to przestrzeń historycznie ukształtowana z dziedzictwem kulturowym Dobrzyń n/Wisłą, z miejscowościami o zachowanych układach ruralistycznych i zabudowie o wartościach kulturowych oraz z charakterystycznym zagospodarowaniem terenów zalewowych;

– ziemia dobrzyńska obejmuje część mezoregionu Dolina Drwęcy z dziedzictwem kulturowym miasta Dobrzyń, w niewielkim stopniu przekształconego przez

działalność antropogeniczną, przez co w znacznej mierze zachowała swój naturalny charakter.

KUJAWY

- region etnograficzny Kujawy obejmuje mezoregiony Pojezierze Kujawskie, Równinę Inowrocławską i fragment Pojezierza Gnieźnieńskiego o urozmaiconej rzeźbie terenu z siecią wód otwartych. Jest to przestrzeń historycznie ukształtowana z dziedzictwem kulturowym ośrodków miejskich – Aleksandrów Kujawski, Gniewkowo, Inowrocław, Strzelno, Kruszwica, Radziejów, Piotrków Kujawski, Brześć Kujawski, Lubraniec, Izbica Kujawska, Kowal, Chodecz, Janikowo i Lubień Kujawski, z:
 - najliczniej zachowanymi w tej części województwa przykładami sakralnej architektury romańskiej w Strzelnie, Inowrocławiu, Kruszwicy, Kościelcu gm. Pakość, Kościelnej Wsi gm. Osięciny,
 - dawnymi zespołami cukrowni,
 - siecią kolei wąskotorowych,
 - miejscowościami uzdrowiskowymi – Ciechocinek, Inowrocław, Wieniec Zdrój, gm. Brześć Kujawski,
 - założeniami pałacowo- i dworsko-parkowymi,
 - miejscowościami o zachowanych układach ruralistycznych i zabudowie o wartościach kulturowych,
 - licznymi obiektami architektury drewnianej licznie reprezentowanej przez zabudowę sakralną.

Obszar ten cechuje duża różnorodność biologiczna naturalnych fitocenoz i komponowanych układów zieleni;

- region etnograficzny Kujawy obejmuje część makroregionu Pradolina Toruńsko-Eberswaldzka rozległej formy wklęsłej o zmiennej szerokości, stromych zboczach i o znacznych deniwelacjach, w przeważającej większości z lasami łągowymi na tarasie zalewowej i zbiorowiskami łąkowo-stepowymi na nasłonecznionych zboczach doliny oraz z wydmami porośniętymi borami sosnowymi. Jest to przestrzeń historycznie ukształtowana z bogactwem dziedzictwa kulturowego ośrodków miejskich lokowanych w dolinie rzeki – Solec Kujawski, Ciechocinek, Nieszawa i Włocławek, z miejscowościami o zachowanych układach ruralistycznych i zabudowie o wartościach kulturowych, z charakterystycznym zagospodarowaniem terenów zalewowych przez osadników olęderskich oraz z przykładami architektury obronnej zamków.

PAŁUKI

– region etnograficzny Pałuki obejmuje część mezoregionu Pojezierze Gnieźnieńskie i fragment Pojezierza Chodzieskiego o urozmaiconej rzeźbie terenu z bardzo bogatą siecią wód otwartych. Jest to przestrzeń historycznie ukształtowana z dziedzictwem kulturowym ośrodków miejskich – Kcynia, Szubin, Łabiszyn, Żnin, Barcin, Pakość, Mogilno i Janowiec Wielkopolski, z:

- zrekonstruowanym przykładem osady obronnej kultury łużyckiej w Biskupinie, gm. Gąsawa,
- obiektem będącym przykładem sakralnej architektury romańskiej w Mogilnie,
- dawnymi zespołami cukrowni,
- siecią kolei wąskotorowych,
- założeniami pałacowo- i dworsko-parkowymi,
- miejscowościami o zachowanych układach ruralistycznych i zabudowie o wartościach kulturowych,
- licznymi przykładami architektury drewnianej licznie reprezentowanej przez zabudowę sakralną,
- architekturą obronną.

Obszar ten cechuje duża różnorodność biologiczna naturalnych fitocenoz i komponowanych układów zieleni;

- region etnograficzny Pałuki obejmuje fragment mezoregionu Dolina Środkowej Noteci o zmiennej szerokości, wysokich i stromych zboczach oraz o dużej różnorodności biologicznej naturalnych fitocenoz.

KRAJNA

– region etnograficzny Krajna obejmuje część mezoregionu Pojezierze Krajeńskie o bardzo urozmaiconej rzeźbie i znacznych deniwelacjach terenu. Jest to przestrzeń historycznie ukształtowana z dziedzictwem kulturowym ośrodków miejskich – Kamień Krajeński, Sępólno Krajeńskie, Więcbork, Koronowo i Mrocza, z:

- miejscowościami o zachowanych układach ruralistycznych i zabudowie o wartościach kulturowych,
- założeniami dworsko-parkowymi,
- pozostałościami po istniejącej na przełomie XIX/XX w. sieci kolei wąskotorowych,
- obiektami architektury drewnianej.

Obszar ten cechuje duża różnorodność biologiczna naturalnych fitocenoz i komponowanych układów zieleni;

– region etnograficzny Krajna obejmuje część mezoregionu Dolina Środkowej Noteci i fragment mezoregionu Kotliny Toruńskiej o zmiennej szerokości i wysokich i stromych zboczach. Jest to przestrzeń historycznie ukształtowana z bogactwem dziedzictwa kulturowego ośrodków miejskich Bydgoszczy i Nakła n/Notecią, obejmująca dolinę rzeki Noteci od granic województwa wraz z Kanałem Bydgoskim, który połączył poprzez dopływy Wisłę z Odrą oraz Kanałem Górnonoteckim i z umocnieniami fortyfikacyjnymi z okresu II wojny światowej. Obszar ten cechuje duża różnorodność biologiczna naturalnych fitocenoz;

- region etnograficzny Krajna obejmuje część mezoregionu Dolina Brdy w niewielkim stopniu przekształconego przez działalność antropogeniczną, przez co w znacznej mierze zachował swój naturalny charakter.

BORY TUCHOLSKIE

– region etnograficzny Bory Tucholskie obejmuje część mezoregionu Bory Tucholskie i część mezoregionu Wysoczyzna Świecka. Przestrzeń ta to rozległa piaszczysta równina sandrowa Borów Tucholskich w przeważającej większości porośnięta lasami i urozmaicona licznymi jeziorami, w niewielkim stopniu przekształcona przez działalność antropogeniczną. Jedynym miastem w tym regionie etnograficznym jest Tuchola. O wartościach kulturowych tej części województwa świadczą zasoby dziedzictwa kulturowego Tucholi, miejscowości o zachowanych układach ruralistycznych i zabudowie o wartościach kulturowych oraz coraz rzadziej spotykana w krajobrazie kulturowym zabudowa drewniana, której jednym z przykładów jest urbanistyka wsi Krąg, gm. Śliwice, obiekty hydrotechniczne z Wielkim i Małym Kanałem Brdy, z systemem nawodnień i akweduktem w Fojutowie, gm. Tuchola, oraz pozostałości po kopalniach węgla brunatnego w miejscowości Piła, (dawniej Piła – Młyn), gm. Gostycyn;

- region etnograficzny Bory Tucholskie obejmuje część mezoregionu Dolina Brdy w niewielkim stopniu przekształconego przez działalność antropogeniczną, przez co w znacznej mierze zachował swój naturalny charakter.

KOCIEWIE

– region etnograficzny Kociewie obejmuje część mezoregionu Bory Tucholskie i część mezoregionu Wysoczyzna Świecka o zróżnicowanej rzeźbie terenu, w przeważającej większości porośniętej lasami, urozmaiconej doliną rzeki Wdy i jeziorami, w niewielkim stopniu przekształcony przez działalność antropogeniczną. Wartość kulturową tego regionu etnograficznego stanowią miejscowości

o zachowanych układach ruralistycznych i zabudowie o wartościach kulturowych oraz obiekty hydrotechniczne, takie jak: hydroelektrownie na rzece Wdzie w Gródku, gm. Drzycim, i w miejscowości Żur, gm. Osie, z systemem kanałów;

– region etnograficzny Kociewie obejmuje część makroregionu Dolina Dolnej Wisły rozległej formy wklęsłej o zmiennej szerokości, stromych zboczach, w przeważającej większości z lasami łągowymi na tarasie zalewowej i zbiorowiskami łąkowo-stepowymi na nasłonecznionych zboczach doliny. Przestrzeń historycznie ukształtowana z bogactwem dziedzictwa kulturowego ośrodków miejskich – Nowe i Świecie, z miejscowościami o zachowanych układach ruralistycznych i zabudowie o wartościach kulturowych, z charakterystycznym zagospodarowaniem terenów zalewowych przez osadników olęderskich oraz z przykładami architektury obronnej zamków.

Rys. 5 Podział terenu województwa kujawsko-pomorskiego na regiony etnograficzne z naniesieniem najważniejszych obiektów o znaczeniu kulturowym

6. Analiza zmian zaistniałych w okresie obowiązywania pierwszej edycji programu na lata 2009-2012

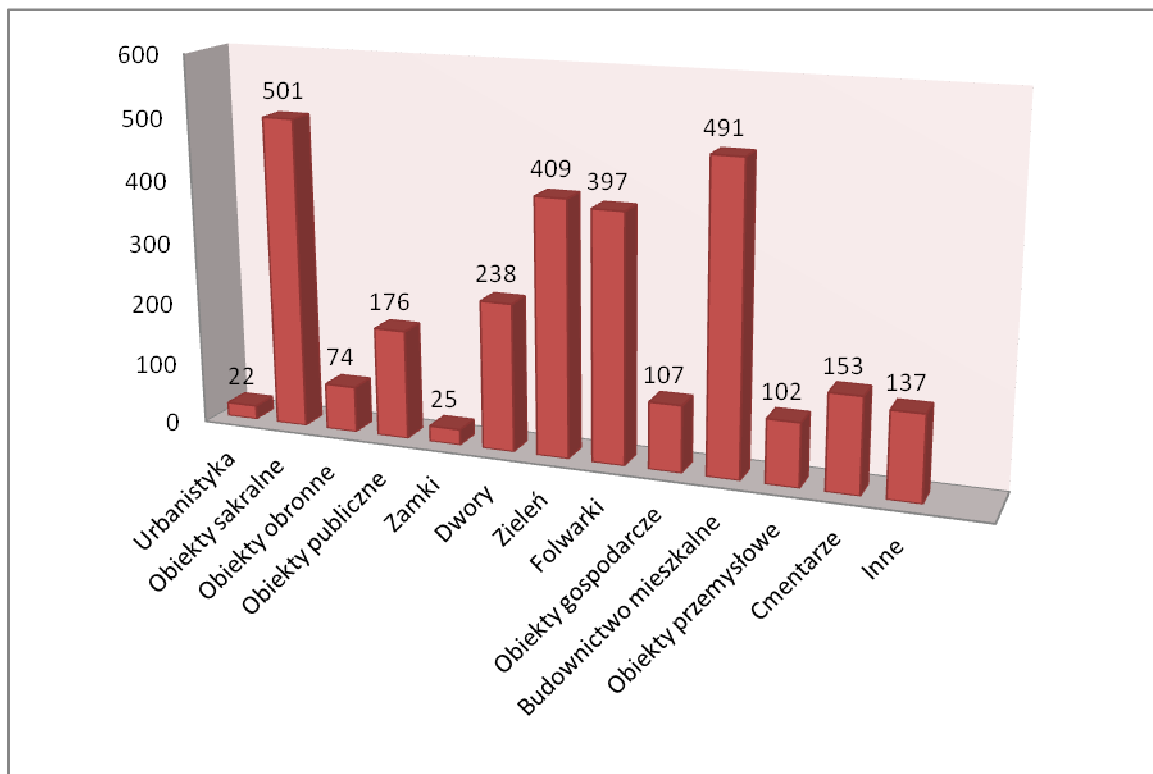
6.1. Rejestr zabytków

Rejestr zabytków w myśl art. 7 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* stanowi jedną z form ochrony zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytki nieruchome, na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.

Natomiast zabytki ruchome wpisuje się głównie do rejestru na wniosek właściciela zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

Tabela 3. Zestawienie ilościowe obiektów wpisanych do rejestru zabytków z terenu województwa kujawsko-pomorskiego – stan na 31.12.2012 r.

I.p.	Rodzaj	Liczba
	URBANISTYKA	22
	OBIEKTY SAKRALNE	501
	OBIEKTY OBRONNE	74
	OBIEKTY PUBLICZNE	176
	ZAMKI	25
	PAŁACE	92
	DWORY	238
	ZIELEŃ	409
	FOLWARKI	397
	OBIEKTY GOSPODARCZE	107
	BUDOWNICTWO MIESZKALNE	491
	OBIEKTY PRZEMYSŁOWE	102
	CMENTARZE	153
	INNE	137
	Razem	2924

Wykres 1. Zestawienie ilościowe obiektów wpisanych do rejestru zabytków z terenu województwa kujawsko-pomorskiego – stan na 31.12.2012 r.

6.1.1. OBIEKTY NIERUCHOME WPROWADZONE DO REJESTRU ZABYTEKÓW

W okresie obowiązywania programu wprowadzono następujące obiekty nieruchome do rejestru zabytków:

Tabela 4. Zestawienie obiektów wpisanych do rejestru zabytków z terenu województwa kujawsko-pomorskiego w latach 2009-2012 (stan na 31. 12. 2012 r.)

l.p.	Gmina	miasto	Obiekt
1	Aleksandrów Kujawski	Służewo	- park dworski, 2 poł. XIX, nr rej.: A/1536 z 28.07.2009
2	Barcin	Krotoszyn	- zespół pałacowy, nr rej.: A/1598/1-2 z 5.10.2011: - pałac, po 1871 - park, XIX w.
3	Bobrowo	Kawki	- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. fil. p.w. św. Antoniego Padewskiego, 1866-1867, nr rej.: A/1565/1-2 z 28.06.2010 - d. cmentarz przy kościele, część południowa, XIX, nr rej.: jw.
4	Brodnica	Brodnica	- kaplica grobowa rodziny Ossowskich, 1878, nr rej.: A/1574 z 17.11.2010

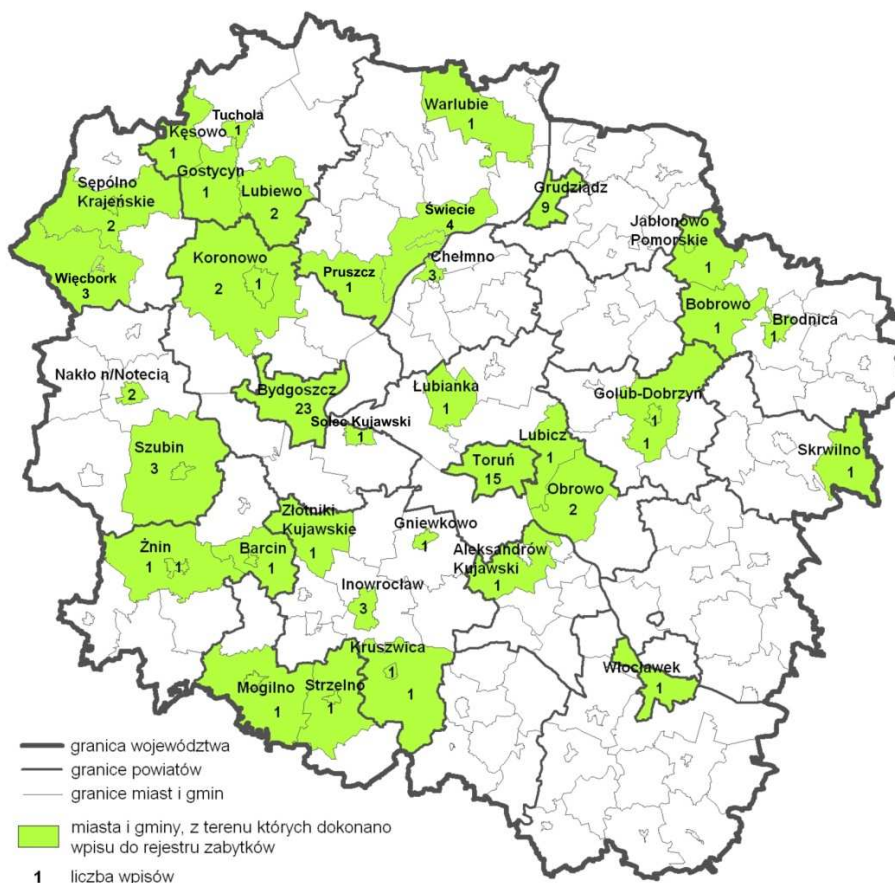
5	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- budynek d. Związku Rolniczego, ul. Chodkiewicza 21, 1903, nr rej.: A/1575 z 30.11.2010
6	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- kamienica z 3 oficynami, ul. Długa 22 / Pod Blankami 17, 1 ćw. XIX, k. XIX, nr rej.: A/1561/1-4 z 11.05.2010
7	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- kamienica, ul. Gdańska 16, 1882-1884, nr rej.: A/1558 z 30.04.2010
8	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- budynek d. Zakładu dla Niewidomych, ob. NZOZ, ul. Kołłątaja 9, 1901, nr rej.: A/1569 z 26.08.2010
9	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- kamienica, ul. Krasińskiego 4, 1899-1900, nr rej.: A/1550/1-2 z 2.02.2010 - ogrodzenie, met., nr rej.: jw.
10	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- kamienica, ul. Warszawska 11, 1886, nr rej.: A/1563 z 9.06.2010
11	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- kamienica, pl. Weyssenhoffa 5, 1908-1909, nr rej.: A/1573 z 29.10.2010
12	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- kamienica, ul. Cieszkowskiego 12, 1902-1903, nr rej.: A/1524 z 17.04.2009
13	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- fasada kamienicy, ul. Długa 42, 4 ćw. XVIII, 3 ćw. XIX, nr rej.: A/1538 z 1.09.2009
14	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- kamienica, ul. Farna 4, 1776, 1865-1868, nr rej.: A/1539 z 28.10.2009
15	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- kamienica, ul. Garbary 16, 1906-07, nr rej.: A/1535 z 23.07.2009
16	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- Dom Katolicki, ul. Grodzka 1, 1927-28, nr rej.: A/1266 z 31.01.2009
17	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- kamienica, ul. Pomorska 3, 1878, 1895, nr rej.: A/1530 z 4.04.2009
18	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- kamienica, ul. Świętojańska 13, 1899-1903, nr rej.: A/1527 z 5.05.2009
19	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- kamienica, pl. Weyssenhoffa 9, 1910-1911, nr rej.: A/1522 z 20.03.2009
20	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- kamienica, ul. Wileńska 14 / Mazowiecka, 1894, 1907, nr rej.: A/1528 z 6.05.2009
21	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- kamienica, ul. Cieszkowskiego 8, 1899-1900, nr rej.: A/1585 z 24.03.2011
22	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- kamienica, ul. Długa 2, 1892, nr rej.: A/1595 z 8.09.2011
23	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- kamienica, ul. Gdańska 28, 1897-98, nr rej.: A/1582 z 16.02.2011
24	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- willa, ul. Jagiellońska 62, 1907-08, nr rej.: A/1588 z 10.05.2011
25	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- kamienica, ul. Kordeckiego 18, 1911, nr rej.: A/1599 z 13.10.2011
26	Bydgoszcz	Bydgoszcz	- dom, ul. Kujawska 4, 1890-1904, nr rej.: A/992 z 7.11.1991 - ogrodzenie posesji przy domu, mur/met., 1905, 1932, nr rej.: A/1594 z 5.09.2011
27	Chełmno	Chełmno	- kamienica, ul. Dominikańska 13, 1900, nr rej.: A/1541 z 18.11.2009

28	Chełmno	Chełmno	- zespół Szkoły Realnej, ob. gimnazjum, ul. Kościuszki 11, 1907-1909, nr rej.: A/1493/1-4 z 18.02.2009: - szkoła - dom dyrektora - budynek toalet szkolnych - ogrodzenie, mur./drewn.
29	Chełmno	Chełmno	- d. Symultanna Szkoła dla Chłopców, ob. zespół szkół, ul. Szkolna 14, 1890, nr rej.: A/1587 z 28.04.2011 - brama z furtkami, mur./met., 1890, nr rej.: jw. - elewacja frontowa tzw. kuźni przy ul. Biskupiej, 1906, nr rej.: jw.
30	Gniewkowo	Gniewkowo	- ratusz, ul. Dworcowa 17, 1908, nr rej.: A/1567 z 4.08.2010
31	Golub-Dobrzyń	Golub-Dobrzyń	- kamienica, Rynek 35, XIV/XV, 1617, XIX-XX, nr rej.: A/1525 z 20.04.2009
32	Golub-Dobrzyń	Ostrowite	- kościół ewangelicki, ob. nieużytkowany, 1907-1908, nr rej.: A/1590/1-2 z 1.06.2011 - d. pastorówka, 1904-05, nr rej.: jw.
33	Gostycyn	Gostycyn	- kościół par. p.w. św. Marcina, 1819, 1910, nr rej.: A/1566 z 14.07.2010
34	Grudziądz	Grudziądz	- kamienica, ul. Legionów 90, nr rej.: A/1533 z 18.06.2009
35	Grudziądz	Grudziądz	- reliktury murów zamku wysokiego, nr rej.: A/1554 z 26.02.2010 - studnia zamkowa, nr rej.: jw.
36	Grudziądz	Grudziądz	- spichrz, ob. dom, ul. Spichrzowa 31, (XV) XIX/XX, nr rej.: A/1571 z 26.10.2010
37	Grudziądz	Grudziądz	- kamienica, ul. Spichrzowa 57, 1901, nr rej.: A/1527 z 28.10.2010
38	Grudziądz	Grudziądz	- park miejski, ul. Hallera – Cegielniana – Parkowa – Wigury, nr rej.: A/1600/1-3 z 21.10.2011 ; - park, 2 poł. XIX, 1 poł. XX - budynek restauracji „Leśniczówka”, al. Wigury, 1870, k. XIX, 1 ćw. XX - pawilon parkowy przy restauracji, szach., 1899
39	Grudziądz	Grudziądz	- spichrz, ob. dom, ul. Spichrzowa 25, XVIII, 1885, nr rej.: A/1577 z 21.01.2011
40	Grudziądz	Grudziądz	- spichrz, ob. dom, ul. Spichrzowa 37, (XIX), 2 poł. XVII, 1896, nr rej.: A/1578 z 25.01.2011
41	Grudziądz	Grudziądz	spichrz, ul. Spichrzowa 43, 3 ćw. XVII, nr rej.: A/1579 z 26.01.2011
42	Grudziądz	Grudziądz	- spichrz (bryła i elewacja), ul. Spichrzowa 59, 3 ćw. XIX, nr rej.: A/1580 z 4.02.2011
43	Inowrocław	Inowrocław	- kamienica, ul. Solankowa 34, 1895, nr rej.: A/1406 z 6.02.2009 - ogrodzenie, mur./met., jw.
44	Inowrocław	Inowrocław	- kościół par. p.w. św. Józefa Oblubieńca, ul. Sienkiewicza 46, 1936-1939, 1948-1952, nr rej.: A/1591 z 12.07.2011

			- dzwonnica, 1937, nr rej.: jw.
45	Inowrocław	Inowrocław	- odcinek południowy murów miejskich, ul. Poznańska 4 – Kasztelańska 18-22, nr rej.: A/1597 z 21.09.2011
46	Jabłonowo Pomorskie	Konojady	- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. fil. p.w. Dobrego Pasterza, 1896-98, nr rej.: A/1523 z 1.04.2009 - cmentarz kościelny, jw.
47	Kęsowo	Jeleńcz	- kościół par. p.w. św. Chrystusa Króla, 1930-1932, nr rej.: A/1549/1-2 z 26.01.2010 - cmentarz przy kościele, nr rej.: jw.
48	Koronowo	Koronowo	- ratusz, pl. Zwycięstwa 1, 2 poł. XIX, 1913-16, nr rej.: A/1603 z 2.12.2011
49	Koronowo	Łąsko Wielkie	- dzwonnica, poł. XIX, nr rej.: A/1576/1- 3 z 10.12.2010 - cmentarz przy kościele, poł. XIX, nr rej.: jw. - ogrodzenie cmentarza, mur., 2 poł. XIX, nr rej.: jw.
50	Koronowo	Wierzchucin Królewski	- kościół par. p.w. śś. Apostołów Piotra i Pawła, 1929-30, nr rej.: A/1546 z 1.12.2009
51	Kruszwica	Chełmce	- kościół par. p.w. św. Katarzyny, 1843, nr rej.: A/1611 z 16.04.2012
52	Kruszwica	Kruszwica	- kościół par. p.w. św. Teresy, Rynek 7, 1926-1928, nr rej.: A/1526 z 24.04.2009
53	Lubicz	Lubicz Dolny	- budynki w zespole młyna, nr rej.: A/1405/1-4 z 29.01.2009: - młyn z magazynami mąki i otrąb, 1917-1918 - magazyn zbożowy, XIX/XX - willa dyrektora, 1909-1910 - dom mieszkalny, 1920
54	Lubiewo	Bysław	- cmentarz rzym.-kat., par., 4 ćw. XIX, nr rej.: A/1583/1-3 z 9.03.2011 - kaplica grobowa Franciszki Biernackiej, 1892, nr rej.: jw. - ogrodzenie, mur., 1902, nr rej.: jw.
55	Lubiewo	Bysławek	- dom kapelana w zespole klasztoru, 1889, nr rej.: A/1586/1-2 z 27.04.2011
56	Łubianka	Bierzgłowo	- wiatrak „koźlak”, k. XIX, 1930, nr rej.: A/1540 z 17.11.2009
57	Mogilno	Kwieciszewo	- kościół ewangelicki, ob. nieużytkowany, 1834-1838, nr rej.: A/1547 z 17.12.2009
58	Nakło nad Notecią	Nakło nad Notecią	- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. par. p.w. św. Stanisława biskupa, 1886-1887, nr rej.: A/1543 z 25.11.2009
59	Nakło nad Notecią	Nakło nad Notecią	- zespół kościoła parafialnego, ul. Kościelna, nr rej.: A/1570/1-3 z 1.10.2010: - kościół p.w. św. Wawrzyńca, 1844-1847 - cmentarz przy kościele, nieczynny, XIX-1951 - ogrodzenie z bramkami, mur., 1925-1926
60	Obrowo	Dobrzejewice	- kościół par. p.w. św. Wawrzyńca, 1891-93, nr rej.: A/1548/1-2 z 12.01.2010

			- ogrodzenie z bramą, met., nr rej.: jw.
61	Obrowo	Obrowo	- dwór, XVIII/XIX, nr rej.: A/1605 z 12.12.2011
62	Pruszcz	Topolno	- cmentarz par. przy kościele p.w. Nawiedzenia NMP, XVII –XX w., nr rej.: A/1620 z 16.11.2012
63	Sępólno Krajeńskie	Łowo	- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. fil. p.w. św. Andrzeja Boboli, 1904-1905, nr rej.: A/1542 z 24.11.2009
64	Sępólno Krajeńskie	Łowo	- owczarnia, 1880, nr rej.: A/1564 z 22.06.2010
65	Skrwilno	Skrwilno	- kwatera grobowa rodziny Chełmickich, na cmentarzu par., 2 poł. XIX-1poł. XX, nr rej.: A/1606 z 30.12.2012
66	Solec Kujawski	Solec Kujawski	- kościół ewangelicki, ob. rzym.-kat. p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa, l. 1845-46, 1894, nr rej.: A/1614/1-2 z 30.05.2012
67	Strzelno	Ostrowo	- otoczenie (działka) wiatraka koźlaka, nr rej.: A/1602 z 28.11.2011
68	Szubin	Samokłęski Duże	- kościół par. p.w. św. Bartłomieja Apostoła, 1891-1892, nr rej.: A/1584 z 11.03.2011
69	Szubin	Słupy	- zespół kościoła parafialnego, nr rej.: A/1552/1-3 z 17.02.2010 : - kościół p.w. św. Wita, 1841-1843, 1928-1930 - d. cmentarz , ob. nieczynny, XIX - ogrodzenie , mur./met., 1903
70	Szubin	Szardowo	- nawa kościoła parafialnego, 1838, 1886, nr rej.: A/1589 z 17.05.2011
71	Świecie	Gruczno	- zespół kościoła parafialnego, nr rej.: A/1617/1-4 z 24.09.2012: - kościół p.w. św. Jana Chrzciciela, 1873-76, wieża, 1895-96 - kaplica cmentarna, k. XIX - cmentarz kościelny - ogrodzenie, mur., 1896
72	Toruń	Toruń	- kaplica p.w. św. Barbary na Barbarce, ul. Przyściecka 12, szach., 1842, nr rej.: A/1537/1-2 z 17.08.2009 - cmentarz przy kaplicy, nr rej.: jw.
73	Toruń	Toruń	- fort VIII im. Kazimierza Wielkiego, ul. Bielańska 65, 1876-82, nr rej.: A/1369/1-21 z 5.10.1971 i z 29.12.2009
74	Toruń	Toruń	- schron piechoty J-6, ul. Polna 124a, 1887-88, nr rej.: A/1529 z 12.05.2009
75	Toruń	Toruń	- sala gimnastyczna d. Gimnazjum Królewskiego, ul. Mickiewicza 15-17, drewn., 1898-1899, nr rej.: A/1531 z 5.06.2009
76	Toruń	Toruń	- willa, ul. Moniuszki 10 / Krasińskiego 6, 1925-1926, nr rej.: A/1403/1-2 z 13.01.2009 - ogrodzenie, mur./met., jw.
77	Toruń	Toruń	- kasyno oficerskie d. koszar pionierów, ul. Sienkiewicza 33, szach., 1887, nr rej.: A/1532 z 5.06.2009
78	Toruń	Toruń	- d. szpital św. Jakuba, ul. Szpitalna 4, nr rej.:

			A/920 z 27.08.1929 i z 8.04.2009 : - budynek szpitalny z oficyną boczną, ob. dom mieszkalny, XVII, 1861, 1900 - ogrodzenie z bramą, mur., XIX, 2 ćw. XX
79	Toruń	Toruń	- kamienica , ul. Szewska 4, XV, 1849-50, nr rej.: A/15622 z 28.05.2010
80	Toruń	Toruń	- kamienica, ul. Warszawska 2, 1896-98, nr rej.: A/1557 z 26.04.2010
81	Toruń	Toruń	- układ urbanistyczny Bydgoskiego Przedmieścia i Rybaków, XIX, nr rej.: A/1596 z 16.09.2011
82	Toruń	Toruń	- piwnice i elewacja frontowa kamienicy, ul. Franciszkańska 10, XV, 1885, nr rej.: A/1604 z 12.12.2011
83	Toruń	Toruń	- kamienica, ul. Mickiewicza 61, 1906-1907, nr rej.: A/1581 z 11.02.2011
84	Toruń	Toruń	- kamienica z oficyną, ul. Szeroka 26-28 / Szczyt- na 2, 1900, nr rej.: A/1593 z 8.08.2011
85	Toruń	Toruń	- kamienica., ul. Konopnickiej 27, 1911, nr rej.: A/1612 z 19.04.2012
86	Toruń	Toruń	- dom handlowo-mieszkalny, ul. Szeroka 29 / łazienna 19, 1891, nr rej.: A/1608 z 13.01.2012
87	Toruń	Toruń	- Bank Rolny, ob. BGŻ, ul. Wały Gen. W. Sikor- skiego 15, 1938-1939, nr rej.: A/1607 z 3.01.2012
88	Tuchola	Tuchola	- spichrz (bryła i elewacja), ul. Pocztowa 2, XIX/XX, nr rej.: A/1618 z 1.10.2012
89	Warlubie	Lipniki	- kościół par. p.w. Maryi Wspomożenia Wier- nych, 1904, nr rej.: A/1609 z 26.03.2012
90	Więcbork	Zabartowo	- kościół par. p.w. św. Jakuba Apostoła, 1865-66, nr rej.: A/1619/1-3 z 2.10.2012 - cmentarz kościelny, nr rej.: j.w. - ogrodzenie z bramą, k. XIX, nr rej.: j.w.
91	Włocławek	Włocławek	- gmach seminarium (4 skrzydła), ul. Karnkow- skiego 3 , 1843-1900, nr rej.: A/1544/1-4 z 10.12.2009
92	Złotniki Kujawskie	Pęczowo	- kościół par. p.w. Świętej Trójcy, 1881, nr rej.: A/1601 z 17.11.2011
93	Żnin	Wenecja	- kościół par. p.w. Narodzenia NMP, 1869-1872, nr rej.: A/1553 z 25.02.2010
94	Żnin	Żnin	- wodociągowa wieża ciśnień, komunalna, ul. Mickiewicza 22 a, 1901, nr rej.: A/1521 z 26.02.2009

Rys. 6 Zestawienie obiektów wpisanych do rejestru zabytków z terenu województwa kujawsko-pomorskiego w latach 2009-2012

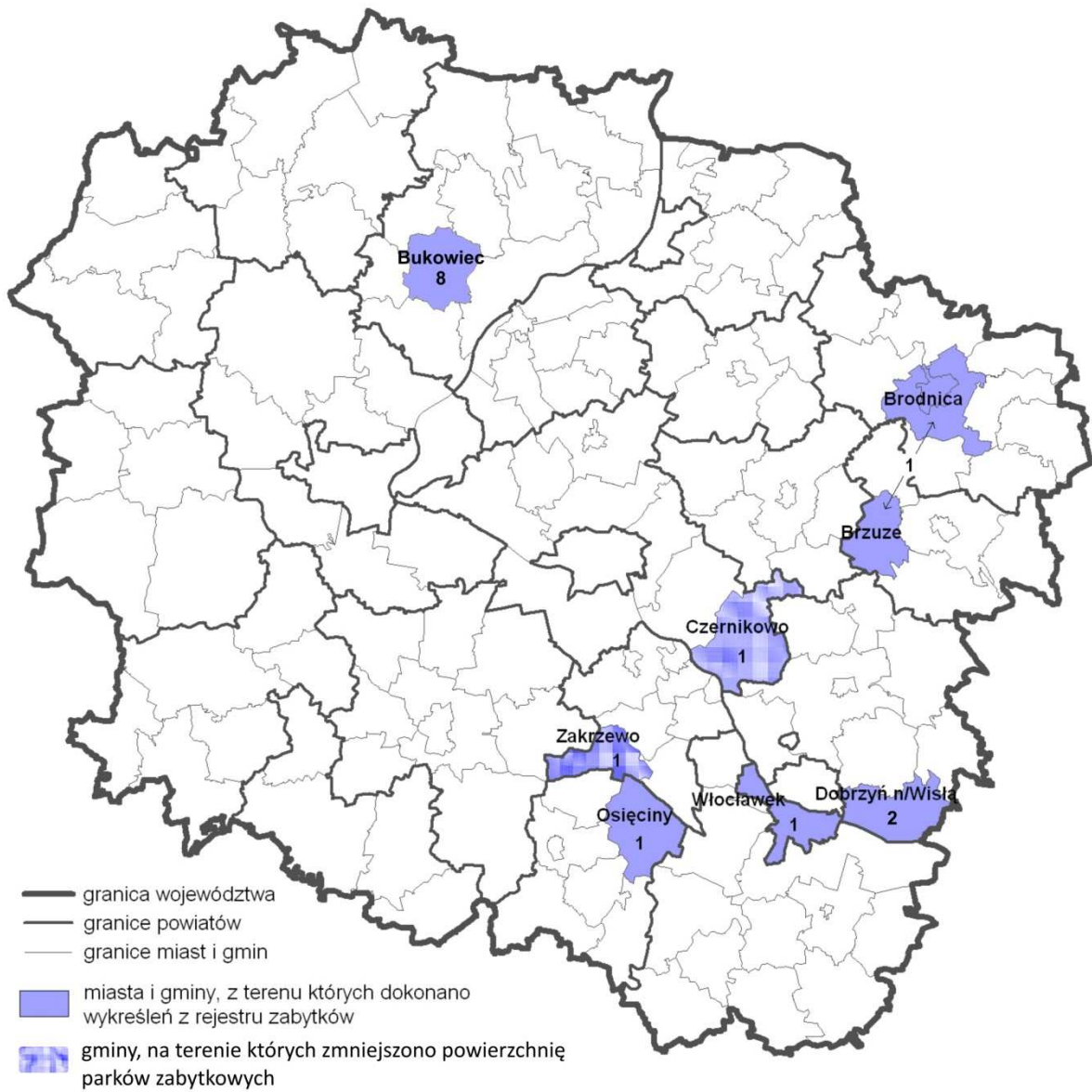
6.1.2. OBIEKTY NIERUCHOME WYKREŚLONE Z REJESTRU ZABYTEKÓW

W okresie 2009-2012 wykreśleniu z rejestru zabytków uległo 13 obiektów oraz pomniejszono obszar dwóch parków dworskich.

Tabela 5. Zestawienie ilościowe obiektów wykreślonych z rejestru zabytków z terenu województwa kujawsko-pomorskiego – w latach 2009-2012

L.p.	Obiekt	Położenie	Data decyzji o wpisie do rejestru zabytków/ nr rejestru	Data decyzji o skreśleniu z rejestru zabytków	Przyczyna skreślenia
1.	Budynek szkoły ul. Traugutta 1 wraz z działką nr 481/4	OSIĘCINY gm. Osiećciny pow. włocławski	14.11.2001. nr rejestru woj. kuj.-pom. A/33	Decyzja MKiDN z 06.08.2009.	Stan techniczny - utrata wartości zabytkowych
2.	Działki ewidencyjne nr 290, 292, 291/6, 291/4, 286/1, 286/2, 288, 289, część 291/9, stanowiące skład	SINIARZEWO gm. Zakrzewo pow. aleksandrowski	03.07.2000. nr rejestru woj. kuj.-pom. A/25	Decyzja MKiDN z 06.08.2009.	Utrata wartości artystycznych, historycznych, naukowych

	parku dworskiego				
3.	Część parku dworskiego obejmująca działki nr 80, 82/1, 82/5, 82/6, 82/7, 82/8	KIJASZKOWO gm. Czernikowo pow. toruński	07.03.1991. nr rejestru woj. kuj.-pom. A/997	Decyzja MKiDN z 15.07.2010.	Utrata wartości zabytkowej
4.	Wąskotorowa linia kolejowa Brodnica, gm. Brodnica-Cukrownia „Ostrowite” w Ostrowitem, gm. Brzuze (bez mostu blachownicowego na Drwęcy i parowozu Kp4-3762)	BRODNICA, gm. Brodnica, pow. brodnicki; OSTROWITE, gm. Brzuze, pow. Rypiński	22.11.1988. 07.07.1989. nr rejestru woj. kuj.-pom. A/1351	Decyzja MKiDN z 12.07.2011.	Utrata wartości zabytkowej
5.	Spichlerz, później dom mieszkalny, ul. Stodolna 80	WŁOCŁAWEK, gm., m. Włocławek	22.09.1986. 02.02.1998. nr rejestru woj. kuj.-pom. A/1247	Decyzja MKiDN z 15.12.2011.	Utrata wartości zabytkowej
6.	Kuźnia i wozownia-garaż z zespołu dworskiego	CHALIN, gm. Dobrzyń n/Wisłą, pow. lipnowski	11.05.1987. nr rejestru woj. kuj.-pom. A/1249	Decyzja MKiDN z 11.01.2012.	Utrata wartości zabytkowej
7.	Kuźnia, stajnia(cielętnik), stajnia (obora) z zespołu dworskiego i folwarcznego	POLEDNO, gm. Bukowiec, pow. świecki	5.06.1987. nr rejestru woj. kuj.-pom. A/220/1-15	Decyzja MKiDN z 18.12. 2012r.	Utrata wartości zabytkowej
8.	Stodoła, 2 chlewy, kuźnia, obora z zespołu dworskiego	RÓŻANNA, gm. Bukowiec, pow. świecki	5.06.1987. nr rejestru woj. kuj.-pom. A/220/1-15	Decyzja MKiDN z 05.02.2013r.	Utrata wartości zabytkowej

Rys. 7 Zestawienie ilościowe obiektów wykreślonych z rejestru zabytków z terenu województwa kujawsko-pomorskiego – w latach 2009-2012

6.1.3. OBIEKTY RUCHOME WPROWADZONE DO REJESTRU ZABYTEKÓW

W okresie obowiązywania programu 2009-2012 wprowadzono następującą ilość obiektów ruchomych do rejestru zabytków

Tabela 6. Zestawienie ilościowe obiektów ruchomych wpisanych do rejestru zabytków z terenu województwa kujawsko-pomorskiego w latach 2009-2012

I.p.	Rodzaj	ilość
1.	Wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych	1700
2.	Elementy taboru kolejowego	7
3.	Wyposażenie i wystrój obiektów niesakralnych (pałace, dwory, kamienice)	4
4.	Nagrobki, pomniki nagrobne, rzeźby cmentarne	36
Razem		1747

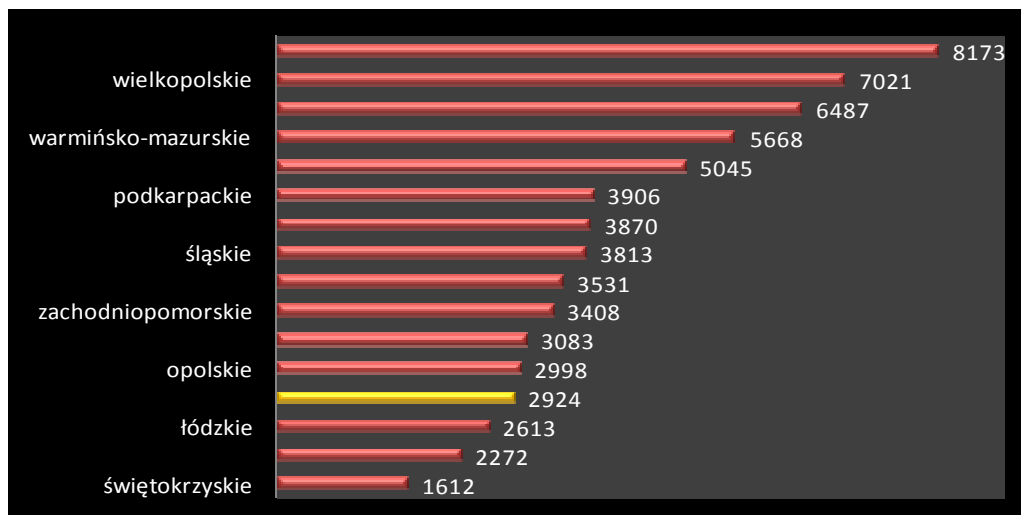
6.1.4. WNIOSKI

W okresie 2009-2012 ogólna liczba obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków zwiększyła się o 94 obiekty. Porównując dynamikę wpisów do danych z lat 1999-2002, należy stwierdzić wyraźną intensyfikację: w latach 1999-2002 na terenie województwa do rejestru zabytków wpisano ogółem 54 obiekty, natomiast w okresie 2009-2012 – 94 obiekty, co oznacza wzrost liczby wpisów o 74 punkty procentowe.

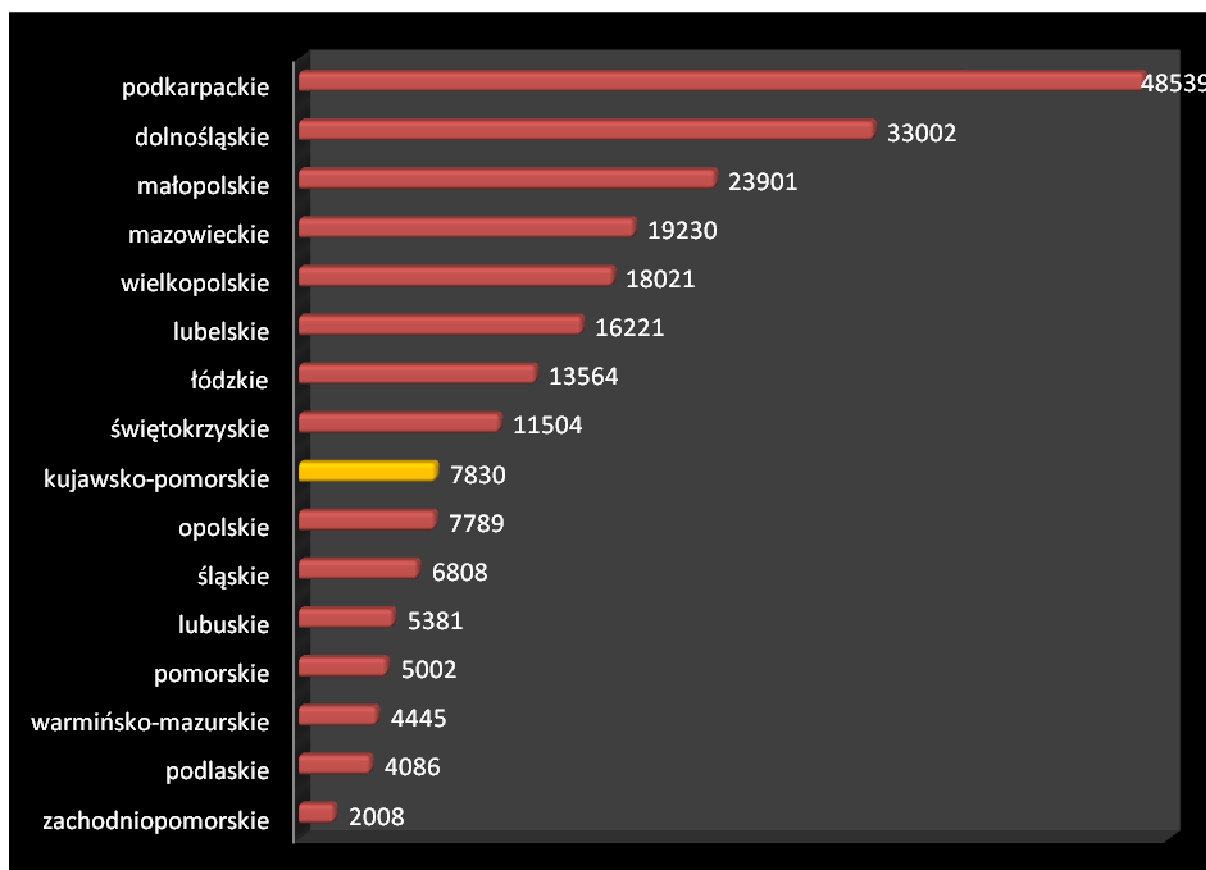
Najwięcej obiektów zostało wpisanych w dużych i średnich ośrodkach miejskich :

- Bydgoszcz – 23 obiekty
- Toruń – 15 obiektów
- Grudziądz – 9 obiektów

Pomimo rosnącej ilości wpisywanych obiektów do rejestru zabytków, w dalszym ciągu województwo kujawsko-pomorskie sytuuje się, na tle innych województw, na trzynastej pozycji, biorąc pod uwagę ogólną ilość posiadanych nieruchomych zabytków rejestrowych.

Wykres 2. Zestawienie ilościowe obiektów nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków w poszczególnych województwach – stan na 21.12.2012 r.

Wykres 3. Zestawienie ilościowe obiektów ruchomych wpisanych do rejestru zabytków w poszczególnych województwach – stan na 31.12.2011 r. (dla samego województw kuj-pom. liczba na dzień 31.12.2012 r. wynosi 8213 obiektów)

Wpisy z ostatnich lat dokonywane są głównie na wnioski właścicieli, często przy współpracy i z inicjatywy poszczególnych instytucji związanych z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego. Zauważalny w ostatnim okresie wzrost ilości obiektów, wpisywanych do rejestru zabytków, można interpretować jako pozytywny efekt działań podejmowanych przez gminy, Samorząd Województwa i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, polegających na aktywnym wspieraniu (w tym finansowym) inicjatyw związanych z ochroną dziedzictwa materialnego.

6.2. Ewidencja zabytków

Ewidencja zabytków w myśl art. 21 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Na terenie województwa prowadzona jest, przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, wojewódzka ewidencja zabytków. Natomiast przez wójtów, burmistrzów i prezydentów miast prowadzone są gminne ewidencje zabytków, obejmujące:

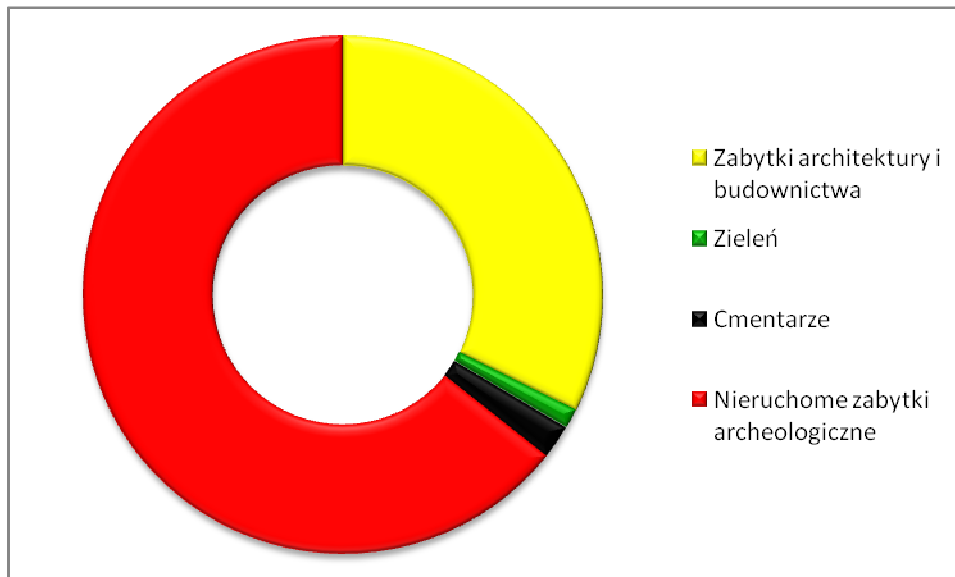
- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Tabela 7. Ewidencja zabytków z wyłączeniem obiektów wpisanych do rejestru zabytków - stan na 2011 r.²

Rodzaj	Liczba
1. Zabytki architektury i budownictwa	25 804
2. Zieleń	972
3. Cmentarze	1 726
4. Nieruchome zabytki archeologiczne	51.391
Ogółem	79 893

Źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu

² W chwili obecnej K-P WKZ prowadzi weryfikację i aktualizację wojewódzkiej ewidencji zabytków. Aktualne dane liczbowe będą dostępne po jej zakończeniu.

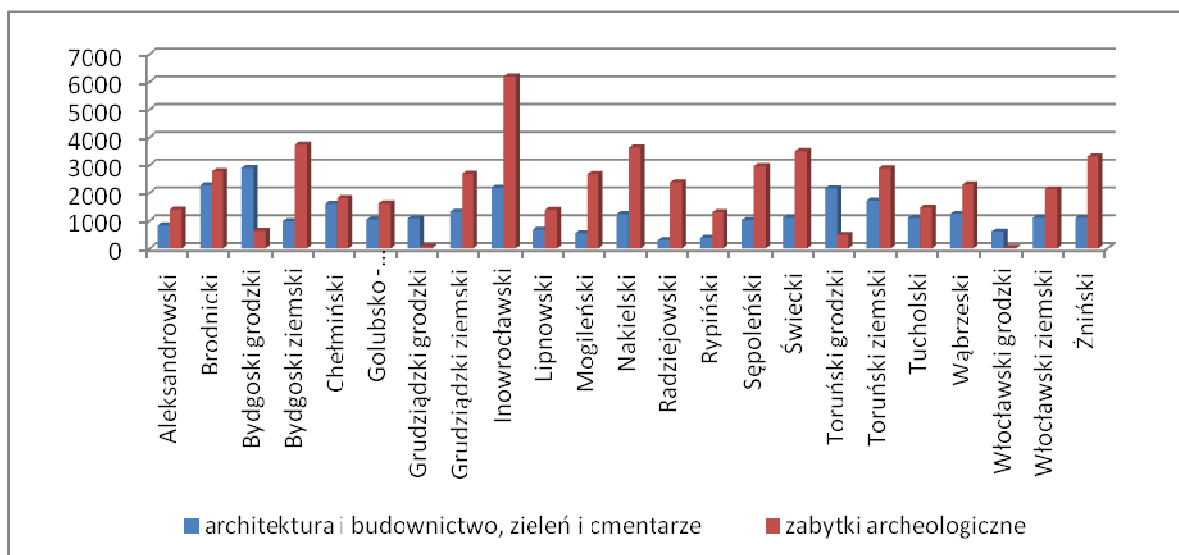

Wykres 4. Ewidencja zabytków z wyłączeniem obiektów wpisanych do rejestru zabytków - stan na 2011 r.

Tabela 8. Ewidencja zabytków: architektura i budownictwo, zieleni i cmentarze oraz zabytki archeologiczne z wyłączeniem obiektów wpisanych do rejestru zabytków wg powiatów - stan na 2011r.

Lp.	Powiat	Liczba zabytków nieruchomych (architektura i budownictwo, zieleni i cmentarze)	Liczba zabytków archeologicznych (objętych ewidencją AZP)
1.	Aleksandrowski	827	1.403
2.	Brodnicki	2271	2.778
3.	Bydgoski grodzki	2.898	634
4.	Bydgoski ziemski	977	3.732
5.	Chełmiński	1.603	1.816
6.	Golubsko-Dobrzyński	1.037	1.619
7.	Grudziądzki grodzki	1080	71
8.	Grudziądzki ziemski	1.322	2.692
9.	Inowrocławski	2.184	6.194
10.	Lipnowski	677	1.384
11.	Mogileński	548	2.675
12.	Nakielski	1.233	3.633
13.	Radziejowski	298	2.373
14.	Rypiński	386	1.304
15.	Sępoleński	1.018	2.967
16.	Świecki	1.111	3.502
17.	Toruński grodzki	2160	488
18.	Toruński ziemski	1718	2.888
19.	Tucholski	1098	1.468
20.	Wąbrzeski	1241	2.311
21.	Włocławski grodzki	606	25
22.	Włocławski ziemski	1.107	2.128
23.	Żniński	1.102	3.306
	Razem	28.502	51.391

Źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu

Wykres 5. Ewidencja zabytków z wyłączeniem obiektów wpisanych do rejestru zabytków wg powiatów - stan na 2011r.

6.3. Parki kulturowe

Park kulturowy jest formą ochrony zabytków. Tworzony jest w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Na terenie województwa istnieją następujące parki kulturowe:

1. Park Kulturowy Wietrzychowice, powołany w 2006 r. – obejmuje pięć znajdujących się w Wietrzychowicach megalitycznych grobowców kujawskich kultury pucharów lejkowatych, istniejącej na ziemiach polskich od poł. V do pocz. III tysiąclecia p.n.e. oraz jednego w miejscowości Gaj. Jednostką zarządzającą parkiem jest Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury w Izbicy Kujawskiej.
2. Park Kulturowy Kalwaria Pakoska, powołany w 2008 r. W skład parku kulturowego wchodzi Zespół Kalwarii wraz z założeniem parkowo-krajobrazowym z drogami modlitewnymi i cmentarzem na Wzgórzu Ludzkim:
 - Kaplica Wniebowstąpienie Pańskie,
 - Kaplica Ogród Getsemański,
 - Kaplica Judasz,
 - Kaplica Wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny,
 - Kaplica Cedron,
 - Kaplica Brama Jerozolimską,

- Kaplica Annasz,
 - Kaplica Pożegnanie Matki Boskiej,
 - Kaplica Wieczernik,
 - Kaplica Kajfasz, czyli Więzienie,
 - Kaplica Dworzec Piłata,
 - Kaplica Dworzec Heroda,
 - Kaplica Podjęcie Krzyża,
 - Kaplica Upadek I,
 - Kaplica Spotkanie z Marią,
 - Kaplica Cyrenejczyk,
 - Kaplica św. Weroniki,
 - Kaplica Upadek II,
 - Kaplica Niewiasty Płaczące,
 - Kaplica Upadek III,
 - Kaplica Obnażenie,
 - Kaplica Przybicie do Krzyża,
 - Kościół Ukrzyżowanie,
 - Kaplica Opłakiwanie,
 - Kaplica Grób Zbawiciela,
 - Plebania tzw. Klasztorok,
 - Założenie parkowo-krajobrazowe z drogami modlitewnymi,
 - Cmentarz parafii rzymsko-katolickiej Jezusa Ukrzyżowanego i Matki Bożej Bolesnej na Wzgórzu Ludkowskim,
 - Kościół pw. św. Bonawentury wraz z przyległym klaszturem franciszkanów-reformatów,
 - Kaplica św. Rocha,
 - Cmentarz parafii rzymsko-katolickiej św. Bonawentury,
 - Figura św. Michała Archanioła,
 - Figura Serca Jezusowego,
 - Kamień upamiętniający poległych w Pakości Konfederatów Barskich,
 - Stanowiska archeologiczne na obszarze AZP 44–38: 80, 81, 93, 98.
- Jednostką zarządzającą parkiem jest Gmina Pakość.

3. Park Kulturowy „Kościół p.w. Św. Oswalda” w Płonkowie, powołany 2009 r. Park obejmuje relikty kościoła św. Oswalda oraz przyległy teren byłego cmentarza parafialnego. Jednostką zarządzającą parkiem jest wójt gminy Rojewo.

4. Park Kulturowy Sarnowo, powołany 2010 r.

W skład parku kulturowego wchodzi:

- dziewięć megalitycznych grobowców neolitycznej kultury pucharów lejkowatych,
- nawarstwienia kulturowe wraz z materiałem ruchomym stanowiska archeologicznego, znajdującego się na obszarze AZP 51-45, będące pozostałościami neolitycznej osady kultury pucharów lejkowatych oraz cmentarzyska. Nie powołano jednostki zarządzającej.

W okresie obowiązywania programu utworzono dwa parki kulturowe.

Rys. 8 Zestawienie parków kulturowych z terenu województwa kujawsko-pomorskiego

6.4. Pomniki historii

Pomnik historii to jedna z czterech form ochrony zabytków wymienionych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 2003 r. Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kultury naszego kraju. Rangę pomnika historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Obiekty na terenie województwa o randze pomnika historii:

1. Biskupin – Rezerwat Archeologiczny w Biskupinie został uznany za pomnik historii zarządzeniem Prezydenta RP z 8 września 1994 roku (Monitor Polski 1994 nr 50 poz. 412).
2. Chełmno – Chełmno – Stare Miasto – uznane zostało za pomnik historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 13 kwietnia 2005 r. (Dz. U. nr 64 z 2005 poz. 568).
3. Toruń – Toruń – Stare i Nowe Miasto zostały uznane za pomnik historii zarządzeniem Prezydenta RP z 8 września 1994 roku (Monitor Polski nr 50 z 1994, poz. 422).

W okresie obowiązywania programu nie nadano tytułu żadnemu obiektowi.

Rys.9 Zestawienie pomników historii z terenu województwa kujawsko-pomorskiego

6.5. Powiatowe i gminne programy opieki nad zabytkami

6.5.1. POWIATOWE PROGRAMY OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Tabela 9. Zestawienie powiatów posiadających aktualne programy opieki na zabytkami

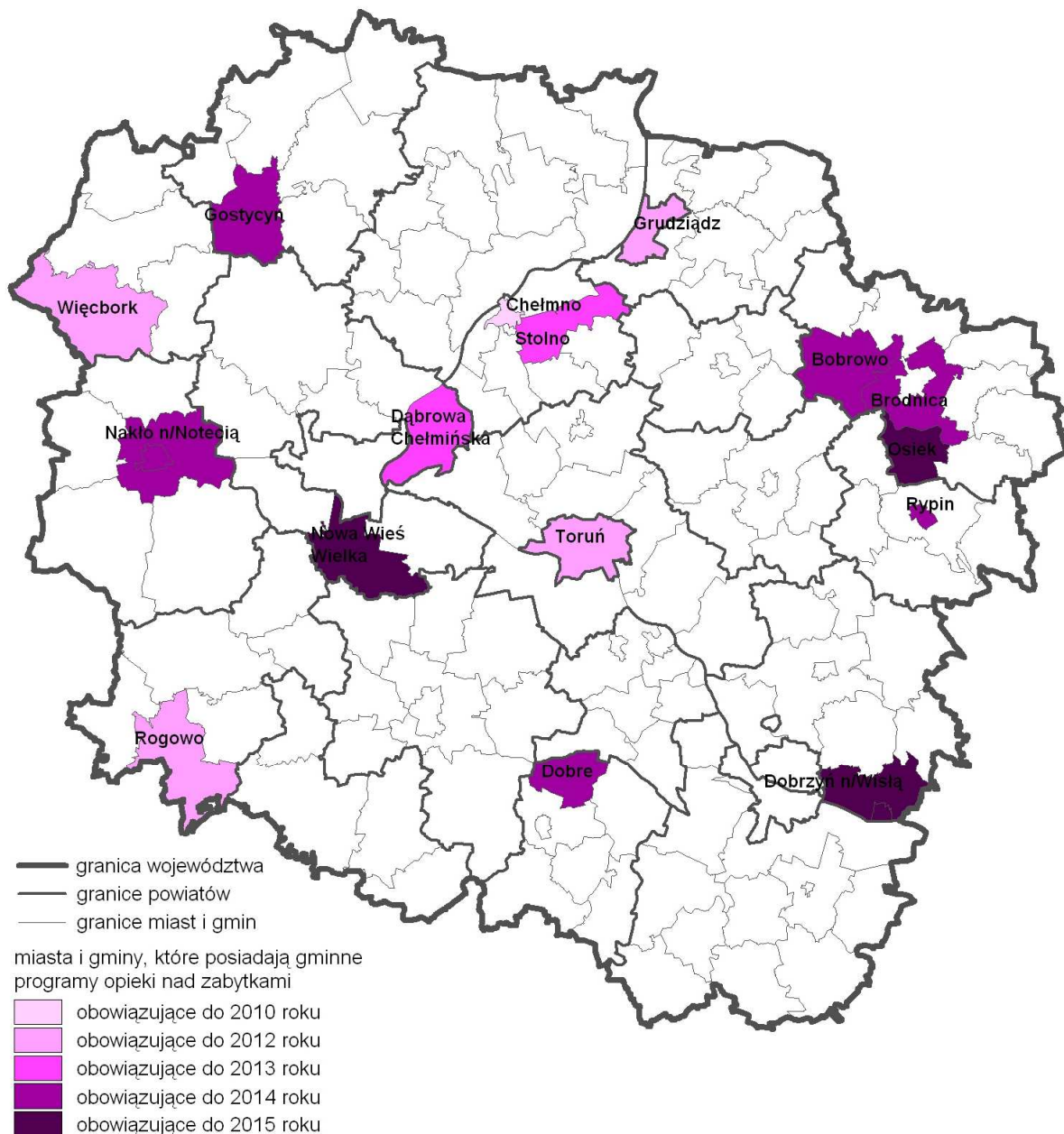
Powiaty	
Tucholski	Brak
Sępoleński	Brak
Aleksandrowski	Brak
Chełmiński	Brak
golubsko-dobrzyński	Brak
Włocławski	Uchwały Nr XXIX/327/09 Rady Powiatu we Włocławku z dnia 29 grudnia 2009 roku
Lipnowski	Brak
Mogileński	Brak
Inowrocławski	Brak
Grudziądzki	Brak
Nakielski	Brak
Radziejowski	Brak
Rypiński	Brak
Świecki	Brak
Toruński	Brak
Wąbrzeski	Brak
Żniński	Brak

6.5.2. GMINNE PROGRAMY OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Tabela 10. Zestawienie gmin posiadających aktualne programy opieki na zabytkami

Gminy	
Bobrowo	GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY BOBROWO NA LATA 2010-2014
Brodnica	PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY BRODNICA NA LATA 2011-2014
Chełmno	GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY MIASTA CHEŁMNA NA LATA 2007-2010
Dąbrowa Chełmińska	PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY DĄBROWA CHEŁMIŃSKA NA LATA 2010-2013
Dobre	PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY DOBRE NA LATA 2010-2013
Dobrzyń nad Wisłą (miasto i gmina)	GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2012-2015 DLA MIASTA I GMINY DOBRZYŃ NAD WISŁĄ
Gostycyn	PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY GOSTYCYN NA LATA 2011-2014
Grudziądz	PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA GRUDZIĄDZA 2009-2012
Nowa Wieś Wielka	GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY NOWA WIEŚ WIELKA NA LATA 2011-2015
Nakło nad Notecią	GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY I MIASTA NAKŁA NAD NOTECIĄ 2010 -2014
Osiek	PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA MIASTA I GMINY OSIEK NA LATA 2012-2015

Rogowo	GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY ROGOWO NA LATA 2009-2012
Rypin	GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA RYPINA NA LATA 2011 - 2014
Stolno	GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STOLNO NA LATA 2010-2013
Toruń	GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA TORUNIA NA LATA 2009-2012
Więcbork	GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY WIĘCBORK NA LATA 2009-2012

Rys.10 Zestawienie miast i gmin posiadających programy opieki na zabytkami

6.5.3. WNIOSKI

Obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami nakłada na gminy art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Pomimo obowiązywania przepisu od nieomal dekady, z obowiązku sporządzenia i aktualizacji programów ochrony na terenie województwa kujawsko-pomorskiego wywiązało się jak do tej pory jedynie 16 gmin, co stanowi 11 % ogółu gmin. Według badań wykonanych w sierpniu 2012 roku przez NiD liczba sporządzonych programów plasuje nas na 13 miejscu w kraju.

Zapoznanie się z treścią obowiązujących programów wykazuje, że są to dokumenty bardzo niejednolite, odbiegające nieraz w znacznym stopniu od zaleceń sformułowanych w *Poradniku metodycznym*, opracowanym przez KOBiDZ. Wydaje się, że brak jednolitości formalnej oraz zróżnicowanie wartości merytorycznej tych dokumentów wynika z braku obowiązku ich zatwierdzenia lub opiniowania przez zewnętrzny organ ochrony zabytków.

7. Ocena efektów realizacji programu 2009-2012

Finalizowany w swym zakresie merytorycznym „Program Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2009-2012” jest pierwszym w historii Samorządu Województwa dokumentem, w którym nakreślone zostały kierunki i cele działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w części przynależnej strukturom samorządowym. Zadaniem wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami jest *wskazanie* kierunków, które z jednej strony określą zasób kulturowy i jego kondycję, z drugiej zaś nakreślone i przyjęte elementy merytoryczne programu możliwe będą do realizacji w okresie czteroletnim, wynikającym z założeń nakreślonych ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art.87.1)

W generaliach zasób dziedzictwa kulturowego, występującego na terenie województwa, nie uległ zasadniczym zmianom w trakcie realizacji tej edycji programu. Natomiast zdecydowaną poprawę stanu zachowania zaobserwowano w licznych obiektach zabytkowych.

Analiza efektów realizacji pierwszego w historii województwa kujawsko-pomorskiego programu opieki nad zabytkami pokazuje, jak celowym było podjęcie wysiłku stworzenia tegoż. Dokument ten stał się swoistym kompendium wiedzy o historii obszaru i zasobie kulturowym, występującym w obrębie granic administracyjnych województwa. Dokonana ocena stanu zachowania w poszczególnych kategoriach zabytków nieruchomych pozwoliła nie tylko na realną ocenę potrzeb i zakładanych kierunków działania. W wyniku tej oceny sporządzono wykaz najcenniejszych w regionie, a często także najbardziej zagrożonych obiektów i zespołów oraz określonych typów krajobrazu kulturowego, które winny być w pierwszej kolejności poddane wzmożonej opiece konserwatorskiej. Z perspektywy zakończonego okresu realizacji programu jednoznacznie stwierdzić należy znaczący postęp w poprawie stanu zachowania większości układów urbanistycznych. Część z nich przy wsparciu środkami finansowymi, pochodzącymi z programów Unii Europejskiej, przeszła gruntowne zabiegi rewitalizacyjne układów przestrzennych, uczyniające walory zabytkowe, przy jednoczesnym uporządkowaniu historycznie ukształtowanej przestrzeni. Osiągnięta została tym samym nowa jakość estetyczno-przestrzenna, która ukazała wyjątkowe i unikatowe walory środowiska kulturowego terenu województwa, stając się jednocześnie elementem do tworzenia narzędzi i mechanizmów, związanych z działalnością turystyczną, stymulującą procesy aktywizacji gospodarczej. Podobne

działania, a w konsekwencji analogiczne efekty osiągnięte zostały w licznie reprezentowanej grupie obiektów sakralnych. Najcenniejsze obiekty sakralne regionu, przyjęte w założeniach programu jako priorytetowe do kompleksowych realizacji, zostały poddane zabiegom konserwatorskim, zdecydowanie podnoszącym ich walor atrakcyjności turystycznej. Znacząco mniej spektakularne efekty osiągnięte zostały w rewitalizacji i konserwacji zespołów rezydencjonalnych i obiektów techniki.

Zespoły dworsko-parkowe i pałacowo-parkowe, w przeszłości tworzące charakterystyczne wyznaczniki wiejskiego krajobrazu kulturowego terenu obecnego województwa kujawsko-pomorskiego, po drugiej wojnie światowej w większości uległy znacznej destrukcji. Oddzielone od naturalnego zaplecza, jakim były pola uprawne, pozbawione autentycznych gospodarzy, najczęściej popadały w ruinę. Jedyne nieliczne przetrwały w stanie niepogorszonym. Zmiany ustrojowe w Polsce po 1989 roku częściowo odmieniły losy tych kompleksów, pozwalając na przeprowadzenie zabiegów rewitalizacyjnych, przywracających bądź pierwotną funkcję, bądź też wprowadzając do tych zespołów nowe programy użytkowe. Jednak nierozstrzygnięte kwestie własnościowe, w połączeniu z procesem roszczeniowym, złożonym przez spadkobierców właścicieli, w przypadku wielu obiektów uniemożliwia podjęcie działań, dążących do przeprowadzenia kompleksowych zabiegów konserwatorsko-budowlanych, często z jednoczesnym wprowadzeniem nowych funkcji. W ostatnich latach jednak widoczne są także pozytywne przykłady przywracania pierwotnego charakteru zespołom rezydencjonalnym. Bez wątpienia do grupy tej zaliczyć można w ostatnim okresie odrestaurowany zespół pałacowo-parkowy w Turznie, w którym, po przeniesieniu szkoły podstawowej do nowych budynków, nowy właściciel wykonał kompleksowe działania rewitalizacyjne, w wyniku których powstał kompleks hotelowy.

Grupą zabytków, które w dalszym ciągu odgrywają drugoplanową rolę w procesie nadawania im nowych wartości funkcjonalno-użytkowych, są zabytki techniki. Liczne, unikatowe w swym wymiarze i charakterze budowle techniczne stanowczo w zbyt małym zakresie są przedmiotem zainteresowania właścicieli i inwestorów. W okresie realizacji programu opieki nad zabytkami i przyjętych priorytetów nie odnotowano zauważalnego zwiększenia dynamiki zainteresowania tym segmentem dziedzictwa materialnego regionu.

Generalnie uznać należy, że dokument ten osiągnął zakładane w nim cele, a realizacja przyjętych zadań wykazała daleko idące wzmocnienie pozycji i roli posiada-

nego dziedzictwa kulturowego nie tylko jako świadectwa materialnego, lecz także jako podstawy do kreowania nowych propozycji turystycznych i elementów generujących wzmocnienie lokalnych więzi społecznych. Zaproponowane w programie działania, porządkujące system opieki nad zabytkami przez Samorząd Województwa, został w pełni zrealizowany. Stworzony został mechanizm, określający zasady wspierania finansowego działań konserwatorskich przy zabytkach na poziomie wojewódzkim. Tym samym procedura przyznawania, dystrybuowania i kontroli wydatków Samorządu Województwa stała się transparentna i pozwalająca na pełne monitorowanie procesu dystrybucji środków finansowych. Konieczność oceny realizacji programu w połowie jego realizacji pozwalała natomiast na korygowanie określonych priorytetów.

Skala środków zainwestowanych w ochronę dziedzictwa kulturowego województwa kujawsko-pomorskiego na przestrzeni czterech lat jest bezprecedensowa. Powstały w ramach programu opieki nad zabytkami mechanizm finansowy pozwolił w znacznym stopniu zwiększyć kwotę dotacji.

W latach 2009-2012 na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach przeznaczono środki własne samorządu, dotacje Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Toruniu oraz z funduszy Unii Europejskiej w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego.

W 2009 roku środki na wsparcie finansowe działań przy obiektach zabytkowych na terenie województwa kujawsko-pomorskiego, obejmujących prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane, pochodziły głównie ze środków własnych samorządu, dotacji WKZ oraz MKiDN. Już w roku następnym, w celu zwiększenia poziomu finansowania ochrony dziedzictwa regionu, przygotowano projekt p.n.: „Ochrona dziedzictwa kulturowego województwa kujawsko-pomorskiego” w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Kujawsko-Pomorskiego, który w znacznym stopniu przyczynił się do zwiększenia możliwości poprawy stanu zachowania wielu obiektów zabytkowych, a co za tym idzie również i zwiększenia konkurencyjności oraz spójności przestrzennej regionu.

Tabela 11. Dotacje z budżetu Urzędu Marszałkowskiego Województwa kujawsko-pomorskiego oraz środków RPO (WK-P Działanie 3.3 Rozwój infrastruktury Kultury) udzielone na ochronę obiektów zabytkowych w latach 2009-2012

Rok	Liczba zadań	Urząd Marszałkowski Woj. Kuj-Pom [PLN]	RPO WK-P [PLN]
2009	66	4 735 964,53	×
2010	107	3 063 281,06	7 457 645,61
2011	92	1 155 510,74	6 678 588,38
2012	140	1 949 665,18	8 627 954,35
Razem:	405	10 904 421,51	22 764 188,34

Jak widać z powyższego zestawienia, w latach 2009-2012 rozliczono 405 dotacji na łączną sumę 33 668 609,85 zł. Poza znaczącą kwotą ze środków województwa w wysokości 10 904 421,51 zł, pozostałą sumę, w wysokości 22 764 188,34 zł, wygenerowano z RPO WK-P w ramach Działania 3.3 Rozwój infrastruktury kultury. Tak duża kwota przeznaczona na poprawę stanu zabytków w województwie została przyznana na wniosek właścicieli lub użytkowników obiektów zabytkowych. Poza wspieraniem działań przy odnowie zabytków, podejmowanych i realizowanych w ramach wspomnianego programu, niezmiernie istotnym były realizacje przedsięwzięć z zakresu rewitalizacji i wspomagania rozwoju infrastruktury społecznej. Dofinansowanie działań w ochronie zabytków odbywało się w ramach RPO dwóch osi priorytetowych (Oś priorytetowa 3. Rozwój infrastruktury społecznej, Działanie 3.3 Rozwój infrastruktury kultury oraz Oś Priorytetowa 7. Wspieranie przemian w miastach i w obszarach wymagających odnowy, Działanie 7.1 Rewitalizacja zdegradowanych dzielnic miasta i Działanie 7.2 Adaptacja do nowych funkcji społeczno-gospodarczych terenów poprzemysłowych i powojaskowych). W okresie sprawozdawczym sfinansowano ponad dwieście zadań, które dofinansowane zostały w ramach RPO – EFRR na łączną kwotę 326 616 554,22 zł.

Wsparcie udzielone na ochronę i zachowanie dziedzictwa kulturowego w ramach funduszy strukturalnych obejmuje również Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. W latach 2009-2010 przeznaczono 2 319 828,00 zł na obiekty zabytkowe. Podobny kwotowo poziom dofinansowania w ramach działania „Odnowa i rozwój wsi”, wynoszący 1 163 404 zł na wsparcie prac remontowo-konserwatorskich

przy kilkunastu zabytkach – w głównej mierze sakralnych, realizowany jest w okresie 2011-2014.

Z zadań wykonywanych przy wsparciu środków europejskich wspomnieć należy także o dofinansowaniu tychże w zakresie „małych projektów”, zawierających się w ramach „Wdrażania Lokalnych Strategii Rozwoju”. W okresie 2011-2012 wydatkowano sumę 137 899 zł na wsparcie działań konserwatorskich przy sześciu kościołach lub ich wyposażeniu na terenie województwa.

Obecnie niewielkie kwotowo, lecz istotne dla niektórych budowli sakralnych są dotacje z budżetu państwa w ramach Funduszu Kościelnego. Są to głównie środki finansowe nieprzekraczające sumy kilkudziesięciu tysięcy złotych, przeznaczone na wspieranie działań zabezpieczających budynki kościelne przed niszczeniem i zagrożeniami wandalizmu.

Samorząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego, jako właściciel dwudziestu trzech obiektów zabytkowych, zobowiązany do opieki nad nimi, przeznaczył dotację w wysokości 2 601 580,12 zł w obiektach zabytkowych, w których zlokalizowane są instytucje muzealne i instytucje kultury. Dla przykładu, pełniąc funkcję organizatora prowadzącego dla instytucji kultury „Pałac Lubostrzeń”, Województwo Kujawsko-Pomorskie przeznaczyło na ochronę zespołu zabytkowego 900 988,93 zł.

Co roku Urząd Marszałkowski przyznaje również stypendia Marszałka Województwa dla osób zajmujących się twórczością artystyczną, upowszechnianiem kultury oraz opieką nad zabytkami. W okresie rozliczeniowym przeznaczono na ten cel ponad 500 000 zł.

Dodatkowym wsparciem na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego są finanse pozyskane przez samorządy lokalne szczebla powiatowego i gminnego, na które ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nałożyła obowiązek sporządzenia programów opieki nad zabytkami. W latach 2009-2010 dotacje samorządów lokalnych wyniosły 2 826 914,12 zł. Na terenie województwa kujawsko-pomorskiego zrealizowano również dwa projekty finansowane ze środków unijnych: Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko oraz Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka, w ramach których sfinansowane zostały projekty o łącznej sumie 62 578 694,40 zł, obejmujące działania na terenie zabytkowego Zespołu Staromiejskiego w Toruniu.

Kolejne działania dotyczyły projektów z zakresu dziedzictwa kulturowego, które otrzymały dofinansowanie w ramach otwartych konkursów ofert w latach 2009-2012.

W grupie tej zrealizowano dwadzieścia siedem zadań, w głównej mierze z zakresu popularyzacji lokalnego i regionalnego dziedzictwa kulturowego poprzez organizację konferencji, spotkań i seminariów, a także przez wydawanie publikacji popularnych i albumów. Na cel ten wyasygnowano kwotę 153 000,00 zł.

Dotacje Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego na lata 2009-2012 wyniosły łącznie 12 275 791,62 zł i pozwoliły sfinansować pięćdziesiąt osiem zadań. W połączeniu z dotacjami wojewody kujawsko-pomorskiego, przekazanymi do dyspozycji wojewódzkiego konserwatora zabytków, oraz zaangażowanymi funduszami Samorządu Wojewódzkiego i pochodzącymi z RPO, poziom łączny wsparcia dotacjami prac przy ochronie materialnego dziedzictwa kulturowego wyniósł 51 747 111,47 zł.

Tabela 12. Wykaz dotacji udzielonych dla województwa kujawsko-pomorskiego na ochronę zabytków

Rok	Urząd Marszałkowski Woj. Kuj-Pom.	RPO WK-P Działanie 3.3	MKiDzN	WKZ
2009	4 735 964,53	x	3 539 940,00	1 543 460,00
2010	3 063 281,06	7 457 645,61	2 124 802,10	1 478 250,00
2011	1 155 510,74	6 678 588,38	1 989 055,93	1 418 500,00
2012	1 949 665,18	8 627 954,35	4 621 993,56	1 362 500,00
RAZEM	10 904 421,51	22 764 188,34	12 275 791,62	5 802 710,00
		51 747 111,47		

Nakłady obejmowały także te zakresy, które bezpośrednio nie były związane z pracami przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, np. rewitalizacja przestrzeni publicznej miasta z uwzględnieniem jej historycznego charakteru. W efekcie ranga i znaczenie tych zabiegów były nie mniej ważne i integralnie powiązane z uporządkowaniem krajobrazu kulturowego.

Niestety, ocena realizacji programu opieki nad zabytkami województwa kujawsko-pomorskiego za ostatnie cztery lata wykazała także występujące dość powszechnie zjawisko braku takich programów opieki na poziomie samorządów gminnych. Tylko czternaście z nich posiada takie dokumenty. Pozostałe często nie dysponują ewidencją zabytków, zlokalizowanych na terenie gminy, tkwiąc często w błędnym przekonaniu, że jest to zadanie wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Realizacja zadań z opieki nad posiadanym zasobem kulturowym w gminie ogranicza się często do działań o charakterze punktowym, ograniczonym do pojedyncze-

go zabytku. Nie dysponując bieżącą ewidencją zabytków i aktualnym programem opieki nad zabytkami, gminy znacząco osłabiają swoją szansę, pozbawiając siebie możliwości bieżącej oceny ilościowej i wykorzystania unikatowych walorów dziedzictwa materialnego przodków jako szansy do pobudzania aktywności gospodarczej.

Jednym z ważniejszych zadań do wykonania w kolejnej edycji planu opieki nad zabytkami jest przygotowanie i wdrożenie do realizacji mechanizmów organizacyjnych i proceduralnych, które preferowałyby wspieranie obiektów i obszarów o szczególnych wartościach kulturowych, wytypowanych jako priorytetowe dla podnoszenia atrakcyjności, a tym samym konkurencyjności regionu.

Zjawiskiem zauważalnym w minionej edycji planu był między innymi brak synchroniczności przyjętych priorytetów przez Samorząd Województwa z aktywnością właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych. W konsekwencji niejednokrotnie brak odpowiednich form oddziaływania i pobudzania znacznie utrudniał realizację przyjętych kierunków. Należałoby zatem wprowadzić mechanizmy i procedurę wspierania aktywnych właścicieli i użytkowników, ubiegających się o wsparcie finansowe, np. poprzez odpowiednio generowany system dodatkowej punktacji, w którym zawarto by także „premiowanie” samorządów aktywnie realizujących kompleksową, opartą na gminnych programach opieki nad zabytkami politykę ochrony dziedzictwa kulturowego.

Jednym z podstawowych elementów założeń w programie opieki jest konsekwencja realizacji rozpoczętych zadań. Zainicjowane procesy konserwatorskie i rewitalizacyjne w obiektach zabytkowych nie mogą być w trakcie ich wykonywania przerwane. Poza negatywnym oddziaływaniem na samą substancję zabytkową, w której rozpoczęte i przerwane w trakcie podjętych prac mogą tylko przyśpieszyć proces destrukcji, zjawiskiem równie negatywnym jest aspekt społecznego wydzwieńku w środowisku lokalnym. Zjawisko takie wystąpiło m.in. w pałacu Kronenberga w Wieńcu pod Włocławkiem.

Do działań, które będą wymagały aktywizacji i poszerzenia kręgu potencjalnych odbiorców, należy ciągle dalece odbiegający od oczekiwań poziom świadomości tożsamości lokalnej społeczeństwa. Zjawiskiem pozytywnym jest bez wątpienia edukacja regionalna. W latach 2009-2011 zrealizowano kilkanaście przedsięwzięć edukacyjnych. Do najcenniejszych zaliczyć należy:

- stworzenie portalu internetowego adresowanego do uczniów i nauczycieli pod nazwą „Portal Klubu Odkrywców Regionu www.kohr.kujawsko-pomorskie.pl”,

- konferencje edukacyjne ukierunkowane na poznawanie historii regionu,
- konkursy na projekty edukacyjne o tematyce regionalnej,
- kolejne edycje konkursu im. gen. bryg. Elżbiety Zawackiej „Oni tworzyli historię”,
- kujawsko-pomorska biblioteka regionalna.

Pomimo znaczącego wzrostu działań w dalszym ciągu brak jest rozbudowanego systemu edukacyjnego, skierowanego do różnych grup wiekowych, co w praktyce skutkuje selektywnym często pojmowaniem dziedzictwa kulturowego, ograniczającym się wyłącznie do konkretnych zabytków lub wydarzeń historycznych, z wyłączeniem z zakresu dziedzictwa aspektów dziedzictwa niematerialnego. Jedną z przyczyn takiego stanu jest brak spójnego współdziałania instytucji i organizacji pozarządowych, zaangażowanych w oświatę i edukację kulturową. Wielokierunkowe, zróżnicowane, a jednocześnie spójne merytorycznie działania, koordynowane przez jedną z instytucji, winny w stosunkowo szybkim tempie zaowocować wzbogaceniem propozycji programowych w szkołach i w popularyzujących lokalne dziedzictwo i tradycje organizacjach pozarządowych. Wydaje się, że rolę takiego koordynatora z powodzeniem mogłyby pełnić instytucje muzealne, podległe Samorządowi Województwa w ramach statutowej działalności merytorycznej, z ewentualnym wydzieleniem osoby prowadzącej w ramach tej instytucji. Działania takie bez wątpienia winny być zsynchronizowane z aktualnym programem opieki nad zabytkami.

Tabela 13. Dotacje z budżetu Urzędu Marszałkowskiego Województwa Kujawsko-Pomorskiego oraz środków RPO udzielone na działania edukacyjne i popularyzatorskie w zakresie ochrony obiektów zabytkowych w latach 2009-2012

	2009	2010	2011	2012	
Otwarty konkurs ofert	44 000	35 500	54 500	19 000	153 000
Projekt „Edukacja regionalna droga do umocnienia tożsamości regionalnej i marki województwa kujawsko-pomorskiego”	+	+	+		400 000
Stypendia Marszałka na realizację projektów związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego i opieką nad zabytkami		7 000	10 000	9 000	26 000
				Razem	579 000

Poza wspieraniem finansowo działań w zakresie poprawy stanu zabytków na terenie województwa kujawsko-pomorskiego w roku 2012, Zarząd Województwa podjął uchwałę o ustanowieniu wyróżnienia i medalu *Hereditas Saeculorum* (z łac.

Dziedzictwo Wieków). Celem konkursu jest wyróżnienie prac konserwatorskich i restauratorskich, cechujących się wysoką jakością, prawidłowością działań przy zabytku, szczególną dbałością o kompleksowe przywrócenie mu świetności i utrwalenia wartości, znaczenia, promocja dobrych wzorów realizacji prac przy zabytku oraz uhonorowanie szczególnych osiągnięć, związanych z opieką i ochroną zabytków. Medal mogą otrzymać:

1. właściciele, posiadacze lub zarządcy obiektów zabytkowych, w których przeprowadzono prace konserwatorskie, restauratorskie oraz wykonawcy tych prac;
2. osoby fizyczne, instytucje lub organizacje za szczególne osiągnięcia związane z opieką nad zabytkami i ochroną zabytków.

Oceną wniosków oraz wyborem laureatów zajmuje się specjalnie powołania kapituła, składająca się z osób posiadających dużą wiedzę i doświadczenie w dziedzinie konserwacji zabytków. Rozstrzygnięcie konkursu oraz wręczenie medali *Hereditas Saeculorum* następuje podczas obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa, organizowanych na terenie województwa kujawsko-pomorskiego.

8. Analiza i charakterystyka potencjalnych działań w zakresie ochrony dóbr kultury

Niniejszy rozdział ma na celu ocenę perspektyw długofalowych działań w zakresie opieki i ochrony zabytków z jednoczesną waloryzacją zarówno elementów dziedzictwa kulturowego, jak i działań służących jego ochronie.

8.1 Działania w obszarze ustawowym ochrony dziedzictwa materialnego (bez archeologii)

8.1.1 POMNIKI HISTORII

Tytuł nadawany przez prezydenta RP ma charakter prestiżowy, utrwalający ochronę zabytków o charakterze prawnym, jak i ukazującym ich rangę na tle zabytków na poziomie krajowym.

Oprócz tych dwóch istotnych czynników równie ważny jest aspekt sytuujący dane miejsce na mapie lokacji o wyjątkowej atrakcyjności dla ruchu turystycznego, co oddziałuje na wzrost dochodów czerpanych z tej gałęzi gospodarki. Wieloaspektowe korzyści, płynące z nadania tytułu pomnika historii, powinny stanowić dla władz województwa bodziec do popierania powyższej idei.

Należy wspierać i koordynować inicjatywy oddolne, podejmowane przez samorządy lokalne, organizacje społeczne itd., zmierzające do nadania tytułu kolejnym obiektom.

Istotna, jak w przypadku większości działań z zakresu ochrony zabytków materialnych, jest stała poprawa kondycji obiektów, odpowiednie eksponowanie w otulinie, zabezpieczenie elementów krajobrazu kulturowego.

W przypadku starań o nadanie tytułu, dopingujący dla samorządów powinien być fakt przyznawania obiektom o takim statusie dodatkowych punktów w rankingach przy pozyskiwaniu środków finansowych.

Spośród bogatych zasobów województwa kujawsko-pomorskiego na szczególną uwagę, jako kandydaci do nadania zaszczytnego tytułu pomnika historii, zasługują:

- Ciechocinek – zespół uzdrowiskowy,
- Kalwaria Pakoska,

- Kałdus wraz z górą św. Wawrzyńca – wczesnośredniowieczny zespół osadniczy i relikty romańskiego obiektu sakralnego,
- Kanał Bydgoski – koryto wraz z urządzeniami hydrotechnicznymi od śluzy Nakło wschód do granic administracyjnych Bydgoszczy; na terenie miasta Bydgoszczy koryta wraz z urządzeniami hydrotechnicznymi tzw. Starego Kanału i nowego Kanału,
- Katedra we Włocławku jako materialne świadectwo procesów integracyjnych Kujaw,
- Krajobraz pomenonicki Doliny Wisły,
- Zespół Grobowców Kujawskich – Wietrzychowice-Gaj, Sarnowo,
- Zespół kościołów romańskich – Inowrocław, Kościelec, Kruszwica, Mogilno, Strzelno, Trzemeszno (woj. wielkopolskie),
- Zespół spichlerzy w Grudziądzu (wniosek złożony w MKiDN, oczekujący),
- Zamek krzyżacki w Radzynie Chełmińskim.

8.1.2 PARKI KULTUROWE

Doświadczenia ostatniego okresu potwierdzają, iż powołanie PK na danym obszarze wywołuje wielorakie efekty, przejawiające się w następujących obszarach:

- ochrony prawnej zabytku wraz z otoczeniem,
- wzrostu świadomości społeczności lokalnej, dotyczącej historii oraz wartości posiadanych obiektów zabytkowych, jak i szans wykorzystania ich do promocji danej miejscowości,
- generowania wydarzeń kulturalnych na bazie powołanego PK – czego przykładem może być cykliczna impreza „Wehikuł Czasu”, organizowana w Wietrzychowicach,
- wzrost atrakcyjności turystycznej.

Szerokie spektrum oddziaływania PK wysoko sytuuje proces ich tworzenia w hierarchii działań, które powinny zyskać poparcie władz województwa. Dotyczy to zarówno parków powołanych, jak i tych, których proces powoływania zostanie zapoczątkowany przez samorządy lokalne.

W przypadku parków istniejących zasadnym wydaje się stworzenie mechanizmów rankingowych, zwiększających punktację w przypadku starań o dotację na rozwój i funkcjonowanie, a także pomoc poprzez odpowiednie materiały instruktażowe, udostępniane gminom w zakresie utrzymania i dalszych działań, służących

rozwojowi powołanej jednostki. Istotnym jest również popularyzowanie istniejących PK poprzez umieszczanie wzmianek na ich temat w materiałach informacyjnych Urzędu Marszałkowskiego – na przykład stronach internetowych.

Biorąc pod uwagę kompetencje Samorządu Województwa, jego działanie w przypadku powoływania nowych parków powinno opierać się na wspieraniu inicjatyw podejmowanych przez rady gmin oraz stwarzaniu mechanizmów wsparcia, które będą stanowić zachętę do powoływania kolejnych jednostek.

Przykład PK w Płonkowie udowadnia, iż nadrzędnym czynnikiem sprawczym jest koncepcja adaptacji dziedzictwa kulturowego, dlatego liczba potencjalnych miejsc, mogących przekształcić się w parki kulturowe, jest praktycznie nieograniczona, wynikająca w głównej mierze z aktywności społeczności lokalnych.

Jednak dokonując waloryzacji zasobów województwa, na szczególną uwagę w tym zakresie zasługiwać mogą:

- historyczne zespoły urbanistyczne wpisane do rejestru zabytków wraz z otuliną,
- Biskupińsko-Wenecki – utworzenie parku kulturowego dla otuliny pomnika historii w Biskupinie,
- Chrystkowo – jako przykład architektury i krajobrazu związanego z działalnością menonitów,
- Ciechocinek – zespół uzdrowiskowy wraz z elementami towarzyszącymi,
- Gruczno – Wzgórze Jana z młynem, zabudową, rozłogami pól – ze względu na wartości niematerialne i zaangażowanie społeczności lokalnej,
- Grudziądz "CYTADELA" – obszar XVIII-wiecznej twierdzy oraz dwa wyspowe ostańce, Wielka i Mała Księża Góra z ich historycznym otoczeniem,
- Kałdus-Starogród wraz z górą św. Wawrzyńca – wczesnośredniowieczny zespół osadniczy i relikty romańskiego obiektu sakralnego oraz ruiny zamku krzyżackiego, zabudowa wsi w Starogrodzie, a także pas terenu pomiędzy nimi, obejmujący strefę krawędziową pradoliny Wisły, wchodzącą w skład Parku Krajobrazowego Doliny Dolnej Wisły,
- Kanał Bydgoski – koryto wraz z urządzeniami hydrotechnicznymi od śluzy Nakło wschód do granic administracyjnych Bydgoszczy; na terenie miasta Bydgoszczy koryta wraz z urządzeniami hydrotechnicznymi tzw. Starego Kanału i nowego Kanału oraz elementy hydrotechniczne Brdujścia – jaz walcowy, elektrownia wodna, śluzy, tor wioślarski – po uprzednim wpisie do rejestru zabytków,
- Kanał Górnonotecki – doprowadzający wody Noteci do Kanału Bydgoskiego,

- Krąg – zespół unikatowych obiektów budownictwa drewnianego wraz z zachowanym układem ruralistycznym,
- Nawra – układ przestrzenny,
- Ostromecko – założenie pałacowo-parkowe, zabudowa wsi, kościół parafialny wraz z otoczeniem, zabytkowe elementy rozlewni wód mineralnych,
- Piła, gm. Gostycyn – zespół kopalni węgla brunatnego.
- Samostrzel – zespół pałacowo-parkowy wraz z budynkami folwarcznymi i otuliną przyrodniczą Doliny Noteci,
- Toruń – „TWIERDZA” – wewnętrzny pas fortyfikacji z towarzyszącymi obiektami obronnymi i wojskowymi, przyczółek mostowy oraz relikty fortu kolejowego wraz z otulinami; zewnętrzny pas fortyfikacji wraz z układem drogowym, systemem wodnym oraz towarzyszącą otuliną przyrodniczą,
- Wielki i Mały Kanał Brdy – system nawodnień z akweduktem w Fojtowie.

8.1.3. REJESTR I EWIDENCJA ZABYTKÓW

Zarówno rejestr, jak i ewidencja zabytków stanowią podstawowe zabezpieczenia dziedzictwa kulturowego w aspekcie prawnym. Dlatego istotnym wydaje się tworzenie mechanizmów oraz wspieranie działań i zachęt, w porozumieniu z odpowiednimi organami służby ochrony zabytków i samorządami lokalnymi, mających na celu intensyfikację wprowadzania kolejnych obiektów zarówno do rejestru, jak i ewidencji zabytków.

8.2. *Ochrona dziedzictwa archeologicznego*

W przypadku ochrony dziedzictwa archeologicznego działania powinny odbywać się w kilku równoległych płaszczyznach, zmierzając do ochrony elementów materialnych oraz wzrostu świadomości społecznej na płaszczyźnie spuścizny archeologicznej. Instrumentarium działań powinno objąć obszar społeczny i administracyjny.

Obszar społeczny – propagowanie wiedzy na temat dziedzictwa archeologicznego i wskazywanie zagrożeń, na które narażona jest substancja zabytkowa. Celem podniesienia wrażliwości w tym zakresie zaproponować można szereg działań edukacyjnych, jak na przykład:

- bezpośrednią popularyzację wiedzy o znaczeniu i konieczności ochrony stanowisk pradziejowych,

- budowę tożsamości regionalnej (np. konkursy dla dzieci i młodzieży na portalu www.nasze.kujawsko-pomorskie.pl,
- serię spotkań tematycznych w instytucjach kultury; letnie spotkania na wykopaliskach),
- wydawanie opracowań popularnonaukowych z zakresu archeologii regionu (np.: albumy, atlasy, foldery, ulotki, przewodniki dla zaawansowanych turystów, dla rodzin, dla szkół),
- wyznaczenie „archeologicznych szlaków turystycznych” (grodziska krawędzi doliny Wisły; szlak grodzisk od Torunia do Bydgoszczy – Chełmna – Grudziądz),
- wprowadzanie do szlaków międzyregionalnych (Franciszkańskiego, Grunwaldzkiego, Kopernikowskiego, Piastowskiego, Tysiąclecia) czy międzynarodowych (Droga św. Jakuba, Cysterski, Romański, Gotyku Ceglanego), znajdujących się na trasach ich przebiegu nieruchomości zabytków archeologicznych,
- opracowanie wirtualnej, regionalnej wystawy archeologicznej na portalu „Nasze kujawsko-pomorskie” (www.nasze.kujawsko-pomorskie.pl) na bazie zabytków z terenu naszego województwa zgromadzonych w muzeach, jako podstawy do zajęć edukacyjnych nie tylko dla dzieci i młodzieży szkolnej).

Obszar administracyjny – w obszarze rozważyć należy szereg inicjatyw, podejmowanych przez upoważnione instytucje na różnym szczeblu, zmierzających do poprawy kondycji zabytków archeologicznych, zwiększenia dostępu do informacji, zabezpieczenia obiektów w krajobrazie kulturowym itd. Wskazać można w tym obszarze różnorakie działania:

- zainicjowanie dyskusji na temat mechanizmów umożliwiających skuteczne egzekwowanie ochrony nieruchomości zabytków archeologicznych (podobnie do ochrony przyrody),
- wspieranie badań i rekonstrukcji najcenniejszych obiektów archeologicznych, na przykład: neolitycznego rondla (obserwatorium astronomicznego) wraz z towarzyszącym osiedlem mieszkalnym w pobliżu Biskupina oraz włączenie obiektów w struktury rezerwatu archeologicznego,
- wspieranie przynajmniej początkowym dofinansowaniem uzasadnionych merytorycznie inicjatyw lokalnych, których intencją jest ochrona zabytków archeologicznych, m.in. powstawania parków kulturowych (np. Kałdus-Starogród z górą Św. Wawrzyńca – wczesnośredniowieczny zespół osadniczy z relikami romańskiego obiektu sakralnego oraz relikty zamku krzyżackiego).

8.3 Ochrona dziedzictwa niematerialnego

Ochrona dziedzictwa materialnego powinna odbywać się na dwóch płaszczyznach – dokumentacji zjawisk istniejących, często jako reliktowe, oraz wspierania żywych elementów dziedzictwa niematerialnego. Propozycje działań w tym zakresie można rozważyć poprzez następujący podział:

a. Obrzędy świąteczne i tradycyjne zwyczaje

Formy ochrony:

- dokumentacja: realizacja filmów dokumentalnych, ilustrujących zwyczaj w aspekcie historycznym i współczesnym,
- ochrona: konserwacja i zabezpieczenie najcenniejszych artefaktów, wykonanie kopii,
- badania terenowe w celu uaktualnienia danych dotyczących występowania zwyczaju,
- popularyzowanie oraz upowszechnianie wiedzy o zjawiskach.

b. Przekazy ustne i język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Formy ochrony:

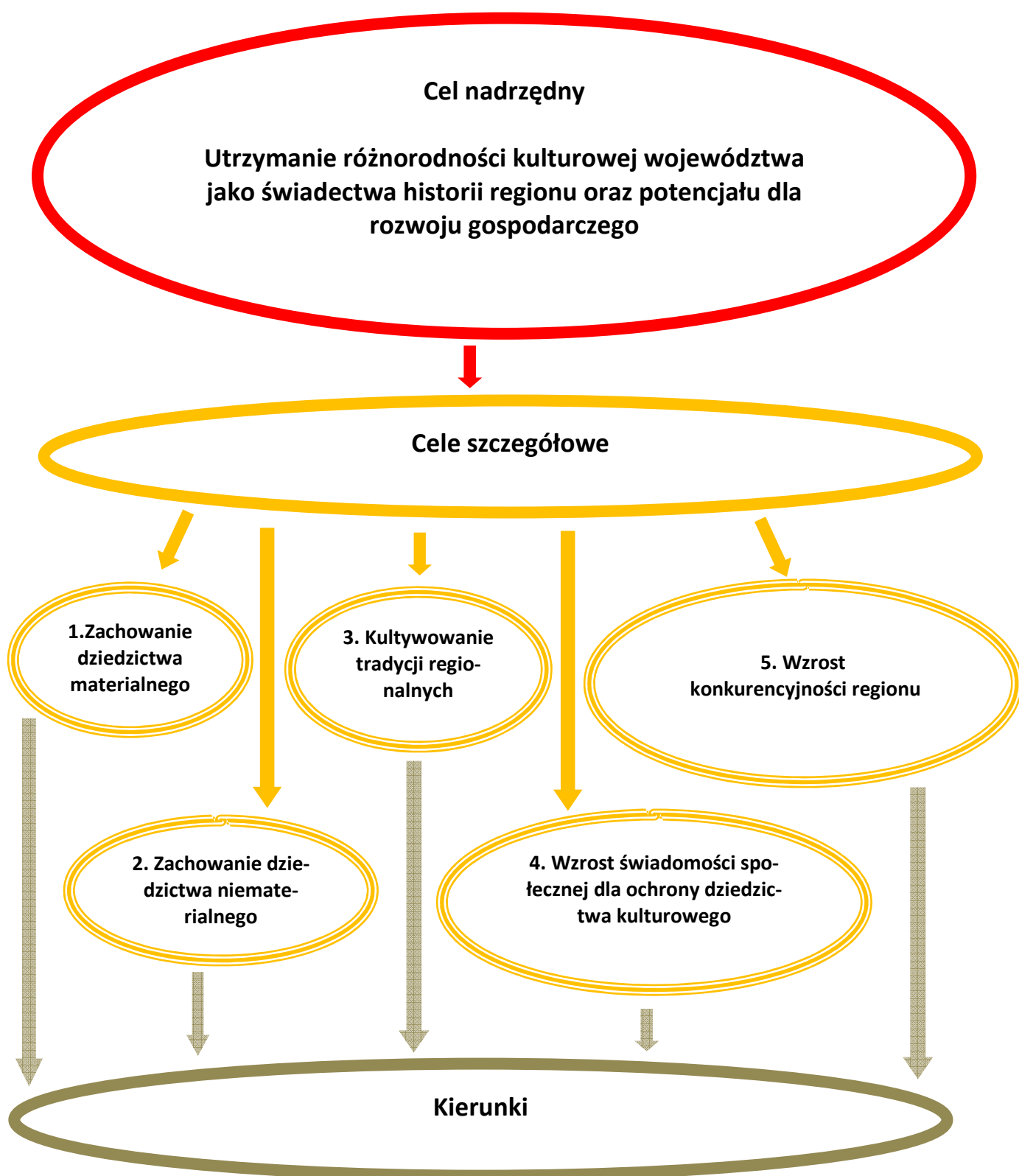
- badania nad przemianami formy i funkcji opowieści ludowych,
- digitalizacja najcenniejszych zasobów folkloru słownego z muzealnych archiwów i ich udostępnianie,
- opracowanie, publikacja i popularyzacja opowieści ludowych, znajdujących się w archiwach i pozyskanych w trakcie badań.

c. Tradycyjne umiejętności

Formy ochrony:

- badania: wywiady dotyczące pamięci o praktyce tanecznej i muzycznej na Kujawach, badania reliktyw tradycyjnych elementów folkloru tanecznego i muzycznego, wywiady dotyczące instrumentalistów i instrumentarzy oraz pamięci o technikach budowania instrumentów muzycznych i technikach gry,
- ochrona i rewitalizacja: aktywizacja środowisk poprzez organizowanie pokazów, kiermaszów instrumentów muzycznych, warsztatów budownictwa instrumentów oraz gry na instrumentach tradycyjnych, a także aktywnych spotkań z instrumentalistami, muzykami i tancerzami ludowymi.

9. Cele, kierunki i działania programu

Cel 1. Zachowanie dziedzictwa materialnego
1 Kierunek działań: Ochrona ustawowa
<i>Działania:</i>
<ul style="list-style-type: none"> - wspieranie starań o nadanie tytułu pomnika historii obiektom będącym w fazie wstępnej procedury: zespół spichlerzy w Grudziądzu, zespół uzdrowiskowy w Ciechocinku, Radzyń Chełmiński Zamek; - wspieranie działań samorządów lokalnych zmierzających do nadania kolejnym obiektom statusu pomnika historii; - wspieranie prac zmierzających do powoływania nowych parków kulturowych; - wspieranie działań zmierzających do poszerzania listy obiektów, wpisanych do rejestru zabytków, na przykład poprzez odpowiednie wymogi konkursowe; - propagowanie i wspieranie prac przy aktualizacji i uzupełnianiu wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków.
2 Kierunek działań: Prace konserwatorskie i restauratorskie
<i>Działania:</i>
<ul style="list-style-type: none"> - kontynuacja współfinansowania prac konserwatorsko-restauratorskich, rewitalizacyjnych i ratunkowych przy obiektach nieruchomościach i ruchomych, wpisanych do rejestru zabytków, oraz doskonalenie zasad przyznawania dotacji; - kontynuacja rozpoczętych prac remontowych, konserwatorskich i adaptacyjnych obiektów zabytkowych, będących własnością Samorządu Województwa – m.in. pałac w Wieńcu, „Stara Ochronka” w Bydgoszczy, budynek Urzędu Marszałkowskiego na Pl. Teatralnym w Toruniu, Dworku w Kłóbce; - kontynuacja wsparcia nowych inicjatyw zmierzających do ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego oraz rozwój infrastruktury obiektów istniejących, w tym: skansenu Menonickiego w Wlk. Nieszawce, infrastruktury zaplecza rezerwatu archeologicznego w Biskupinie; - wspomaganie działań rewaloryzacyjnych i rewitalizacyjnych zdegradowanych cennych obiektów i obszarów o znaczeniu historycznym; - wspomaganie działań konserwatorsko-restauracyjnych przy zabytkowych układach urbanistycznych i ruralistycznych.
3 Kierunek działań: Edukacja
<i>Działania:</i>
<ul style="list-style-type: none"> - wspomaganie organizacji szkoleń i wykładów związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego; - wspomaganie organizacji konkursów o charakterze edukacyjnym; - nagradzanie działań przyczyniających się do zachowania bądź przywracania historycznych wartości zasobów dziedzictwa kulturowego województwa.
4 Kierunek działań: Ład przestrzenny
<i>Działania:</i>
<ul style="list-style-type: none"> - wspomaganie przedsięwzięć zmierzających do identyfikacji zachowanych najcenniejszych krajobrazów kulturowych województwa; - wspomaganie przedsięwzięć zmierzających do zachowania i kształtowania ładu przestrzennego z utrzymaniem właściwej ekspozycji obiektów zabytkowych i dostosowywaniem nowej zabudowy do wartości historycznych miejsc.
5 Kierunek działań: Dokumentacja i popularyzacja
<i>Działania:</i>
<p>- współfinansowanie prac badawczych i dokumentacyjnych obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków jako integralnej części procesów konserwatorskich, z uwzględnieniem faktu, iż działania na poziomie dokumentacyjnym poprzedzają proces prac konserwatorskich i budowlanych, stanowiąc niejednokrotnie poważne obciążenie finansowe dla beneficjenta. W przypadku badań archeologicznych dokumentacja stanowi jedyną formę ochrony stanowisk, które po eksploracji przestają istnieć fizycznie.</p> <p>Na szczególną uwagę zasługiwać powinny:</p> <ul style="list-style-type: none"> - badania architektoniczne, - badania na obecność polichromii,

- dokumentacja rysunkowo-pomiarowa,
- opracowania monograficzne i studialne,
- projekty architektoniczne związane z adaptacją obiektów i obszarów zabytkowych,
- dokumentowanie działalności antropogennej w oparciu o badania archeologiczne.

Cel 2. Zachowanie dziedzictwa niematerialnego

1 Kierunek działań: Ochrona

Działania:

- wspieranie działań zmierzających do ochrony niematerialnego dziedzictwa kultury województwa.

2 Kierunek działań: Edukacja

Działania:

- wspieranie działań edukacyjnych w zakresie znaczenia, wartości i ochrony niematerialnego dziedzictwa kultury województwa;
- wspomaganie działań w obszarze digitalizacji najcenniejszych zasobów folkloru słownego i ich udostępniania;
- wspieranie konkursów związanych z kulturą niematerialną regionu.

3 Kierunek działań: Zachowanie

Działania:

- aktywizacja środowisk lokalnych poprzez przywracanie dawnych praktyk tanecznych i muzycznych;
- wspieranie i upowszechnianie „ginących zawodów”.

4 Kierunek działań: Dokumentacja i badania

Działania:

- wspieranie badań i tworzenie dokumentacji dotyczącej zjawisk z zakresu dziedzictwa niematerialnego, w szczególności tradycyjnych zwyczajów ludowych, regionalnej muzyki i tańca oraz folkloru słownego.

Cel 3. Kulturowanie tradycji regionalnych

1 Kierunek działań: Rekonstrukcja, konserwacja i zabezpieczanie

Działania:

- wspomaganie działań z zakresu rekonstrukcji, konserwacji i zabezpieczenia zabytkowych strojów i rekwizytów, służących do kulturowania zwyczajów ludowych na terenie województwa.

2 Kierunek działań: Dokumentacja

Działania:

- wspieranie przedsięwzięć zmierzających do dokumentowania zjawisk i zwyczajów ludowych, ze względu na ich wyjątkową wartość dla budowania tożsamości regionalnej oraz unikatowość w skali ogólnopolskiej.

3 Kierunek działań: Edukacja i popularyzacja

Działania:

- wspomaganie organizacji konkursów dotyczących tradycji w celu jej popularyzacji;
- wspomaganie realizacji zajęć edukacyjnych prowadzonych w gwarze lokalnej w wybranych przedszkolach i szkołach na terenie województwa;
- wspieranie przedsięwzięć mających na celu tworzenie skansenów;
- wspomaganie tworzenia digitalizacji najcenniejszych zasobów folkloru słownego i ich udostępniania;
- aktywizacja środowisk poprzez organizowanie warsztatów nauki rękodzieła, budownictwa instrumentów czy nauki gry na instrumentach tradycyjnych;
- wspieranie zajęć z twórcami i rzemieślnikami, dotyczących przekazywania ich umiejętności.

4 Kierunek działań: Pielęgnacja tradycji

Działania:

- propagowanie idei organizacji konkursów architektonicznych na obiekty nowe, wprowadzane w tkankę historyczną lub projekty adaptacji obiektów zabytkowych;
- wspieranie i promocja twórczości ludowej;

- wspomaganie działań zmierzających do realizacji projektów ukierunkowanych na promocję tradycji lokalnych.

Cel 4. Wzrost świadomości społecznej dla ochrony dziedzictwa kulturowego

1 Kierunek działań: Popularyzacja wiedzy o znaczeniu i konieczności ochrony

Działania:

- wspieranie organizacji konkursów dla dzieci i młodzieży z zakresu ochrony dóbr kultury;
- wspieranie w oparciu o istniejące mechanizmy (m.in stypendia, granty, otwarte konkurs ofert w ramach pożytku publicznego) działań popularyzatorskich, edukacyjnych i naukowych związanych z opieką i ochroną dziedzictwa kulturowego, takie jak:
 - opracowania syntetyczne i monograficzne dotyczących dziedzictwa kulturowego województwa w jego wymiarze materialnym i niematerialnym,
 - przewodniki, vademeca, informatory,
 - materiały informacyjne i promocyjne związane z obiektami objętymi ochroną prawną,
- wspieranie w ramach istniejących regulacji prawnych wydawnictw związanych z dziedzictwem kulturowym (wydawnictwa książkowe, audiobooki, materiały filmowe i inne) ze zbiorów własnych instytucji z terenu województwa;
- wspieranie działań podnoszących świadomość społeczną w zakresie ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym, w tym:
 - szkoleń, prelekcji, spotkań, publikacji propagujących idee parków kulturowych,
 - szkoleń, prelekcji, spotkań, publikacji propagujących pozytywne wzorce i rozwiązania z dziedziny ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym z obszaru kraju i Europy, celem promocji dobrych praktyk w tym zakresie;
- wspieranie działań służących propagowaniu dziedzictwa kulturowego regionu poprzez środki przekazu elektronicznego i massmedia, w tym:
 - rozwój stron internetowych, związanych z problematyką dziedzictwa kulturowego regionu, administrowanych przez Samorząd Województwa,
 - digitalizację i upowszechnianie poprzez sieć www. materialnych i niematerialnych zasobów kulturowych regionu,
 - tworzenie materiałów multimedialnych, filmowych i radiowych.

2 Kierunek działań: Edukacja

Działania:

- kontynuowanie działań zapoczątkowanych w latach poprzednich, związanych z konkursami wiedzy o regionie i zabytkach regionu;
- generowanie współpracy różnych podmiotów do tworzenia interdyscyplinarnego zaplecza działań edukacyjnych.

Cel 5. Wzrost konkurencyjności regionu

1 Kierunek działań: Ochrona

Działania:

- generowanie współpracy różnych podmiotów dla tworzenia kompleksowych opracowań ochrony i wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego, możliwych do adaptacji w działaniach turystycznych i popularyzatorskich.

2 Kierunek działań: Promocja

Działania:

- kontynuacja działań Samorządu Województwa w zakresie imprez i wydarzeń promujących dziedzictwo kulturowe regionu;
- udział w targach turystycznych krajowych i zagranicznych;
- wspomaganie przedsięwzięć promujących najcenniejsze dla województwa obiekty o wartościach kulturowych, istniejące szlaki kulturowe czy markowe produkty turystyczne związane z dziedzictwem kulturowym;
- współpraca przy tworzeniu publikacji promujących dziedzictwo kulturowe województwa;

- wspieranie mechanizmów umożliwiających działania związane z promocją lokalnego dziedzictwa kulturowego poprzez wydarzenia i imprezy kulturalne, formy widowiskowe i rekonstrukcyjne. Wśród nich:

- zakup lub wytwarzanie strojów, eksponatów, rekwizytów dla potrzeb grup kultywujących miejscowe tradycje, sztukę, obrzędowość, zwyczaje lub rekonstruujących wydarzenia historyczne związane z regionem,
- tworzenie infrastruktury czasowej lub trwałej dla potrzeb wydarzeń i imprez kulturalnych,
- zakup lub wytwarzanie niezbędnych rekwizytów, narzędzi, eksponatów związanych z utrzymaniem, kultywowaniem bądź wskrzeszaniem tradycyjnych zawodów i rzemiosł;
- popularyzacja obiektów o statusie pomnika historii;
- popularyzacja powołanych parków kulturowych.

3 Kierunek działań: Edukacja

Działania:

- wsparcie przy organizacji prelekcji, spotkań, publikacji związanych z ukazaniem możliwości rozwoju małego biznesu, wraz z rozwojem infrastruktury, w powiązaniu z obszarami o walorach kulturowych; – miejsca noclegowe, mała gastronomia, wypożyczalnie sprzętu turystycznego, usługi przewodników itp.;
- upowszechnianie informacji na temat dostępnych stypendiów, grantów i innych form wsparcia działań pozakonserwatorskich, związanych z opieką, ochroną, edukacją i popularyzacją dziedzictwa kulturowego regionu.

4 Kierunek działań: Zagospodarowanie

Działania:

- wspieranie rozwoju turystyki bazującej na kulturowym dziedzictwie regionu;
- wspomaganie tworzenia tras turystycznych i produktów turystycznych w oparciu o zasoby dziedzictwa, łączących elementy materialne i niematerialne;
- wspomaganie działań w zakresie kompleksowego zagospodarowania istniejących szlaków kulturowych, zarówno tych o znaczeniu międzynarodowym, jak i regionalnym;
- wspieranie i kształtowanie rozwoju turystyki kulturowej o charakterze religijnym, sentymentalnym czy tematycznym;
- wykorzystanie tożsamości kulturowej regionu jako czynnika marketingowego.

10. Monitoring realizacji programu

Monitoring to proces systematycznego zbierania ilościowych i jakościowych informacji na temat wdrażanych projektów. Celem monitorowania programu jest zapewnienie zgodności jego realizacji z wcześniej zatwierdzonymi założeniami i celami.

Opracowane wskaźniki pozwolą na prowadzenie w sposób czytelny corocznego monitoringu programu. Zakres monitorowania będzie obejmował zarówno zbieranie danych liczbowych, dotyczących realizacji celów, przygotowywanie raportów obrazujących zaawansowanie realizacji programu, jak również ocenę osiągniętych efektów jego wdrażania.

Tabela 14. Wskaźniki realizacji celów programu

Cel 1. Zachowanie dziedzictwa materialnego
<p>Wskaźniki:</p> <ul style="list-style-type: none"> - liczba utworzonych pomników historii; - liczba utworzonych parków kulturowych; - liczba obiektów lub zespołów obiektów wpisanych do rejestru zabytków; - liczba prac badawczych przeprowadzonych na obiektach zabytkowych; - liczba przeprowadzonych przez beneficjentów prac rewaloryzacyjnych; - liczba przeprowadzonych przez beneficjentów szkoleń, spotkań, konkursów; - wartość przeprowadzonych prac rewaloryzacyjnych (realizowanych bądź dotowanych przez Samorząd Województwa); - wartość prac programowych, badawczych i dokumentacyjnych (dotowanych przez Samorząd Województwa); - wartość szkoleń, spotkań, konkursów (dotowanych przez Samorząd Województwa).
<p>Źródło:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Narodowy Instytut Dziedzictwa; - Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu; - Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego; - inne.
Cel 2. Zachowanie dziedzictwa niematerialnego
<p>Wskaźniki:</p> <ul style="list-style-type: none"> - liczba działań edukacyjnych; - liczba przeprowadzonych digitalizacji wykonanych dzięki dotacjom samorządu; - liczba przeprowadzonych badań i dokumentacji; - wartość prac programowych, badawczych i dokumentacyjnych (dotowanych przez Samorząd Województwa); - wartość przeprowadzonych działań ochronnych, edukacyjnych (dotowanych przez Samorząd Województwa); - wartość przeprowadzonych digitalizacji (dotowanych przez Samorząd Województwa).
<p>Źródło:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego; - samorządy gminne; - inne.
Cel 3. Utrzymanie odrębności regionalnej
<p>Wskaźniki:</p> <ul style="list-style-type: none"> - liczba działań z zakresu rekonstrukcji, konserwacji i zabezpieczenia tradycyjnych elementów regionu; - liczba przeprowadzonych badań i dokumentacji; - liczba warsztatów, konkursów, kiermaszów i zajęć dotyczących tradycji; - liczba działań związanych z promocją dziedzictwa kulturowego regionu; - liczba przeprowadzonych digitalizacji; - liczba tworzonych obiektów (skanseny), zawierających dobra kultury, będące świadectwem działalności

mieszkańców regionu i wydarzeń z nim związanych;

- wartość prac konserwacyjnych (dotowanych przez Samorząd Województwa);
- wartość prac programowych, badawczych i dokumentacyjnych (dotowanych przez Samorząd Województwa);
- wartość warsztatów, konkursów, kiermaszów i zajęć (dotowanych przez Samorząd Województwa);
- wartość działań promujących dziedzictwo kulturowe regionu (dotowanych przez Samorząd Województwa);
- wartość przeprowadzonych digitalizacji (dotowanych przez Samorząd Województwa).

Źródło:

- Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego;
- samorządy gminne;
- inne.

Cel 4. Wzrost świadomości społecznej dla ochrony dziedzictwa kulturowego

Wskaźniki:

- liczba zorganizowanych konkursów, spotkań, szkoleń, warsztatów i innych działań edukacyjnych (organizowane bądź dotowane przez Samorząd Województwa, organizowane przez samorządy gminne i powiatowe, instytucje kultury, LGD);
- liczba opracowanych materiałów popularnonaukowych i edukacyjnych z zakresu dziedzictwa kulturowego (opracowane bądź dotowane przez Samorząd Województwa, opracowane przez samorządy gminne i powiatowe, instytucje kultury, LGD);
- wartość merytoryczna przeprowadzonych konkursów, spotkań, szkoleń, warsztatów, kolonii (dotowanych przez Samorząd Województwa);
- wartość merytoryczna wykonanych opracowań (dotowanych przez Samorząd Województwa);
- wartość merytoryczna działań promocyjnych (dotowanych przez Samorząd Województwa).

Źródło:

- Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego;
- inne.

Cel 5. Wzrost konkurencyjności regionu

Wskaźniki:

- liczba wyznaczonych nowych szlaków kulturowych bądź zagospodarowania istniejących szlaków;
- liczba wytworzonych produktów turystycznych wykorzystujących zasoby dziedzictwa kulturowego;
- liczba zorganizowanych szkoleń (organizowane bądź dotowane przez Samorząd Województwa, organizowane przez samorządy gminne i powiatowe, LGD);
- liczba wydanych publikacji (wydane bądź dotowane przez Samorząd Województwa, wydane przez samorządy gminne i powiatowe, instytucje kultury, LGD);
- udział w targach turystycznych krajowych i zagranicznych (finansowanie bądź dotacja przez Samorząd Województwa, finansowane przez samorządy gminne i powiatowe, LGD);
- liczba obiektów zabytkowych adaptowanych do funkcji współczesnych;
- wartość wykonanych opracowań (dotowanych przez Samorząd Województwa);
- wartość przeprowadzonych szkoleń (dotowanych przez Samorząd Województwa).

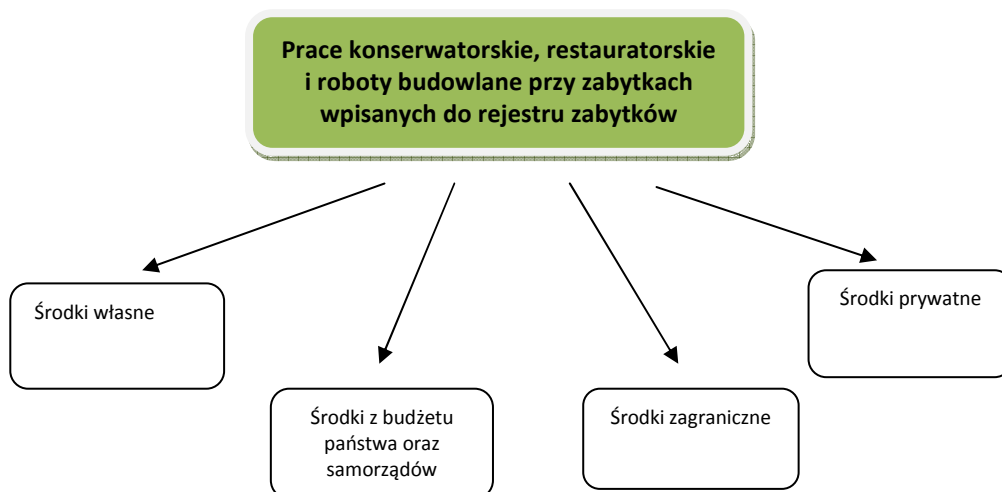
Źródło:

- Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego;
- samorządy gminne;
- oddziały PTTK;
- inne.

11. Mechanizmy finansowe programu

Podstawowym dokumentem regulującym system finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach w Polsce jest ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Rozdział 7 ustawy reguluje zasady finansowania opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 71 sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych spoczywa na osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku. Ze względu na złożoność prac oraz ich wysokie koszty, ustawodawca dopuścił możliwości finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach przez inne podmioty niż właściciel bądź posiadacz zabytku.

W związku z powyższym finansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich może mieć wiele źródeł. Należy pamiętać, że wysokość środków oraz ich dostępność jest zmienna. W wielu przypadkach programy dotyczące finansowania ogłaszane są co roku (np. przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków), ale zdarzają się również programy wieloletnie (głównie z funduszy europejskich). Przed rozpoczęciem poszukiwania środków na sfinansowanie prac należy najpierw określić cele, które dany grant ma osiągnąć, a dopiero później zacząć szukać środków na jego sfinansowanie.

Rys. 11 Źródła finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków

11.1. Środki zagraniczne, głównie z funduszy europejskich

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej pozwoliło rozszerzyć możliwości finansowania prac przy zabytkach. Perspektywa finansowa 2007-2013 stworzyła wiele możliwości wsparcia finansowego opieki nad zabytkami, tj. fundusze strukturalne (PO IG, PO IiŚ, EWT, RPO), fundusz rolny oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego i Norweski Mechanizm Finansowy).

W czasie obowiązywania „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2009-2012” sfinansowano w ramach środków europejskich duże przedsięwzięcia, tj. Toruńską Starówkę – ochronę i konserwację dziedzictwa kulturowego UNESCO, rewitalizację Miasta Chełmna, odnowę Pałacu w Ostromecku, utworzenie Parku Kulturowego „Kalwaria Pakoska”, budowę infrastruktury rekreacyjnej Wyspy Młyńskiej w Bydgoszczy, rewitalizację zespołu pałacowo-parkowego w Turznie, jak i te małe: prace konserwatorskie elewacji ceglanej kościoła p.w. Św. Bartłomieja w Unisławiu, remont dachu kościoła w JabłóWKu, renowację rokokowego ołtarza bocznego w kościele parafialnym w Ostrowie, odnowienie i uzupełnienie elewacji zabytkowego kościoła pw. Matki Bożej Śnieżnej w Srebrnikach.

W latach 2013-2014 dostępność środków będzie niestety już ograniczona. Większość źródeł europejskich została wyczerpana, pozostały środki jedynie w ramach Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego, Europejskiego Funduszu Rolnego.

Mechanizm Finansowy EOG, obok funduszy strukturalnych, stanowi największe źródło zewnętrznego finansowania kultury w Polsce. Środki przeznaczone przez trzy kraje Europejskiego Obszaru Gospodarczego: Norwegię, Islandię i Liechtenstein aktywnie wspierają działania m.in. z zakresu kultury. W czerwcu 2011 r. został podpisany Memorandum of Understanding w sprawie nowej edycji Mechanizmu Finansowego EOG i Memorandum of Understanding w sprawie nowej edycji Norweskiego Mechanizmu Finansowego, które przyznało nowe środki finansowe w wysokości 1,788 mld euro, z czego dla Polski 578,0 mln euro. Środki dostępne będą do 30 kwietnia 2014 r., a okres kwalifikowalności wydatków upływa 30 kwietnia 2016 r. Dysponentem środków jest Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Mechanizm Finansowy EOG ma za zadanie zmniejszyć różnice ekonomiczne i społeczne w obrębie Europejskiego Obszaru Gospodarczego oraz wzmocnić stosunki dwustronne pomiędzy państwami – darczyńcami a Polską. Mechanizm zakłada

ściłą współpracę pomiędzy państwem-darczyńcą a Polską. Podstawowym warunkiem uczestnictwa w programie jest podpisanie umowy partnerskiej lub listu intencyjnego z jednym z państw darczyńców.

Program zakłada dziewiętnaście obszarów tematycznych, tzw. „Obszarów priorytetowych”, zorientowanych na osiągnięcie różnych celów i wskaźników. Jeden z nich „Konserwacja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego” nakierowany jest na projekty inwestycyjne z zakresu konserwacji i rewitalizacji dziedzictwa kulturowego (nieruchomego oraz ruchomego), dokumentowania historii kultury poprzez digitalizację zbiorów.

Alokacja środków	66 888 382 euro , z czego 56 855 125 euro pochodzi ze środków Mechanizmu Finansowego EOG, a 10 033 257 stanowi wkład krajowy.
Typy kwalifikujących się projektów	<ul style="list-style-type: none"> - rewitalizacja, konserwacja, renowacja i adaptacja na cele kulturalne historycznych obiektów i zespołów zabytkowych wraz z otoczeniem; - budowa, rozbudowa i przebudowa instytucji kultury, konserwacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych księgozbiorów, zbiorów piśmienniczych, archiwów i zbiorów audiowizualnych, w tym filmowych; - rozwój zasobów cyfrowych w dziedzinie kultury, w tym: digitalizacja zabytków ruchomych oraz zabytkowych księgozbiorów, zbiorów piśmiennictwa, archiwaliów i zbiorów audio.
Beneficjenci	<ul style="list-style-type: none"> - państwo i samorządowe instytucje kultury, instytucje filmowe; - publiczne szkoły artystyczne i uczelnie artystyczne; - archiwa państwowe; - jednostki samorządu terytorialnego; - Kościoły i związki wyznaniowe; - organizacje pozarządowe ze sfery kultury.
Nabór wniosków	Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego Departament Funduszy Europejskich ul. Krakowskie Przedmieście 15/17 00-071 Warszawa Tel. + 48 (22) 42 10 302 Fax . + 48(22) 42 10 371
Poziom dofinansowania	<ul style="list-style-type: none"> - dofinansowanie do 85 % całkowitych kosztów kwalifikowalnych, - minimalna wartość grantu 1 mln euro.
Więcej informacji	http://www.eog2016.mkidn.gov.pl/pages/pl/konserwacja-i-rewitalizacja-dziedzictwa-kulturowego.php

Kolejnym programem umożliwiającym finansowanie działań, związanych z konserwacją i restauracją zabytków, jest „Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013” w ramach działania „Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju”. Głównym założeniem programu jest aktywizacja lokalnych społeczności wiejskich poprzez tworzenie specjalnych stowarzyszeń, tzw. Lokalnych Grup Działania (LGD). Lokalne Grupy Działania, na bazie swojego doświadczenia i wiedzy, wypracowały

Lokalną Strategię Rozwoju (LSR), której głównym celem jest poprawa jakości życia na obszarach wiejskich. Strategia LGD określa, jakie rodzaje projektów preferuje dla jej realizacji, a także definiuje sposób oceny projektów.

Działanie „Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju” jest ukierunkowane na realizację zadań określonych w strategiach, które zostały zatwierdzone przez Samorząd Województwa. Na terenie województwa kujawsko-pomorskiego działa dziewiętnaście LGD, za pośrednictwem których można realizować tzw. „małe projekty”, a w ich ramach prace związane z obiektami zabytkowymi.

LGD działające na terenie województwa kujawsko-pomorskiego	
Gmina	Nazwa i adres LGD
Mogilno, Strzelno, Orchowo, Dąbrowa, Jeziora Wielkie	Fundacja „Sąsiedzi wokół Szlaku Piastowskiego” adres: ul. Narutowicza 1, 88-300 Mogilno tel.: 052 318-55-38 www.lgdsasiedzi.eu
Złotniki Kujawskie, Rojewo, Gniewkowo, Dąbrowa Biskupia, Inowrocław, Janikowo, Kruszwica, Pakość	Fundacja LGD „Czarnoziem na Soli” adres: ul. Poznańska 345a/130, 88-100 Inowrocław tel.: 052 359-22-65 strona: www.czarnoziemnasoli.pl e-mail: lgdczarnoziemnasoli@wp.pl
Chełmża, Łubianka, Łysomice, Papowo Biskupie	Fundacja LGD „Ziemia Gotyku” adres: Brąchnówko 18, 87-140 Chełmża tel.: 056 675-60-76 strona: www.ziemiagotyku.com e-mail: lgd@ziemiagotyku.com
Nakło nad Notecią, Mrocza, Sadki, Kcynia, Szubin	Fundacja „Partnerstwo dla Krajny i Pałuk” adres: ul. Sądowa 10, 89-100 Nakło nad Notecią tel.: 052 524-64-60 strona: www.krajna-paluki.cna.org.pl e-mail: partnerstwo.naklo@wp.pl
Dąbrowa Chełmińska, Kijewo Królewskie, Pruszcz, Unisław	LGD „Zakole Dolnej Wisły” adres: Kijewo Królewskie 15, 86-253 Kijewo Królewskie tel.: 056 686-70-27 strona: www.zakolewisly.pl e-mail: biuro@zakolewisly.pl
Śliwice, Cekcyn, Lubiewo, Gostycyn, Kęsowo, Tuchola, Osie, Lniano, Świekatowo	LGD „Bory Tucholskie” adres: pl. Zamkowy 1, 89-500 Tuchola tel.: 052 336-12-13 strona: www.lgd.borytucholskie.pl e-mail: lgd@borytucholskie.pl
Zławieś Wielka, Wielka Nieszawka, Lubicz	LGD „Podgrodzie Toruńskie” adres: ul. Handlowa 7, 87-134 Zławieś Wielka, tel.: 056 678- 09-13 wew. 12 strona: www.podgrodzietorunskie.pl e-mail: alina.maciejewska@zlawies.pl

Stolno, Grudziądz, Chełmno, Lisewo	Stowarzyszenie „Vistula Terra Culmensis - Rozwój przez Tradycję” adres: Stolno 112, 86-212 Stolno tel.: 056 677-09-07 e-mail: sekretariat@lgdvistula.org strona: www.lgdvistula.org
Górzno, Brzuze, Osiek, Rypin, Skrwilno, Świecież, Wąpielsk, Rogowo	Stowarzyszenie LGD Gmin Dobrzyńskich Regionu Północ w Wąpielsku adres: Wąpielsk, 87-337 Wąpielsk tel.: 056 622-00-95 strona: www.dobrzynskielgd.org.pl/polnoc e-mail: dobrzyniaczy@wp.pl
Sicienko, Solec Kujawski, Nowa Wieś Wielka, Osielsko, Białe Błota, Dobrcz, Koronowo	LGD „Trzy Doliny” adres: ul. Długa 50, 86-022 Dobrcz tel.: 052 364-80-34 www.trzydoliny.eu e-mail: lgd.Trzydoliny@gmail.com
Bytoń, Dobre, Osiecin, Piotrków Kujawski, Topólka, Radziejów	LGD "Razem dla Powiatu Radziejowskiego" adres: ul. Kościuszki 20/22, 88-200 Radziejów tel./fax: 054 265 41 80 wew. 16 strona: www.lgd.com.pl e-mail: radziejow@lgd.com.pl
Barcin, Łabiszyn, Gąsawa, Rogowo, Żnin	LGD "Pałuki - wspólna sprawa" adres: ul. Szpitalna 20, 88-400 Żnin www.lgdpaluki.pl e-mail: biuro@lgdpaluki.pl
Świecie, Jezewo, Drzycim, Nowe, Dragacz, Warlubie, Bukowiec	LGD „Gminy Powiatu Świeckiego” adres: ul. Chmielniki 2b, 86-100 Świecie tel.: 052 33 18 32 strona: www.inkubator.com.pl e-mail: inkubator@op.pl
Bartniczka, Bobrowo, Brodnica, Brzozie, Jabłonowo Pomorskie, Zbiczno	LGD Pojezierze Brodnickie adres: ul. Wczasowa 46, 87-300 Brodnica tel.: 056 49-344-04 www.lgdpojezierzebrodnickie.pl e-mail: lgdbrodnica@wp.pl
Boniewo, Brześć Kujawski, Choceń, Chodecz, Izbica Kujawska, Lubień Kujawski, Lubraniec, Lubanie, Fabianki, Włocławek	Stowarzyszenie LGD Dorzecza Zgłowiączki adres: ul. Sikorskiego 12, 87-850 Choceń tel.: 054 284-66-17 strona: www.kujawiaki.pl e-mail: agnieszka.swiatkowska@chocen.pl
Aleksandrów Kujawski, Bądkowo, Koneck, Raciążek, Waganiec, Zakrzewo, Nieszawa	Stowarzyszenie „Partnerstwo dla Ziemi Kujawskiej” adres: ul. Wyspiańskiego 4/2, 87-700 Aleksandrów Kujawski tel. 054 282-40-97 strona: www.ziemiakujawska.pl e-mail: ziemia.kujawska@wp.pl
Zbójno, Kowalewo Pomorskie, Golub-Dobrzyń, Ciechocin, Radomin	Związek Stowarzyszeń LGD “Dolina Drwęcy” adres: Gałczewo 7,

	87-400 Golub Dobrzyń tel.: 056 682-03-53 strona: www.lgddolinadrwecy.org.pl e-mail: lgddolinadrwecy@neostrada.pl
Wąbrzeźno, Płużnica, Książki, Dębowa Łąka, Radzyń Chełmiński, Gruta, Rogóźno, Świecie nad Osą, Łasin	Fundacja Lokalna Grupa Działania WIECZNO adres: ul. Mickiewicza 12, 87-200 Wąbrzeźno tel.: 056 687-75-35 strona: www.lgdwieczno.pl , www.wieczno.pl e-mail: fundacja@lgdwieczno.pl
Czernikowo, Obrowo, Wielgie, Skępe Tłuchowo, Lipno, Kikół, Dobrzyń nad Wisłą, Chrostkowo, Bobrowniki, Fabianki	Stowarzyszenie LGD Gmin Dobrzyńskich Regionu Południe adres: ul. Szkolna 4, 87-610 Dobrzyń nad Wisłą tel.: 054 253-05-38 strona: www.dobrzynskielgd.org.pl/poludnie e-mail: lgddobrzyn@interia.pl

Postępowanie w sprawie przyznawania pomocy prowadzi właściwy organ Samorządu Województwa, w przypadku województwa kujawsko-pomorskiego jest to Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu. Nabór wniosków odbywa się na wniosek LGD poprzez Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego. Urząd podaje do publicznej wiadomości na stronie internetowej, tablicy ogłoszeń oraz w prasie, o zasięgu obejmującym obszar realizacji LSR, informację o możliwości składania, za pośrednictwem danej LGD, wniosków o przyznanie pomocy na małe projekty.

Alokacja środków	1 023 615 385 euro , w tym wydatki publiczne: 620 500 000 euro, wartość budżetu określonego w LSR na realizację strategii jest zależna od liczby mieszkańców objętych LSR.
Typy kwalifikujących się projektów	<ul style="list-style-type: none"> - promocja i rozwój lokalnej aktywności, w tym promocja lokalnej twórczości kulturowej i artystycznej, z wykorzystaniem lokalnego dziedzictwa kulturowego, historycznego lub przyrodniczego; - renowacja zabezpieczenia i oznakowania przydrożnych kapliczek, pomników przyrody, odkrywek geologicznych i innych miejsc budowli charakterystycznych dla danej miejscowości i istotnych dla realizacji LSR wraz z uporządkowaniem terenu wokół tych miejsc; - zakup strojów, eksponatów i innego wyposażenia dla zespołów artystycznych, folklorystycznych oraz innych grup i zespołów kultywujących miejscowe tradycje i zwyczaje; - inwestycje służące utrzymaniu i kultywowaniu tradycyjnych zawodów i rzemiosła oraz inwestycje służące wspieraniu twórczości lokalnej lub ludowej.
Beneficjenci	<ul style="list-style-type: none"> - osoby fizyczne, które są obywatelami państwa członkowskiego Unii Europejskiej, są pełnoletnie i zamieszkują lub prowadzą działalność na terenie objętym LSR; - osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej, którym ustawy przyznają zdolność prawną, jeżeli posiadają sie-

	dzibę na obszarze objętym LSR lub prowadzą działalność na tym obszarze, z wyłączeniem województwa.
Nabór wniosków	Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego Departament Rozwoju Obszarów Wiejskich ul. Szosa Chełmińska 30/32 87-100 Toruń tel.: 56 646-20-12 wew.*53-02, fax: 56 659-82-76 Instytucja Pośrednicząca: Lokalne Grupy Działania
Poziom dofinansowania	70 % kosztów kwalifikowalnych, jednorazowa pomoc nie większa niż 25 tys. zł, dany beneficjent w okresie programowania nie może otrzymać więcej niż 100 tys. zł
Więcej informacji	http://www.mojregion.eu/program-rozwoju-obszarow-wiejskich/leader/dokumenty-do-pobrania.html

Projekty z zakresu kultury i dziedzictwa narodowego w perspektywie finansowej na lata 2014-2020, zgodnie z wydanym przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego w czerwcu 2012 r. dokumentem pt. „Programowanie perspektywy finansowej 2014-2020 – uwarunkowania strategiczne”, nie zostały bezpośrednio wymienione. Nie oznacza to, że nie będą mogły być dofinansowane ze środków europejskich, jednakże ich zasięg i kwoty przeznaczone na nie znacznie się zmniejszą. Zgodnie z ww. dokumentem, w dziedzinie kultury i dziedzictwa kulturowego należy postawić na projekty innowacyjne, budujące kreatywność. Wsparcie będzie kierowane dla projektów o znaczeniu światowym i europejskim, które wykorzystują nowoczesne osiągnięcia nauki i techniki.

Zaznaczyć należy, że ostateczny kształt budżetu zostanie określony dopiero w 2013 r., dlatego też Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady, ustanawiające wspólne przepisy, dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, Funduszu Spójności, Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Funduszu Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego, objętych zakresem wspólnych ram strategicznych, należy traktować jako wstępny dokument. Dopiero po ostatecznym ogłoszeniu budżetu będzie można określić możliwości i sposoby wsparcia obszaru opieki nad zabytkami po 2014 r.

11.2. Środki finansowe z budżetu państwa

Poza funduszami europejskimi właściciele zabytków korzystać mogą ze środków z budżetu państwa. Największy dostęp i różnorodność programów oferuje Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Kluczowym programem, ogłaszanym przez

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, jest Program Dziedzictwo Kulturowe. W ramach tego programu ogłaszanych jest pięć priorytetów:

- Priorytet I: Ochrona zabytków;
- Priorytet II: Wspieranie działań muzealnych;
- Priorytet III: Kultura ludowa;
- Priorytet IV: Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą;
- Priorytet V: Ochrona zabytków archeologicznych.

Alokacja środków zaplanowanych na ten cel jest corocznie określana w ogłoszeniu o naborze wniosków.

Priorytet I: Ochrona zabytków	
Typy kwalifikujących się projektów	- prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, planowane do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania; - prac konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku.
Beneficjenci	- osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.
Nabór wniosków	Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa z dopiskiem na kopercie: wniosek do priorytetu „Ochrona zabytków” informacji udziela: Departament Ochrony Zabytków ul. Ksawerów 13, 02-656 Warszawa tel.: 22 848 10 48 , 22 848 13 19, 22 646 05 27, 22 646 05 13
Poziom dofinansowania	- 50%-100 % kosztów kwalifikowalnych, zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, przy czym minimalna kwota wnioskowanego dofinansowania 25 tys. zł
Więcej informacji	http://www.mkidn.gov.pl
Priorytet II: Wspieranie działań muzealnych	
Typy kwalifikujących się projektów	- organizacja czasowych wystaw muzealnych i publikacji towarzyszących im katalogów; - modernizacja stałych wystaw muzealnych; - publikacja katalogów do wystaw muzealnych; - konserwacja muzealiów, archiwaliów, starych druków, rękopisów, kartografii, muzykaliów, ikonografii, grafiki artystycznej, dokumentów życia społecznego; - zakupu wyposażenia pracowni konserwatorskich.
Beneficjenci	- samorządowe instytucje kultury; - państwowe instytucje kultury; - organizacje pozarządowe; - Kościoły i związki wyznaniowe.
Nabór wniosków	Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów ul. Okrężna 9, 02-916 Warszawa z dopiskiem na kopercie: wniosek do priorytetu „Wspieranie działań muzealnych”

	informacji udziela: Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów ul. Goraszewska 7, 02-910 Warszawa tel.: 22 25 69 629
Poziom dofinansowania	- minimalna kwota wnioskowanego dofinansowania wynosi 50 000 zł.; - maksymalna kwota wnioskowanego dofinansowania wynosi: 200 000 zł dla zadań, w przypadku których wnioskowane dofinansowanie nie przekracza 80% budżetu przedstawionego we wniosku i 400 000 zł dla zadań, w przypadku których wnioskowane dofinansowanie nie przekracza 50% budżetu przedstawionego we wniosku.
Więcej informacji	http://www.mkidn.gov.pl
Priorytet III: Kultura ludowa	
Typy kwalifikujących się projektów	- zadania edukacyjne, w tym warsztaty, kursy i szkolenia dotyczące zagadnień kultury regionalnej; - zadania animacyjne wspomagające lokalne społeczności w twórczych działaniach, nawiązujących do miejscowych tradycji; - publikacje książkowe z zakresu kultury ludowej; - zadania dotyczące dokumentacji, archiwizacji, udostępniania i ochrony unikalnych zjawisk kultury ludowej, w tym sztuki i rękodzieła ludowego, gwary, muzyki, tańca, śpiewu, obrzędowości; - zadania popularyzujące unikalne i żywe elementy kultury ludowej, w tym konkursy, przeglądy, festiwale sztuki i rękodzieła ludowego; - zadania dotyczące ochrony architektury regionalnej; - zadania o charakterze artystycznym, inspirowane sztuką i twórczością ludową; - zakupy obiektów oraz kolekcji dzieł sztuki ludowej w celu ich publicznego udostępniania; - projekty badawcze i popularyzatorskie z zakresu antropologii kulturowej, etnologii i etnografii.
Beneficjenci	- osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.
Nabór wniosków	Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa z dopiskiem na kopercie: wniosek do priorytetu „Kultura ludowa” informacji udziela: Departament Narodowych Instytucji Kultury ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa tel.: 22 42 10 351
Poziom dofinansowania	- 50%-100 % kosztów kwalifikowalnych, zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, przy czym minimalna kwota wnioskowanego dofinansowania 25 tys. zł
Więcej informacji	http://www.mkidn.gov.pl
Priorytet IV: Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą	
Typy kwalifikujących się projektów	- rewaloryzacja oraz prace remontowe i konserwatorskie w zabytkach polskich lub z Polską związanych, znajdujących się poza granicami kraju; - rewaloryzacja, konserwacja, ochrona i zachowanie zabytkowych cmentarzy i miejsc pamięci narodowej poza granicami kraju; - dokumentowanie utraconego i rozproszonego polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, w tym badań naukowych, kwerend bibliotecznych, archiwalnych i inwentaryzacji; - publikacje oraz promocja badań naukowych nad dziedzictwem narodo-

	<p>wym poza granicami kraju;</p> <ul style="list-style-type: none"> - upamiętnianie wybitnych osób lub zdarzeń historycznych związanych z dziedzictwem narodowym poza granicami kraju; - pomoc instytucjom stowarzyszonym w Stałej Konferencji Muzeów, Bibliotek i Archiwów Polskich poza Krajem oraz innym instytucjom, emigracyjnym organizacjom polonijnym, prowadzącym działalność w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego.
Beneficjenci	<ul style="list-style-type: none"> - państwowe instytucje kultury; - samorządowe instytucje kultury; - archiwa państwowe; - organizacje pozarządowe; - Kościoły i związki wyznaniowe.
Nabór wniosków	<p>Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa z dopiskiem na kopercie: wniosek do priorytetu „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą” informacji udziela: Departament Dziedzictwa Kulturowego ul. Krakowskie Przedmieście 15/17, 00-071 Warszawa tel.: 22 42 10 569</p>
Poziom dofinansowania	<ul style="list-style-type: none"> - minimalna kwota wnioskowanego dofinansowania wynosi 10 000 zł.; - maksymalna kwota dofinansowania 85 % środków kwalifikowalnych.
Więcej informacji	http://www.mkidn.gov.pl
Priorytet V: Ochrona zabytków archeologicznych	
Typy kwalifikujących się projektów	<ul style="list-style-type: none"> - ewidencja i inwentaryzacja zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych; - nieinwazyjne badania archeologiczne, niezwiązane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt; - opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.
Beneficjenci	<ul style="list-style-type: none"> - samorządowe instytucje kultury; - państwowe instytucje kultury; - organizacje pozarządowe; - publiczne uczelnie akademickie; - niepubliczne uczelnie akademickie; - podmioty prowadzące działalność gospodarczą.
Nabór wniosków	<p>Narodowy Instytut Dziedzictwa ul. Szeroki Dunaj 5, 00-255 Warszawa z dopiskiem na kopercie: wniosek do priorytetu „Ochrona zabytków archeologicznych” informacji udziela: Narodowy Instytut Dziedzictwa ul. Szeroki Dunaj 5, 00-255 Warszawa tel.: 22 831 16 13</p>
Poziom dofinansowania	<ul style="list-style-type: none"> - minimalna kwota wnioskowanego dofinansowania wynosi 40 000 zł, maksymalna kwota wnioskowanego dofinansowania wynosi 200 000 zł; - maksymalna kwota dofinansowania 85 % środków kwalifikowalnych.
Więcej informacji	http://www.mkidn.gov.pl

Wyżej wymieniony program nie wyczerpuje listy programów, ogłaszanych przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, z których można pozyskać środki na renowację, konserwację obiektów zabytkowych, ten jednak jest bezpośrednio nakierowany na ochronę dziedzictwa kulturowego. W chwili podjęcia decyzji o pozyskiwaniu środków należy sprawdzić wszystkie dostępne programy ministerstwa i poszukać najbardziej adekwatnego i umożliwiającego sfinansowanie wszystkich założonych celów.

O dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych można ubiegać się również z **Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków**.

Typy kwalifikujących się projektów	- prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (projekty realizowane bez udziału środków europejskich), planowane do przeprowadzenia w roku udzielenia dotacji lub przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (tzw. refundacja).
Beneficjenci	- osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne posiadające tytuł prawny do zabytku, wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego.
Nabór wniosków	- na dofinansowanie prac, które zostaną przeprowadzone w danym roku - do dnia 28 lutego każdego roku; - na dofinansowanie prac przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku - do dnia 30 czerwca roku, w którym dofinansowanie ma być udzielone.
Poziom dofinansowania	- dofinansowanie może być udzielone w wysokości do 50% nakładów koniecznych; - dofinansowanie w wysokości do 100 % może być udzielone jedynie w przypadkach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac lub robót, stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac lub robót.
Więcej informacji	Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków ul. Łazienna 8, 87-100 Toruń tel.: 56 655 47 51, 621 06 92

Kolejną formą dofinansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych jest **Fundusz Kościelny**, którego dysponentem jest Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji. Katalog beneficjentów jest mocno ograniczony, o środki mogą ubiegać się:

- osoby prawne Kościoła katolickiego;
- osoby prawne innych Kościołów i związków wyznaniowych, działających na podstawie ustaw o stosunku państwa do Kościołów oraz związków wyznaniowych;

- osoby prawne Kościołów i związków wyznaniowych, wpisanych do rejestru Kościołów i związków wyznaniowych, o którym mowa w art. 30 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. z 2005 Nr 231, poz. 1965, z późn. zm.).

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane wyłącznie na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Z funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolno stojące, krzyże) ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wewnątrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki). Dotacje mają charakter celowy i mogą być udzielane oraz wykorzystywane wyłącznie na zadania przyszłe, określone w decyzji o ich przyznaniu, a więc na prace, które nie zostały wykonane do daty złożenia wniosku przyznania i tylko przez kościelną jednostkę organizacyjną, której dotacja została przyznana. Zgodnie z planem finansowym Funduszu Kościelnego środki przeznaczane na ten cel utrzymywane są na poziomie 8 % całości budżetu funduszu.

11.3. Środki własne jednostek samorządu terytorialnego

Dla realizacji „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2013-2016” kluczowe znaczenie mają dotacje udzielane przez Samorząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego. Samorząd Województwa od 2009 r. udziela dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na terenie województwa kujawsko-pomorskiego. Sejmik Województwa określił zasady udzielania dotacji i ich rozliczenia, które zostały przyjęte Uchwałą Nr XXV/497/08 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 8 września 2008 r. z późn. zm.

Typy kwalifikujących się projektów	<ul style="list-style-type: none"> - sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich; - przeprowadzenie badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych; - wykonanie dokumentacji konserwatorskiej; - opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich; - wykonanie projektu budowlanego; - sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz; - zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji budynku; - stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku; - odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki; - odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50 % tej przynależności; - odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych; - modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności, - wykonanie instalacji przeciwwilgociowej; - uzupełnienie narysów ziemnych, dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych; - działania zmierzające do wyeksponowania istniejących oryginalnych elementów zabytkowego parku lub ogrodu; - zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej odgromowej.
Beneficjenci	- osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku, wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego.
Nabór wniosków	do 15 grudnia roku poprzedzającego rok, w którym planowane jest wykorzystanie dotacji.
Poziom dofinansowania	do 50 % nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych. W uzasadnionych przypadkach dofinansowanie może być przyznane na poziomie do 100 % koniecznych nakładów.
Więcej informacji	Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego Biuro Dziedzictwa Narodowego ul. Św. Jana 1/3, 87-100 Toruń tel.: 56 646 20 22

W ramach działań realizowanych przez Samorząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego w oparciu o ustawę z 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie, Zarząd Województwa Kujawsko-Pomorskiego co roku ogłasza otwarty konkurs ofert na wykonanie zadań publicznych, związanych z reali-

zają zadań Samorządu Województwa w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego. Celem otwartego konkursu jest wzbogacenie życia kulturalnego regionu o wartościowe wydarzenia artystyczne i kulturalne, ułatwienie mieszkańcom dostępu do dóbr kultury, promocja i upowszechnianie kultury, sztuki, dziedzictwa narodowego i jej dokumentowanie, poszerzanie oferty artystycznej edukacji.

Typy kwalifikujących się projektów	Rodzaje zadań do dofinansowania: - wydarzenia artystyczne i kulturalne (festiwale, przeglądy, spektakle, wystawy); - dokumentacja (niekomercyjne projekty wydawnicze z wykorzystaniem różnych nośników i technik zapisu, poświęcone problematyce kultury, sztuki i dziedzictwa kulturowego regionu); - edukacja kulturalna (warsztaty, kursy, akcje, happeningi skierowane do różnych grup społecznych); - dziedzictwo, tradycja, tożsamość (przedsięwzięcia związane z ochroną i popularyzacją tradycji i dziedzictwa kulturowego regionu kujawsko-pomorskiego, budowaniem i wzmocnieniem jego tożsamości, promocją zasłużonych dla regionu wybitnych postaci i wydarzeń historycznych.
Beneficjenci	organizacje pozarządowe w rozumieniu ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.
Nabór wniosków	nabór wniosków ogłaszany jest na stronach www.kujawsko-pomorskie.pl
Poziom dofinansowania	zgodnie z ogłoszonym konkursem w danym roku.
Więcej informacji	Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego Biuro Dziedzictwa Narodowego ul. Św. Jana 1/3, 87-100 Toruń tel.: 56 646 20 22

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, poza Samorządem Województwa również organ stanowiący gminy i powiatu może udzielać dotacji na prace konserwatorskie i restauratorskie oraz roboty budowlane na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Każda gmina i powiat może przyznawać dotacje celowe z własnych budżetów. Dokładnych informacji o terminach składania wniosków i dostępności środków należy szukać na stronach gmin i powiatów.

Przy pozyskiwaniu środków finansowych na prace przy zabytkach zawsze należy pamiętać, że łączna wartość pozyskanych środków ze źródeł zewnętrznych nie może przekroczyć 100 % całkowitej wartości zadania.

12. Materiały źródłowe

- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa Dz. U. z 1998 r. Nr 91 poz. 576 z późniejszymi zmianami;
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Dz. U. z 2003 r. Nr 162 poz. 1568 z późniejszymi zmianami;
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym Dz. U. z 2003 r. Nr 80 poz. 717 z późniejszymi zmianami;
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (*Uchwała nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011r. Monitor Polski poz. 252*);
- Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego na lata 2007-2020, 2005 r.;
- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa kujawsko-pomorskiego, 2003 r.;
- Regionalny Program Operacyjny Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2007-2013;
- Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Kujawsko-Pomorskiego 2004 r.;
- *Geografia fizyczna Polski*, Jerzy Kondracki, Warszawa 1978 r.;
- *Mapa regionów etnograficznych 1850-1950*, oprac. Teresa Okoniewska i Artur Trapszyc, wyk. Katarzyna Rosik (z wykorzystaniem Cyfrowej Mapy Polski PKiSIG IGiPZ PAN). Mapa stworzona do wystawy *Tajemnice codzienności. Kultura ludowa i jej pogranicza od Kujaw do Bałtyku (1850-1950)* w Muzeum Etnograficznym w Toruniu.
- www.nasze.kujawsko-pomorskie.pl;
- <http://www.mojregion.eu/>

13. Zestawienie tabel, wykresów i rysunków zamieszczonych w tekście

13.1. Tabele

- Tabela 1. Wykaz obowiązujących ustaw
- Tabela 2. Zestawienie ilościowe obiektów ruchomych wpisanych do rejestru zabytków z terenu województwa kujawsko-pomorskiego
- Tabela 3. Zestawienie ilościowe obiektów wpisanych do rejestru zabytków z terenu województwa kujawsko-pomorskiego – stan na 31.12. 2012 r.
- Tabela 4. Zestawienie obiektów wpisanych do rejestru zabytków z terenu województwa kujawsko-pomorskiego w latach 2009-2012 (stan na 31.12. 2012 r.)
- Tabela 5. Zestawienie ilościowe obiektów wykreślonych z rejestru zabytków z terenu województwa kujawsko-pomorskiego – w latach 2009-2012
- Tabela 6. Zestawienie ilościowe obiektów ruchomych wpisanych do rejestru zabytków z terenu województwa kujawsko-pomorskiego w latach 2009-2012
- Tabela 7. Ewidencja zabytków z wyłączeniem obiektów wpisanych do rejestru zabytków - stan na 2011 r.
- Tabela 8. Ewidencja zabytków: architektura i budownictwo, zieleń i cmentarze oraz zabytki archeologiczne z wyłączeniem obiektów wpisanych do rejestru zabytków wg powiatów - stan na 2011r.
- Tabela 9. Zestawienie powiatów posiadających aktualne programy opieki na zabytkami
- Tabela 10. Zestawienie gmin posiadających aktualne programy opieki na zabytkami
- Tabela 11. Dotacje z budżetu Urzędu Marszałkowskiego Województwa kujawsko-pomorskiego oraz środków RPO (WK-P Działanie 3.3 Rozwój infrastruktury Kultury) udzielone na ochronę obiektów zabytkowych w latach 2009-2012
- Tabela 12. Wykaz dotacji udzielonych dla województwa kujawsko-pomorskiego na ochronę zabytków
- Tabela 13. Dotacje z budżetu Urzędu Marszałkowskiego Województwa Kujawsko-Pomorskiego oraz środków RPO udzielone na działania edukacyjne

i popularyzatorskie w zakresie ochrony obiektów zabytkowych w latach 2009-2012

Tabela 14. Wskaźniki realizacji celów programu

13.2. Wykresy

- Wykres 1. Zestawienie ilościowe obiektów wpisanych do rejestru zabytków z terenu województwa kujawsko-pomorskiego – stan na 31.12.2012 r.
- Wykres 2. Zestawienie ilościowe obiektów nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków w poszczególnych województwach – stan na 31.12.2012 r.
- Wykres 3. Zestawienie ilościowe obiektów ruchomych wpisanych do rejestru zabytków w poszczególnych województwach – stan na 31.12.2011 r.
- Wykres 4. Ewidencja zabytków z wyłączeniem obiektów wpisanych do rejestru zabytków - stan na 2011 r.
- Wykres 5. Ewidencja zabytków z wyłączeniem obiektów wpisanych do rejestru zabytków wg powiatów - stan na 2011r.

13.3. Rysunki

- Rys.1 Zestawienie obiektów romańskich z terenu województwa kujawsko-pomorskiego
- Rys.2 Zestawienie układów urbanistycznych z terenu województwa kujawsko-pomorskiego, wpisanych do rejestru zabytków
- Rys.3 Zestawienie i podział zamków z terenu województwa kujawsko-pomorskiego
- Rys.4 Zestawienie najistotniejszych stanowisk archeologicznych z terenu województwa kujawsko-pomorskiego
- Rys.5 Podział terenu województwa kujawsko-pomorskiego na regiony etnograficzne z naniesieniem najistotniejszych obiektów o znaczeniu kulturowym
- Rys.6 Zestawienie obiektów wpisanych do rejestru zabytków z terenu województwa kujawsko-pomorskiego w latach 2009-2012
- Rys.7 Zestawienie ilościowe obiektów wykreślonych z rejestru zabytków z terenu województwa kujawsko-pomorskiego – w latach 2009-2012

- Rys.8 Zestawienie parków kulturowych z terenu województwa kujawsko-pomorskiego
- Rys.9 Zestawienie pomników historii z terenu województwa kujawsko-pomorskiego
- Rys. 10 Zestawienie miast i gmin posiadających programy opieki na zabytkami
- Rys. 11 Źródła finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków